

**L'ESTARTIT, UN RACÓ DE PARADÍS. CASES D'ESTIUEIG
A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX**

Dolors Agüera Agüera

**UNA SARGANTANA FRÀGIL EN UN ECOSISTEMA FRÀGIL
ECOLOGIA I ÚS DE L'HÀBITAT DE LA SARGANTANA
CENDROSA (PSAMMODROMUS EDWARDSIANUS) A LES
DUNES DE PALS**

Fèlix Amat Orriols

XIV PREMIS DE RECERCA

Joan Torró i Cabratosa

Ciències Socials i Medi Ambient

XIV PREMIS DE RECERCA

Joan Torró i Cabratosa

Ciències Socials i Medi Ambient

Crèdits

NÚMERO 16 / NOVEMBRE 2025

Edició

Museu de la Mediterrània

Parc Natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter

Coordinació

Gerard Cruset Galceran

Ramon Alturo Monné

Disseny Gràfic

Mostra Comunicació

Impressió

Impremta Aubert

ISSN: 2013-5939

Dipòsit legal: GI 896 - 2020

Impressió amb paper reciclat

Amb el suport de:

Índex general

PRESENTACIÓ	9
-------------------	---

L'ESTARTIT, UN RACÓ DE PARADÍS.

Cases d'estiueig a la primera meitat del segle XX.....	11
--	----

Dolors Agüera Agüera

UNA SARGANTANA FRÀGIL EN UN ECOSISTEMA FRÀGIL

Ecologia i ús de l'hàbitat de la sargantana cendrosa

(<i>Psammodromus edwardsianus</i>) a les dunes de Pals	159
--	-----

Fèlix Amat Orriols

Presentació

Els museus i els parcs naturals compartim una mateixa vocació: conèixer, preservar i difondre el nostre entorn més proper. Aquesta tasca passa, inevitablement, per impulsar la recerca com a eina per comprendre millor el territori, els seus valors i les seves transformacions. Des del Museu de la Mediterrània i el Parc Natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter, fa anys que treballem plegats per fer possible aquesta missió comuna.

Els Premis de Recerca Joan Torró i Cabratosa en són un dels fruits més visibles. A través d'aquesta convocatòria biennal, donem suport a projectes que aporten noves mirades sobre el nostre patrimoni natural i cultural. Però, sobretot, ens recorden que la recerca no és una activitat aïllada, sinó una eina al servei de la societat, del coneixement i de la gestió del territori.

En aquest setzè número de la col·lecció Recerca i Territori, presentem els resultats dels treballs guanyadors dels XIV Premis de Recerca Joan Torró i Cabratosa.

D'una banda, en l'àmbit del medi ambient, Fèlix Amat Orriols ens acosta a l'ecologia i dinàmica poblacional de la sargantana cendrosa a les dunes de Pals. Aquest estudi, a més d'aportar dades valuoses per a la conservació d'aquesta espècie i ajudar a entendre millor la interacció entre espècies de lacèrtids, ofereix eines per gestionar els hàbitats dunars i garantir el futur d'aquesta població, la més important de Catalunya.

De l'altra, en l'àmbit de les ciències socials, Dolors Agüera Agüera ens transporta a l'Estartit de la primera meitat del segle XX, amb el treball Un racó de paradís. Els primers xalets d'estiueig a l'Estartit, una recerca que posa en valor el llegat arquitectònic i social d'un fenomen que va transformar la relació entre la gent i el litoral.

Aquests treballs representen dues maneres complementàries d'apropar-se al territori: des de la ciència natural i des de la mirada humana. Ambdós estudis contribueixen a ampliar el coneixement del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter, i a reforçar el paper de la recerca com a eina essencial per entendre, valorar i gestionar el nostre patrimoni.

Des del Museu de la Mediterrània i el Parc Natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter, esperem que aquest nou volum sigui una eina útil per a investigadors, gestors i ciutadania, i que continuï consolidant la col·lecció Recerca i Territori com a espai de referència per al coneixement i la difusió del nostre entorn.

Gerard Cruset Galceran
Director del Museu de la Mediterrània

Ramon Alturo Monné
*Director del Parc Natural del Montgrí,
les Illes Medes i el Baix Ter*

L'Estartit, un racó de paradís. Cases d'estiueig a la primera meitat del segle XX

Dolors Agüera Agüera

Batlle, C. (1921). *Retrat d'un grup d'amics a la platja de l'Estartit*. Fons Carles Batlle Ensesa. Ajuntament de Girona, CRDI.

Índex

1. PRESENTACIÓ	15
2. METODOLOGIA I FONTS DOCUMENTALS.....	17
3. APROXIMACIÓ AL FENOMEN DE L'ESTIUEIG A CATALUNYA.....	19
3.1. Antecedents	20
3.2. L'estiueig: de salut a l'oci	22
3.3. Geografia de l'estiueig. On s'estiuejava?	24
3.4. La colònia d'estiuejants i el seu impacte	27
3.5. La fi de l'estiueig clàssic	31
4. L'ESTARTIT, UN RACÓ DE PARADÍS (1900-1936)	33
4.1. L'Estartit a les primeres dècades del segle XX	34
4.2. Els banys de mar, origen de l'estiueig a l'Estartit	38
4.3. El descobriment de l'entorn paisatgístic	44
4.4. Pioners de l'estiueig a l'Estartit	48
4.5. La ciutat jardí de l'Estartit	96
5. L'INICI DE L'EXPANSIÓ TURÍSTICA (1940-1970)	100
5.1. L'Estartit de la postguerra	100
5.2. Les cases d'estiueig (1940-1955)	108
5.3. L'arrencada de les urbanitzacions (1956-1970)	123
6. CONCLUSIONS	150
AGRAÏMENTS	153
BIBLIOGRAFIA	155

Alçà Astarté son tron an a Les Medes poblant-se lo que avui és Empordà,
que es clapà de sembrats, ramats i cledes, de remes i xarxes son Mediterrà.

«Estartit», Joaquim Moner
(La veu de L'Empordà, 26 agost de 1927)

1. Presentació

Aquest recorregut històric s'inicia a principis del segle XX, quan l'Estartit encara era un humil i petit poble costaner, d'essència entre pagesa i marinera, que cresqué exposat a les envestides del mar, en un entorn on la preeminència de la Roca Maura i de les illes Medes era inqüestionable. Un període en el qual l'Estartit, a ulls dels forasters, es revelà com un autèntic paradís. Des d'aquesta descoberta, la població local començà a conviure amb dues realitats, la pròpia, basada en el treball per garantir la subsistència, i la del visitant ocasional, que en feu, d'aquest indret, la seva residència temporal per gaudir del temps d'oci i de descans.

Per a l'Estartit, de la mateixa manera que per a altres indrets, l'aparició dels primers estiuejants, a llarg termini, marcarà un punt de no retorn en relació amb els canvis que es produiran tant en l'àmbit econòmic, social com, essencialment, en l'urbanístic.

De fet, el títol d'aquest treball s'inspira en un text publicat, l'any 1922, a la revista *Emporion*, en el qual, el seu autor, Joan Pujadas¹, es lamentava dels canvis que «en nom del progrés» s'estaven produint a la població i, des de l'enyorança, evocava aquell Estartit que, als seus ulls, s'anava esvaint i que ell anomenava «recó de paradís»².

El seu testimoni evidencia que, a les primeres dècades del segle XX, l'Estartit, deixà de ser un indret exclusivament de pescadors, pagesos i excursionistes esporàdics, per esdevenir un lloc on les classes benestants de Torroella de Montgrí, Girona i Barcelona començaven a bastir les seves residències estivals:

«[...] Alguns xalets que la burgesia ciutadana ha construït per a son esplai en les diades xafogoses de l'estiu, destaquen ses greus siluetes en la apacible solitud de la platja [...]».

Seguint aquest fil, la voluntat i la idea principal d'aquesta proposta ha estat posar en valor i difondre una de les etapes –potser menys coneguda però, possiblement, més significativa– de la història recent de l'Estartit; etapa essencial per entendre, en tota la seva dimensió, l'evolució i la transformació que aquesta població ha experimentat en les darreres dècades del segle passat.

No obstant, cal precisar que els objectius que es planteja aquest treball no estan directament vinculats a l'anàlisi dels orígens i l'evolució del turisme a la població. Més aviat, el seu propòsit ha estat orientat cap a l'estudi de la pràctica de l'**estiueig**, fenomen que, tot i estar relacionat en certs aspectes amb els orígens del turisme, té la seva pròpia dinàmica i idiosincràsia.

En els últims anys, han estat diversos els estudis que s'han publicat a l'entorn de l'estiueig en poblacions de l'interior o del litoral català. Des de la segona meitat del segle XIX, el costum de l'estiueig, tant de mar com de muntanya, inicialment associat a les pràctiques higienistes vinculades al termalisme, esdevindrà un dels fenòmens socials més practicat per les classes benestants.

¹ Possiblement es tracti del topògraf Joan Pujadas Pibernus, natural de l'Estartit i resident a Barcelona, el qual era propietari d'una casa al carrer de Santa Anna, habitatge encara existent.

² *Emporion*. Periòdic quinzenal. Any VIII. Número 171. 16 de juliol de 1922.

Alguns autors plantegen que les primeres mostres de residencialisme al litoral gironí es varen donar a Blanes, Cadaqués, Lloret de Mar, Tossa, Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Begur³. No obstant, a l'Estartit, des de la primera dècada del segle XX, també s'hi començaren a construir les primeres torres o cases d'estiueig.

La població de l'Estartit no romandrà al marge d'aquestes noves tendències. Una de les hipòtesis que planteja aquest treball fa pensar que a l'Estartit, a la segona dècada del segle passat, es va concebre la idea, anterior al projecte de S'Agaró, de construir-hi una urbanització basada en el model de ciutat jardí implementat en d'altres nuclis d'estiueig.

De fet, a finals del segle XIX i principis del segle XX, molt abans de l'arribada del que s'ha anomenat turisme de masses, l'Estartit era un indret que ja gaudia de certa notorietat entre excursionistes i estiuejants, no només de la vila de Torroella de Montgrí, sinó també d'altres contrades. El seu extraordinari entorn paisatgístic el feia un emplaçament atractiu, exòtic i singular per als visitants.

Així doncs, com a punt de partida, aquest estudi s'ha enfocat principalment en documentar la pràctica de l'estiueig a l'Estartit, des del seus inicis, a principis del segle XX, fins al final de la dècada dels anys seixanta, quan els operadors turístics, principalment anglesos, varen posar els ulls en aquell entorn paradisiàc que, a diferència d'altres indrets del litoral gironí, s'havia mantingut fins aquell moment gairebé inalterat en el temps.

De la primera etapa de l'estiueig a l'Estartit, és mínima la informació que se'n coneix. Les referències i publicacions d'aquest període són escasses i limitades. Malgrat tot, s'han trobat notícies que indiquen que, com a mínim des de l'any 1879, l'Estartit era un dels indrets on també s'hi anava a prendre banys de mar. De fet, s'han localitzat diverses imatges de les primeres dècades del segle XX on es pot observar, de la mateixa manera que en altres localitats d'estiueig de la costa catalana, les típiques casetes de bany disperses per la platja de la població.

Per tant, donada la manca de publicacions sobre aquesta qüestió, un dels objectius que proposa aquest estudi és oferir una visió més àmplia de com es fou configurant aquesta població costanera al llarg de les primeres dècades del segle XX, a mesura que els estiuejants escolliren aquest indret per fer-hi estades saludables i gaudir del seu temps d'oci i descans.

En aquest procés de transformació, la colònia d'estiuejants també hi tindrà un paper destacat. Per aquesta raó, i donada la seva rellevància, una de les qüestions que es plantegen en aquest treball està relacionada amb la identificació de les diferents fases de formació, creixement i consolidació de la colònia d'estiuejants que, al llarg de diferents moments del període estudiat, s'establí a l'Estartit.

Respecte als seus integrants, s'ha elaborat un perfil en funció de la seva procedència, entorn social, laboral i familiar. En alguns casos, també s'han pogut incloure les motivacions que els varen dur a escollir l'Estartit com a segona residència, per davant d'altres localitats, de la costa gironina.

³ Mundet, Ll. (1998). *L'evolució dels models de turisme litoral*. El Regne Unit, la Costa Brava i Cuba. Tesi doctoral. Universitat de Girona. Catalunya.

Dins el context de la colònia d'estiuejants, altres qüestions que s'han considerat fan referència a les diferents formes de relacions socials que s'establien, per una banda, entre els mateixos membres de la colònia i, per l'altra, amb la resta de la població local. En aquest sentit, el treball també pretén analitzar la repercussió que la seva progressiva presència causaria en l'àmbit econòmic, urbanístic i sociocultural, en una població, l'economia de la qual es basava principalment en la pesca i la pagesia.

Per acabar aquesta introducció, convé posar el punt de mira en la connexió entre el fenomen de l'estiueig i el concepte de turisme. Al llarg de la dècada dels anys cinquanta, el país experimentarà certs canvis i reformes que implicaran una nova forma d'entendre l'estiueig. Factors com la popularització de la platja associada a activitats d'oci, la recuperació de l'economia europea de postguerra i la finalització de l'autarquia franquista contribuiran a posar fi al fenomen de l'anomenat «estiueig clàssic». Aquesta conjuntura afavorirà la introducció d'un nou model turístic, més multitudinari i impersonal, que es traduirà en un significatiu augment de visitants forasters, amb un perfil molt allunyat de l'estereotip de l'estiuejant tradicional.

2. Metodologia i fonts documentals

Josep Pla es lamentava, en el llibre *De l'Empordanet a Perpinyà*, de la poca fascinació que, en la seva opinió, mostraven certs sectors de la societat en relació amb el coneixement i la difusió de la Història, i en aquest sentit afirmava:

«[...] tots els esforços que puguin fer-se per valorar el passat han de donar-se per ben esmerçats».⁴

Aquesta idea ha estat ben present en la metodologia de treball d'aquesta recerca i, amb la voluntat de donar a conèixer aquest passat, s'ha procurat localitzar tots aquells recursos amb potencial documental suficient per a complir amb l'objectiu plantejat. En aquest sentit, la diversitat de fonts consultades així com la heterogeneïtat dels testimonis orals entrevistats han estat essencials per a l'obtenció d'una visió global del fenomen de l'estiueig en aquesta població.

L'estructura del treball s'ha organitzat en dos grans blocs. Com a punt de partida, en el primer, s'ofereix una imatge general del concepte d'estiueig, centrat bàsicament a Catalunya. Aquest apartat inclou una introducció als aspectes més significatius associats a aquest fenomen, com ara els seus antecedents, la distribució geogràfica, les colònies d'estiuejants i el seu impacte urbanístic, econòmic i sociocultural. Aquesta breu introducció obeeix a la voluntat de mostrar aquells aspectes bàsics que possibilitaran establir les comparatives oportunes entre el model d'estiueig estàndard i la casuística pròpia de l'Estartit.

El segon apartat es dedica exclusivament al fenomen de l'estiueig a l'Estartit, des dels seus inicis, a les acaballes del segle XIX, fins a la finalització de la dècada dels anys seixanta, un cop s'introdueix un nou model turístic, que difereix del que imperava fins aquell moment. Aquest s'estructura en dues etapes: la primera, i en la qual recau la major part del pes d'aquest treball, es dedica als pioners de l'estiueig a

⁴ Pla, J. (1990). *De l'Empordanet a Perpinyà*, p. 24.

l'Estartit, de finals del segle XIX fins a la Guerra Civil espanyola. La segona s'estén des de la postguerra, amb la progressiva arribada de nous estiuejants tant d'origen nacional com internacional, fins a l'inici de l'expansió urbanística, amb l'arrencada de les urbanitzacions, fenomen que es consolidarà al llarg de la dècada dels anys seixanta.

Fins allà on ho ha permès la documentació consultada i els testimonis orals entrevistats, s'han identificat i registrat de manera sistemàtica els habitatges i cases d'estiueig que, des de les primeres dècades del segle XX fins a les acaballes dels anys seixanta, es construïren a l'Estartit. També s'ha tingut en consideració, a banda de l'edificació d'obra nova, la rehabilitació i reformes en cases preexistents per adequar-les als nous usos residencials.

No obstant, cal matisar que aquest estudi no ha pretès realitzar una anàlisi de l'arquitectura dels habitatges, sinó que l'objectiu ha estat referenciar-los, per extreure'n les dades suficients, amb la voluntat de donar resposta a les qüestions que s'han plantejat a la presentació d'aquest treball.

El registre de cadascuna de les cases inclou la descripció bàsica sobre la seva construcció, localització, estat, propietaris i, en el cas dels habitatges més representatius o emblemàtics, també s'han inclòs algunes notes històriques del mateix. D'aquest estudi, n'han quedat al marge aquells projectes que es podrien incloure dins de la categoria d'establiments turístics, com ara els apartaments i habitatges plurifamiliars.

En aquest sentit, a causa del creixement urbanístic que experimentà l'Estartit a finals dels anys cinquanta i al llarg de la dècada dels seixanta, en alguns casos, s'han plantejat certes dificultats a l'hora de determinar si la finalitat de l'obra projectada anava destinada a segona residència o bé a habitatge habitual de la població local.

En aquests casos, si la condició de casa d'estiueig o xalet no quedava definida a la memòria del projecte, el criteri utilitzat per incloure l'habitatge dins d'aquesta categoria ha estat comprovar, en primer lloc, que el projecte s'ajustés, com a mínim, a la definició de casa unifamiliar independent i, en segon lloc, que el perfil dels propietaris coincidís amb alguns dels trets distintius de la colònia d'estiuejants.

Així mateix, per determinar la datació dels habitatges d'obra nova, s'ha seleccionat la data de concessió de la llicència d'obres expedida per l'Ajuntament de Torroella de Montgrí. No obstant, en el cas concret dels habitatges preexistents i reconvertits en cases d'estiueig, la seva datació ha estat més difícil. En aquestes situacions, si no ha estat possible establir data de construcció, s'ha optat per fer-hi constar la data del document que ha permès identificar el nou ús de la casa com a residència d'estiueig.

Per altra banda, en relació amb les fonts que fonamenten aquesta recerca, cal destacar, en primer lloc, la bibliografia especialitzada, la qual ofereix una perspectiva general sobre la qüestió de l'estiueig i les seves implicacions, a més de proporcionar informació per contextualitzar la pràctica d'aquest fenomen a Catalunya. Entre aquestes publicacions, cal fer una especial referència als treballs de Glòria Soler, Mercè Tatjer i Joaquim Maria Puigvert.

Pel que fa a les fonts documentals, s'ha emprat bàsicament documentació municipal, notarial, plànols i projectes d'arquitectura, així com també notícies recollides en la premsa històrica, fotografies de col·leccions privades i testimonis orals.

De la documentació custodiada a l'Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí s'han consultat, principalment, les llicències d'obres corresponents a l'Estartit entre els anys 1874 i 1970, així com padrons d'edificis i solars, ordenances municipals, llibres d'actes, contribucions industrials i diferents projectes de plans urbanístics de la localitat.

Altrament, de l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà, se n'ha examinat bàsicament documentació notarial i, pel que fa a l'Arxiu Històric de Girona, s'han consultat diferents fons que contenen documentació relacionada amb la localitat de l'Estartit, concretament, projectes d'infraestructures com ara el port, el passeig del Molinet, el Club Nàutic o el passeig Marítim. Així mateix, també s'han analitzat llicències d'obertures d'establiments turístics i allotjaments, a més de documentació cadastral. Del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, se n'ha consultat documentació sobre diversos projectes executats a l'Estartit en aquest període.

Igualment, s'han revisat notícies i informacions de diferents publicacions recollides a la premsa històrica digitalitzada, parant especial esment a l'hemeroteca de la revista *Emporion* de la primera i segona època, 1915-1923 i 1932-1936.

Pel que fa a les fonts fotogràfiques, gran part d'aquestes provenen de fons personals i col·leccions particulars. Algunes han estat facilitades per les mateixes famílies dels estiuejants, mentre que d'altres provenen de diversos arxius. Cal afegir que, a l'hora d'escollir les imatges que documenten el treball, més que la seva qualitat tècnica o artística, s'ha prioritzat la idoneïtat del seu contingut. En aquest sentit i amb la voluntat de deixar-ne constància, també s'han seleccionat per a la seva publicació les imatges o plànols d'aquells habitatges ja desapareguts.

Finalment, per omplir els buits documentals existents en relació amb el tema objecte d'aquesta recerca i, amb l'objectiu d'aportar una perspectiva més personal al treball, s'han dut a terme diverses trobades amb descendents d'algunes de les famílies que estiuejaven a l'Estartit i que, en alguns casos, encara hi estiuegen. També s'han recollit testimonis essencials entre la població local. Aportacions que, en el seu conjunt, han contribuït de forma significativa a l'enriquiment i millora del resultat d'aquesta recerca.

3. Aproximació al fenomen de l'estiueig a Catalunya

Amb la finalitat d'obtenir una visió general de la pràctica de l'estiueig, que permeti entendre en tota la seva dimensió la transcendència que aquest fenomen va representar en aquelles poblacions on va tenir lloc, tot seguit es presenta una breu aproximació a aquells aspectes més significatius relacionats, principalment, amb els seus orígens, la seva distribució geogràfica i el seu impacte urbanístic, econòmic i sociocultural.

L'anomenat «estiuatge clàssic», que difereix de forma significativa del concepte actual d'estiuatge, implicava l'estada de la família durant dos o tres mesos a la casa d'estiu, situada normalment en ubicacions allunyades dels nuclis urbans excessivament poblats. Aquesta mudança temporal, a banda de requerir una minuciosa planificació domèstica, també generava una sèrie de despeses econòmiques addicionals, que només podien assumir certes famílies de la burgesia. Per aquesta raó, la pràctica de l'estiuatge es convertia en un element de distinció social.

De fet, l'estiuatge no era un fenomen homogeni, sinó que podia adoptar múltiples formes. Des del termalisme, practicat originàriament per la noblesa –activitat que, posteriorment, també adoptaria la burgesia urbana– fins als terapèutics banys de mar, els quals gradualment s'orientarien cap a activitats més lúdiques, passant també per les diverses formes d'esbargiment planificades en localitats de l'interior o del litoral català.⁵

3.1 Antecedents

A l'Europa de mitjans del segle XVIII s'iniciaren una successió de canvis que acabarien capgirant les encara vigents estructures socioeconòmiques pròpies de l'Antic Règim. Serà al llarg del segle XIX quan la societat europea presenciarà les transformacions polítiques, socials i econòmiques més profundes i determinants que cap altre període històric hagi experimentat. En aquest context, i en el marc de les anomenades «revolucions liberals», sorgirà un nou corrent polític, el liberalisme, defensor de la llibertat personal individual, com a instrument generador de progrés a la societat, el qual posarà les bases del nou estat liberal a Espanya.

Aquesta convergència d'esdeveniments repercutirà de forma crucial en les transformacions que tindran lloc en el si de la societat catalana, així com en la seva economia. D'una economia essencialment agrària i artesanal es passarà a una altra més industrial i mecanitzada. En aquest sentit, l'entrada al món contemporani vindrà de la mà de la Revolució Industrial i, en aquest procés d'industrialització, serà determinant el paper d'una emergent classe social, la burgesia, posseïdora del capital industrial i financer, la qual arraconarà l'aristocràcia, grup dominant fins aquell moment.

En aquesta conjuntura, la burgesia es convertirà en el grup social predominant, com així ho expressava de forma explícita el periodista i polític francès Eugène Duclerc:⁶

«[...] Agradi o no, hi ha un fet actual evident i indiscutible: la supremacia política i social de les classes burgeses. La burgesia domina perquè dirigeix totes les forces socials, perquè té les fonts de riquesa, els instruments de treball, el crèdit. [...] És la burgesia qui fa la llei i qui l'aplica.»

Vinculat a aquest procés d'industrialització, de forma paral·lela i associada a l'aparició i consolidació de la burgesia, també sorgirà la classe proletària. El segle XIX esdevindrà una etapa de noves oportunitats, però també de greus crisis econòmiques. Aquest nou escenari d'efervescència a les ciutats contrastarà amb el decreixement de les zones rurals.

⁵ Puigvert, J. M. i Figueras, N. (2016). L'estiuatge, objecte d'estudi polièdric. *Plecs d'Història Local*, p. 1.

⁶ Duclerc, E. (1842). *Dictionnaire politique. Encyclopédie du langage et de la science politiques*, p. 165.

La crisi agrària de finals de segle XIX tindrà com a conseqüència un considerable èxode de la població rural a les ciutats. Les noves oportunitats de treball que oferien les ciutats atrauran famílies senceres cap a les zones urbanes, les quals, per manca d'espai, es veuran obligades a compartir i a aplegar-se en minúsculs habitatges. Tanmateix, aquest període es caracteritzarà per l'absentisme dels grans propietaris rurals, els quals també traslladaran els seus domicilis a les ciutats, deixant en mans d'administradors les seves propietats.

L'increment de la població a les ciutats comportarà el seu creixement sense cap mena de planificació ni serveis, factors que accentuaran la insalubritat d'aquests espais urbans, amb el consegüent augment de la taxa de mortalitat de la població. A mitjans del segle XIX, el corrent higienista, encapçalat majoritàriament per metges, denunciava la manca d'higiene de les ciutats industrials i culpava els efluvis procedents de la descomposició de matèries orgàniques, escampades arreu, com els causants de tota mena d'infeccions i epidèmies.⁷

Amb l'objectiu de millorar aquesta situació es portaren a terme diverses actuacions en l'àmbit urbanístic i sanitari. En aquest sentit, els higienistes proposaren tot un seguit de mesures i plantejaments preventius en benefici de tota la població urbana.⁸ Finalment, les ciutats es dividiren en barris i, en conseqüència, la població obrera i les classes benestants habitarien espais separats i diferenciats.⁹

Donades les condicions insalubres dels nuclis urbans, era habitual que els professionals de la medicina recomanessin als seus pacients el benefici terapèutic d'un «canvi d'aires». Serà en aquest context on sorgirà un nou fenomen, l'estiueig, la pràctica del qual s'estendrà entre les classes acomodades de les ciutats.

Amb la millora de les comunicacions, els balnearis i establiments de bany, ubicats en poblacions de l'interior o del litoral català, esdevindran llocs de trobada de les elits. En aquests indrets, inicialment escollits per gaudir de la bonança climàtica o pel benefici terapèutic de les seves aigües termals, més endavant, les famílies de la burgesia urbana hi edificaran les seves torres o cases d'estiueig.

De fet, en relació amb l'expressió *estiuejar*, utilitzada per designar el trasllat estival de les famílies benestants, se'n tenen notícies des de mitjans del segle XIX. Fou l'any 1865 quan l'estadístic Pedro Martínez Quintanilla¹⁰, al seu extens i complet estudi geogràfic dedicat a la província de Girona, utilitzà el terme *estiuejar* per referir-se a aquesta idea, expressió que, en aquell moment, es podria entendre com una mena de neologisme:¹¹

«[...] algunas de las personas más ó ménos acaudaladas que desde Barcelona y otras ciudades populosas se trasladan á los pueblos de esta costa, sobre todo á los de Blánes, Lloret, y San Feliu de Guixols, ya con el objeto de bañarse, ya simplemente con el de veranear [...]»

⁷ Puigvert, J. M. (1997). Els metges higienistes i les topografies mèdiques. *Recerques: Història, economia i cultura*, 35, p. 101.

⁸ *Id.*

⁹ Ferrer, Ll. (2020). Ciutats, pobles i migracions a Catalunya. Els canvis a l'època contemporània. *Ciutats mediterrànies: l'espai i el territori*. Flocel Sabaté (ed.), p. 300.

¹⁰ Martínez, P. (1865). *La provincia de Gerona. Datos Estadísticos*, p. 139. El treball de Pedro Martínez Quintanilla esdevé una font de primera mà per a l'estudi del tema del termalisme i els banys de mar. Ofereix gran quantitat d'informació específica i estadística sobre aquesta qüestió.

¹¹ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). L'estiueig a Catalunya, 1900-1950, p. 36.

L'arribada de l'estiueig de caire terapèutic a algunes zones de la costa, i també de muntanya, introduirà tota una sèrie de transformacions. La presència de «forasters», principalment durant el període estival, alterarà la quotidianitat dels seus habitants i, a llarg termini, també contribuirà a canviar la fesomia d'aquestes poblacions.

3.2 L'estiueig: de la salut a l'oci

Les tesis higienistes procedents d'Europa que, a mitjans del segle XIX, s'introdueixen a la península, basades en les propietats terapèutiques de les aigües medicinals, tingueren un paper indiscutible en el desenvolupament del fenomen de l'estiueig. Aquesta estreta relació existent entre el binomi turisme-salut ha estat totalment acreditada en multituds d'estudis dedicats a aquesta qüestió.¹²

No obstant, el termalisme amb finalitats terapèutiques no era una novetat. La seva pràctica es fonamentava en coneixements que tenien els seus orígens a l'antiga Grècia i a l'època romana.¹³ Però no serà fins ben entrada l'època contemporània i concretament, cap a la meitat del segle XIX, que es produirà un ressorgiment d'aquestes pràctiques hidroteràpiques, les quals tindran gran acceptació i es difondran àmpliament pel continent europeu.

Metges i farmacèutics recomanaran l'ús terapèutic de les aigües termals en les seves diverses formes d'administració, motiu pel qual la importància de l'activitat balneària i el prestigi curatiu d'aquests tractaments, especialment entre les classes acomodades, aniran en augment. En aquest sentit, l'increment de la prescripció facultativa contribuirà decididament a l'edificació de confortables i moderns balnearis.

Una gran part d'aquests establiments, a les darreres dècades del segle XIX i les primeres del segle XX, estaven situats a la Catalunya interior. El clima esdevindrà un factor decisiu a l'hora d'escollir la ubicació dels balnearis o banys de mar. Les condicions ambientals pròpies d'algunes poblacions de muntanya i també de la costa les farà idònies per als tractaments de tot tipus de malalties.

Tal com ho confirmen alguns testimonis documentals contemporanis, activitats com sortir de la ciutat, respirar aire pur, passejar pel bosc, prendre les aigües termals o realitzar banys de mar seran enteses per les classes benestants com una manera de potenciar la salut, però també com una forma de gaudir de l'oci:¹⁴

«[...] cuyas purísimas aguas comunes ó potables, suave clima en la estacion del verano y amenos sitios que se encuentran á cada paso, atraen infinidad de personas; las unas buscando alivio á sus males en esas saludables comarcas, y las otras, los sencillos placeres del campo y la frescura de sus puros aires, que tanto se echan de menos en las grandes poblaciones.»

¹² Puigvert, J. M. i Figueras, N.(coords.) (2018). *Balneario, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporánea*, p. 133.

¹³ Bataller, A. (1877). *Guía del bañista ó Reglas para tomar con provecho los baños de mar*. Per obtenir una visió general de la importància que es dispensava als tractaments hidroteràpics, mereix especial atenció la lectura de la introducció justificativa del capítol primer, on l'autor fa un recorregut històric sobre l'antiguitat dels banys i la seva importància terapèutica.

¹⁴ Martínez, P. (1865). "La provincia de Gerona...", p. 109.

És en aquest context que també proliferaran altres pràctiques terapèutiques relacionades amb l'aigua, com seria el cas dels «banys de mar». A les acaballes del segle XIX, la societat europea, que fins aquell moment havia concebut el litoral i, en particular, el mar com un entorn perillós i hostil, descobrí el valor terapèutic i paisatgístic de la costa i els seus entorns.¹⁵

Per aquesta raó, els banys de mar també gaudiran d'una bona acollida entre els usuaris dels tractaments hidroteràpics. Aquesta pràctica, que s'havia d'efectuar sota prescripció mèdica, implicava la institució d'un protocol d'execució diferenciat de la resta de tractaments termals. D'aquestes pautes d'aplicació, en donen compte les guies publicades per alguns facultatius, en les quals es facilitaven totes les indicacions necessàries per prendre els banys, amb la finalitat de potenciar al màxim la seva eficàcia.

La Guía del bañista, publicada l'any 1877 pel doctor Bataller, ja feia referència a l'habitual costum d'alguns ciutadans, que més enllà de la recerca dels beneficis terapèutics dels banys de mar, només es traslladaven de les grans ciutats a les poblacions costaneres per passar-hi els calorosos mesos d'estiu:

«[...] No negaré que haya quien pase una temporada en el litoral sin necesidad y sólo por pagar tributo á la costumbre, cada día más en boga, de emigrar, durante los calurosos meses de verano, de los grandes centros de población.»¹⁶

A Catalunya, com a altres localitats costaneres europees, la platja esdevindrà l'espai preferent per a les pràctiques dels banys i serà prop d'aquests emplaçaments, on s'ubicaran els primers establiments per gaudir dels beneficis terapèutics de l'aigua de mar. Per aquest motiu, les platges d'algunes poblacions, que fins aquell moment es dedicaven a la pesca o al comerç marítim, quedarien dividides de manera que una part acolliria les activitats pròpies de l'exercici de la pesca i l'altra, aquelles relacionades amb l'oci, les celebracions i les festes populars.¹⁷

La popularització dels banys a mar obert, en detriment dels de pila que es preniën als establiments, va comportar que s'instal·lessin acolorides casetes desmuntables de fusta, que cada temporada d'estiu es muntaven a la mateixa platja i que començarien a formar part del paisatge estiuenc de moltes localitats costaneres. La seva principal funció era la de vestidor. D'aquesta forma, els usuaris es protegien de les indiscretes mirades d'altres banyistes. Generalment, la propietat de les casetes era de les famílies estiuiejants però, en alguns casos, també es podien llogar als fabricants, els quals, al voltant de la seva construcció i posterior muntatge, n'havien creat el seu propi negoci.¹⁸

El puritanisme de la societat de l'època també obligarà les corporacions municipals a regular la pràctica dels banys de mar. Per mantenir la moralitat i moderació a les platges, es publicaran disposicions d'obligat compliment, com seria el cas del ban redactat per l'alcaldia de Calonge, l'any 1889:¹⁹

¹⁵ Tatjer, M. (2012). *Els banys de mar a Catalunya*, p. 17.

¹⁶ Bataller, A. (1877). "Guía del bañista ó Reglas...", p. 3.

¹⁷ Alemany, S. i Francès, L., (2018). Un patrimonio frágil. Salud y baños de mar en la Costa Brava, dins Puigvert, J. M. i Figueras, N. (coords.). *Balneario, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporánea*, p. 270.

¹⁸ Puigvert, J. M. (2022). *Estiuieg de proximitat. Barcelona, 1850-1950*, p. 48.

¹⁹ Loaisa, E. i Molla, J. (2022). Calonge i Sant Antoni: estiuiejants a Treumal (1889-1936) dins *Revista del Baix Empordà*, 78, p. 69.

«Se designan los puntos ya conocidos con los nombres de la Caleta para tomar baños los hombres y con el del Recó para las mujeres, quedando prohibido a los primeros bañarse enteramente desnudos, si son mayores de diez años, debiendo usar calzoncillos, pantalón o tapa-rabo; y las mujeres, bata u otra prenda de ropa que las cubra.»

En aquest sentit, un element essencial i característic associat als banys de mar serà el vestuari. En aquest context es començaran a lluir els primers vestits de bany, peça d'ús indispensable tant per als homes com per les dones i els nens. Els banyadors cobrien la major part del cos, deixant al descobert només part dels braços i de les cames. A la platja, les tovalloles i els barnussos també esdevindran accessoris essencials per eixugar el cos, tal i com ho indicaven les recomanacions facultatives.²⁰ Amb el pas del temps, els vestits de bany, igual que altres peces de vestir, evolucionaran per adaptar-se a noves modes i formes d'estiuejar.

Els establiments dels banys, a banda de la seva funció terapèutica, també esdevindran espais on cultivar les relacions socials. La diversitat d'activitats d'entreteniment i oci que s'hi programaven promourà els canvis que gradualment s'introduiran en el model existent. Per aquest motiu, l'estiueig deixarà d'estar vinculat, exclusivament, a les pràctiques curatives per transitar cap a propostes de caràcter més lúdic.

La distribució geogràfica de molts nuclis d'estiueig sovint està relacionada amb la prescripció mèdica. Amb freqüència, els facultatius, que també solien ser estiuejants, suggerien als seus pacients fer estades en determinades localitats on mantenien interessos econòmics vinculats a alguns establiments terapèutics.²¹

Intel·lectuals, artistes, pintors i escriptors també contribuïran, bé en qualitat d'estiuejants o a través de les seves obres, a promocionar certes poblacions d'estiueig.²² En aquest sentit, també hi jugarà un paper rellevant l'excursionisme que, a través d'imatges i fotografies, difondrà i donarà valor als paisatges, tant de l'interior com del litoral català. L'excursionisme, que a Catalunya s'inicià a les acaballes del segle XIX, fou un fenomen d'inspiració marcadament europeu. A banda de la seva faceta esportiva i lúdica, l'excursionisme a Catalunya es caracteritzarà pel seu component cultural i un cert sentit patriòtic, vinculat al coneixement del territori.²³

3.3 Geografia de l'estiueig. On s'estiuejava?

Inicialment, les elits barcelonines estiuejaven dins la mateixa ciutat de Barcelona, als barris del voltant de la serra de Collserola.²⁴ No obstant, les tesis higienistes de mitjans del segle XIX, la idealització del paisatge bucòlic difós pel Romanticisme o la voluntat d'alguns sectors de la burgesia urbana de retrobar-se amb els seus orígens seran algunes de les raons que fomentaran l'elecció dels espais rurals com a llocs preferents per a la pràctica de l'estiueig.

²⁰ Tatjer, M. (2016). L'estiueig a la platja (1850-1936), 165, p. 6

²¹ Puigvert, J.M. (2016). Les colònies d'estiueig a la muntanya catalana: salut, o bé oci? *Plecs d'Història Local*, 163, p. 3.

²² Puigvert, J. M. (2022). "Estiueig de proximitat ...", p. 66.

²³ Palou, S. (2021). Excursionisme, paisatge i organització turística durant la Segona República: La celebració de la conferència pro Costa Brava, l'agost de 1935. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, V. LXII, p. 637.

²⁴ Tatjer, M. (2016). "L'estiueig a la platja...", p. 5

1 Perdigó, S. (1921). *Tres excursionistes a la platja de l'Estartit, al fons de la imatge es veuen les Illes Medes*. Arxiu fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

La distribució geogràfica de les colònies d'estiuejants, associades a l'estiueig d'interior, afectaria principalment a localitats properes a Barcelona, però també a zones del prelitoral, com ara la Catalunya central, el Montseny o les comarques gironines, especialment les localitats de Camprodon, Sant Joan de les Abadesses, Ribes de Freser, Puigcerdà i Olot. No obstant, una de les franges que presentà major concentració de nuclis d'estiueig fou a l'entorn de l'eix ferroviari transpirinenc Barcelona-Puigcerdà.²⁵

Un dels factors que més contribuï a conformar algunes de les més importants colònies d'estiueig fou la pràctica de les activitats associades amb el termalisme.²⁶ En aquest sentit, pel que fa a l'estiueig a la Catalunya interior, en el període de 1906 a 1936, s'han documentat, aproximadament, una seixantena de colònies d'estiuejants, de les quals una vintena estaven vinculades a l'existència de balnearis. Caldes de Malavella, Santa Coloma de Farners, Sant Hilari Sacalm, Caldes de Montbui o Ribes de Fresser en són un bon exemple.²⁷

A mitjans del segle XIX, desplaçar-se per la geografia catalana podia arribar a ser una extraordinària i, de vegades, temerària aventura. La deficient xarxa viària així com els rudimentaris mitjans de transport de l'època serien els factors que més dificultarien els desplaçaments dels estiuejants. Aquestes circumstàncies podrien explicar el perquè, inicialment, la distribució de les colònies d'estiuejants es donava de forma majoritària en poblacions properes a la ciutat de Barcelona.

Tanmateix, aquesta situació començaria a canviar a partir de l'any 1848, amb la inauguració de la línia de ferrocarril Barcelona-Mataró i la seva posterior ampliació, la qual connectaria Barcelona amb la ciutat de

²⁵ Puigvert, J. M. (2016). "Les colònies d'estiueig a la muntanya.....", p. 2.

²⁶ *Id.*

²⁷ *Id.*

Girona l'any 1862, i amb la ciutat de Tarragona, l'any 1865. El tren, complementat per altres transports de viatgers, com ara tartanes i carros i, més endavant, autobusos i cotxes particulars, serà un element clau, però no l'únic, que possibilitarà l'expansió i consolidació geogràfica de determinats centres d'estiueig.²⁸

A finals del segle XVIII, una part de la població europea, que fins aquell moment ignorava el mar, descobrirà les virtuts que oferia la platja. La valoració paisatgística de l'entorn marí, juntament amb l'emergència de l'ús terapèutic de l'aigua de mar, seran alguns dels elements que incentivaran la burgesia urbana a practicar l'estiueig a la platja.²⁹

Barcelona esdevindrà pionera pel que fa a la creació d'espais específics per a aquesta pràctica. Amb l'edificació de grans establiments i balnearis, dotats amb les últimes tecnologies i equipaments, la ciutat pretenia posar-se al nivell d'altres centres d'estiueig, com Biarritz, Canes o Sant Sebastià.³⁰

Però no serà fins a les darreries del segle XIX que els primers nuclis d'estiueig es començaran a ubicar fora de la ciutat. A partir de Barcelona, apareixeran els primers intents de promoció del litoral català.³¹ En aquest període, al llarg de la costa catalana, s'han identificat una setantena d'instal·lacions projectades per a aquesta finalitat, un número molt superior a la mitjana d'altres zones costaneres de la península amb una tradició balneària més consolidada, com ara la cantàbrica.³²

D'entrada, les poblacions del litoral del Maresme, més ben comunicades amb Barcelona, són les que més rellevància assoliran. A les primeres dècades del segle XX, entre d'altres localitats, Caldes d'Estrach, Arenys de Mar, Llavanes, Vilassar i Calella esdevindran els punts de trobada de les més distingides colònies d'estiuejants, formades en gran part per membres de la noblesa i de l'alta burgesia.³³

No només la costa barcelonina esdevindrà un espai idoni per a la pràctica de l'estiueig de platja. Torredembarra, Vilanova i la Geltrú, Sitges, Cambrils, així com la mateixa ciutat de Tarragona, formaran part dels indrets escollits per la burgesia urbana per gaudir del període estival i dels banys de mar.³⁴

A aquestes poblacions, també s'hi afegirán d'altres de la costa gironina. Blanes, Lloret, Tossa, Sant Feliu de Guíxols, Roses, Cadaqués o Llafranc seran algunes de les destinacions preferents de les famílies benestants de les comarques gironines, en particular de les ciutats de Girona i Figueres, però també de Barcelona.³⁵

²⁸ Puigvert, J. M. (2022). "Estiueig de proximitat ...", p. 28.

²⁹ Tatjer, M. (2012). "Els banys de mar...", p. 17.

³⁰ Tatjer, M. (2012). "Els banys de mar...", p. 43.

³¹ Tatjer, M. (2012). "Els banys de mar...", p. 34.

³² Tatjer, M. (2009). En los orígenes del turismo litoral: Los baños de mar y los balnearios marítimos en Cataluña. *Scripta Nova*.

³³ Tatjer, M. (2016). "L'estiueig a la platja...", p. 5.

³⁴ *Id.*

³⁵ *Id.*

Distribució dels principals nuclis d'estiueig de la geografia catalana a principis del segle XX

2 Font: Elaboració pròpia a partir de les dades extretes de la publicació *Catalunya, guia de l'estiuejant*. Mapa sobre base ICGC fet amb Instamaps, gener de 2025.

3.4 La colònia d'estiuejants i el seu impacte

Una de les característiques distintives dels integrants de les colònies d'estiuejants era la seva heterogeneïtat. Generalment en formaven part membres de la noblesa, grans industrials, comerciants, banquers, professionals liberals, així com reconeguts personatges de l'àmbit cultural.³⁶ No obstant, cada colònia, en el decurs del temps, definia les seves particularitats, factors claus, per establir afinitats i atraure-hi nous estiuejants.

En aquest aspecte, entre els membres de la colònia, mostrar preferència i mantenir-se fidel a una única destinació estava molt ben considerat. Per aquest motiu, les famílies, any rere any, es desplaçaven al mateix lloc d'estiueig. D'aquesta circumstància i d'altres a l'entorn del món de l'estiuejant, n'és un testimoni l'obra d'Eugeni d'Ors, *La Ben Plantada*.³⁷ A banda de la fidelitat a la colònia, també es valorava la tinença d'una propietat. Adquirir una finca per construir-hi una torre era un acte que, als ulls dels altres, augmentava el prestigi de l'estiuejant.

Entre les diferents formes de designar els habitatges, destinats exclusivament a l'estiueig, la més comú era la de torre, però també se'ls assignava el nom de xalet, vil·la o casa d'estiueig. De fet, aquesta tipologia d'habitatge esdevenia l'eix a l'entorn del qual s'acostumava a desenvolupar totes les activitats associades a aquesta pràctica.³⁸

³⁶ Tatjer, M. (2016). "L'estiueig a la platja...", p. 5.

³⁷ Ors d', Eugeni. (1980). *La Ben Plantada*, p. 45. L'argument gira al voltant d'una colònia d'estiuejants d'un petit poble de costa, i com aquesta es veurà alterada per l'arribada d'una nova integrant.

³⁸ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 88.

Pel que fa a la seva adquisició, hi havia la possibilitat d'obtenir-los en propietat o bé d'arrendar-los. Les tipologies d'habitatges eren diverses i variades. Aquestes podien anar des de la reforma de les tradicionals cases de cos, característiques de les poblacions costaneres, alineades al llarg de carrers paral·lels a la línia de mar, passant per les magnífiques cases dels «indianos», els quals, a través de l'edificació d'ostentoses mansions, exhibien les fortunes assolides a les terres d'ultramar, fins a l'adequació i reforma de la casa pairal que algunes famílies encara conservaven.³⁹

Malgrat tot, la torre unifamiliar aïllada, envoltada de jardí i de nova construcció, projectada exclusivament com a residència d'estiueig, esdevindrà el màxim exponent d'aquesta pràctica. Les torres, que pertanyien a les grans famílies de la burgesia catalana, sovint eren obres dels millors arquitectes del moment i, en conseqüència, la seva estètica s'inspirava en l'estil arquitectònic dominant. Per aquesta raó, en alguns indrets del litoral català, així com en zones de muntanya, les torres d'estil modernista seran les més representatives de les residències d'estiueig.⁴⁰

No obstant, el modernisme deixà pas al noucentisme. Aquest nou corrent artístic i literari, que s'imposaria a les primeres dècades del segle XX, vindria de la ma d'Eugeni d'Ors. El pensament noucentista aplicat al camp de l'arquitectura inspiraria una nova estètica. En aquest sentit, Rafael Masó es convertiria en una alternativa al modernisme i esdevindria un dels arquitectes més sol·licitats a l'hora de projectar habitatges unifamiliars, destinats a l'estiueig de les famílies burgeses.⁴¹

Quant a la ubicació, a banda de les zones residencials on es concentraven la majoria d'aquesta tipologia d'habitatges, es començaran a projectar les primeres urbanitzacions, les quals obeïen a un model de planificació urbanística previ. Aquests projectes s'inspiraven en el que es denominà «moviments de les ciutats-jardí». A les comarques gironines, la urbanització de s'Agaró esdevindrà un dels exemples més representatius d'aquesta modalitat.

El trasllat de les famílies de la burgesia urbana a les poblacions on acostumaven a establir-se la temporada estival implicava tota una organització logística. Generalment, el desplaçament solia coincidir amb la festivitat de Sant Joan, una vegada finalitzat el curs escolar.⁴² Les dates de retorn acostumaven a ser a finals de setembre i, en alguns casos, l'estada s'allargava fins al mes d'octubre.

Així doncs, entre l'última setmana de juny i les primeres de juliol, els trens i les carreteres catalanes s'emplenaven de famílies que es dirigien cap als seus respectius llocs d'estiueig.⁴³ Sobre aquests desplaçaments, el també estiuejant, escriptor i poeta Joan Maragall els anomenava "*l'emigració alegre*", mentre que es pronunciava en to sarcàstic i crític quan la comparava amb l'emigració forçosa.⁴⁴

³⁹ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 90.

⁴⁰ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 91.

⁴¹ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 95.

⁴² Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 65-66.

⁴³ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 66.

⁴⁴ Article publicat per Joan Maragall l'any 1905, amb el títol *La emigración alegre*. Maragall, en aquest article de marcat to crític i irònic, fa una comparativa entre l'emigració forçosa i el que ell anomena emigració alegre, practicada per les classes benestants. Maragall, en la seva condició d'estiuejant «nòmada», fa una crítica a la manca d'esperit aventurer de la majoria d'estiuejants que, tot i tenir les oportunitats i possibilitats econòmiques per experimentar altres experiències, prefereixen, en opinió de l'autor, continuar amb les seves insípides i avorrides rutines estivals.

«[...] de aquella (emigración) de los que se van porque ya no pueden más! Vosotros os vais porque podéis más; ¡qué alegría!»

La pràctica de l'estiueig s'entenia com un símbol de distinció social. Només les famílies econòmicament ben posicionades podien assumir l'organització i preparació de tots els paraments indispensables per acomodar la casa d'estiueig a les necessitats familiars durant tot el període estival. En tot aquest tràfec, el desplaçament del personal domèstic es feia indispensable.

La mudança temporal suposava tota una peripècia. Els viatges solien ser llargs i, de vegades, s'havia de fer nit en alguna població, a mig camí. El trasllat d'equipatges i *mundus* sovint anava a càrrec d'empreses que, habitualment, realitzaven el trajecte de la ciutat a la localitat d'estiueig. Les famílies solien desplaçar-se amb ferrocarril i, un cop arribats a lloc, a les mateixes estacions, se'ls ofería el servei de transport de passatgers amb destinació a les corresponents poblacions.⁴⁵

A les primeres dècades del segle XX, la introducció i proliferació dels primers automòbils impulsaren tot un seguit de millores a les carreteres i vies de comunicació catalanes. Serà en aquest període que les famílies benestants es començaran a desplaçar als nuclis d'estiueig⁴⁶ amb els seus propis vehicles, per a l'admiració d'uns i a desgrat d'altres:

«[...] Existeix un servei de trens tan esplèndid com vulgueu, però a Caldetes s'ha d'anar amb auto. I no creieu que un cotxe qualsevol sigui bo pel cas. [...] Però a Caldetes, us aviso, això d'anar en tren està molt mal vist»⁴⁷

«[...] els dels posseïdors d'automòbils que passen rabents per les carreteres, aixecant un núvol de pols i obligant que se la mengin els pacífics viatgers de xarrets i tartanes, no és massa ben vist.»⁴⁸

3 Autor desconegut. (1927). Estiuejants a la platja de Castelldefels. Col·lecció família Freixas Bataller.

⁴⁵ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 77.

⁴⁶ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 83.

⁴⁷ Soler, M. (2011). L'estiueig. Com fèiem vacances entre 1929 i 1935, p. 24.

⁴⁸ Ors d', Eugeni. (1980). *La Ben Plantada*, p. 45.

Els mesos d'estiu es vivien a un altre ritme i aquesta atmosfera de distensió també es percebia a la indumentària de l'estiuejant. Al començar la temporada, les convencions socials es relaxaven i la vestimenta pesada i fosca era substituïda per una altra més apropiada a les temperatures estiuenques. Generalment, tant homes com dones es vestien amb robes més lleugeres i clares, dissenyades especialment per lluir en l'època estival. D'aquí els vindrà el qualificatiu de «culs blancs», nom amb el qual eren coneguts per la població local. Barrets de palla tipus panamà, ventalls, ombrel·les i bastons complementaven el vestuari estiuec, juntament amb les característiques espadenyes de vetes.⁴⁹

A mitjans del segle XIX, a les ciutats, s'activaren nous entorns de socialització. Els diversos grups socials crearan els seus propis espais de relació diferenciats. Cafès, casinos i ateneus esdevindran llocs de trobada. Aquests nous espais de relació sorgits a les ciutats també es reproduiran, a petita escala, a poblacions menors.⁵⁰

Anar a estiuejar comportava una intensa vida social. Els salons dels balnearis i dels hotels, els passejos, els banys de mar, les fonts i, en particular, els casinos esdevindran els espais per excel·lència associats al lleure, més freqüentats per la colònia d'estiuejants. Així mateix, aquest context lúdic afavorirà els contactes entre els membres de les colònies i, en ocasions fins i tot, contribuirà a la concertació de matrimonis entre els descendents de les famílies acomodades.⁵¹

Les llargues estades estivals de les famílies a les residències d'estiueig donaven per molt. La disponibilitat de temps lliure fomentà la pràctica de diverses activitats relacionades amb l'entreteniment i l'esbarjo. Les excursions a l'entorn de la vila, anar en bicicleta o practicar alguns dels esports de moda serien algunes de les activitats habituals exercides per gran part dels integrants de la colònia.⁵²

L'arribada dels estiuejants era tot un esdeveniment per a la població local però, alhora, també suposava un trasbals en la rutina del seus habitants. La convivència en un mateix context de dues realitats oposades, de vegades era motiu de desacords. En aquest procés inicial de reconeixement mutu, l'estiuejant tendia a idealitzar el caràcter autèntic i rural dels nadius, mentre que a ulls de la població local, aquests eren considerats com els «forasters» de la colònia.⁵³

Malgrat tot, els contactes entre els membres de la colònia i la resta de la població eren poc habituals. Les botigues i mercats seran els espais on els contactes entre una comunitat i l'altra es produiran amb més freqüència. La missa dels diumenges també esdevindrà un lloc de trobada. No obstant, un dels esdeveniments que contribuï amb major mesura a aquests acostaments foren les festes majors locals, on la colònia d'estiuejants participava de forma molt activa en les activitats que s'hi programaven.⁵⁴

Per a una majoria de la població local, alguns aspectes més desfavorables de l'estiueig anaven associats principalment al consum. Al llarg de gairebé tres mesos, la presència dels estiuejants multiplicava

⁴⁹ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 118.

⁵⁰ Ferrer, Ll. (2020). "Ciutats, pobles i migracions a Catalunya...", p. 301.

⁵¹ Puigvert, J. M. (2022). "Estiueig de proximitat ...", p. 56.

⁵² Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 178.

⁵³ Puigvert, J. M. (2022). "Estiueig de proximitat...", p. 61.

⁵⁴ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 197.

la demanda de queviures, circumstància que, si bé aportava un important benefici econòmic per als comerciants de la localitat, també afectava negativament la resta de la població, que patia l'escassetat i encariment dels productes.⁵⁵

Altres situacions susceptibles de generar desavinences anaven associades amb l'ús i l'explotació dels espais rurals. La predisposició dels estiuejants a idealitzar aquests entorns esdevindria, en ocasions, motiu de controvèrsia entre estiuejants i locals. Aquestes situacions es podien donar a l'hora de defensar els respectius interessos, quan coincidien en un mateix espai activitats lúdiques, agrícoles, industrials o portuàries.⁵⁶ Malgrat tot, els membres de les colònies d'estiuejants eren tractats per la població local amb respecte i admiració, amb una barreja de distanciament, però alhora també de familiaritat.⁵⁷

Des de final del segle XIX i primeres dècades del segle XX, el conjunt d'aquestes casuístiques transformaran la fesomia d'aquelles poblacions on el fenomen de l'estiueig és present. Aquestes modificacions es faran perceptibles en la forma de concebre els nous espais urbans. En aquest context, es construïran balnearis, establiments de banys de mar, passejos, nous habitatges, hotels, pensions i comerços, alhora que també s'introduïran nous costums socials, especialment en l'àmbit de l'oci, de la indumentària, de l'alimentació i de la cultura.⁵⁸

3.5 La fi de l'estiueig clàssic

La pràctica de l'estiueig es començà a diversificar socialment a la dècada dels anys trenta del segle passat, quan també es va estendre entre les classes populars.⁵⁹ Fou l'any 1931 quan el govern de la República instigué per als treballadors el dret a gaudir d'una setmana de vacances anual remunerades. Tot i aquesta millora, és evident que, si es compara l'estiueig practicat per les classes benestants amb el de les classes obreres, s'arriba a la conclusió que aquest últim era molt més reduït, menys glamurós i bastant més econòmic.

La Guerra Civil espanyola i la postguerra marcaren un punt i a part en la forma de concebre l'estiueig. No obstant, la democratització dels espais lúdics que, fins aquell moment, gaudien en exclusivitat les classes benestants no acabaria del tot amb la pràctica de l'anomenat estiueig clàssic. Les famílies burgeses urbanes continuaven instal·lant-se dos o tres mesos a les seves còmodes residències estivals mentre que alguns afortunats de les classes populars passaven uns dies a la platja o la muntanya, com a molt.⁶⁰

Els canvis econòmics i les millores socials que experimentà la societat europea, un cop superades les conseqüències de la Segona Guerra Mundial, varen comportar la progressiva introducció del turisme internacional a la costa catalana. En aquest context, l'estiuejant tradicional local imitarà els nous corrents turístics europeus que arribaven al país. A la dècada dels anys cinquanta, la suma de tots aquests factors, més la finalització de l'autarquia franquista, posaria fi de forma definitiva a gairebé un segle de pràctica de l'estiueig.⁶¹

⁵⁵ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 197.

⁵⁶ Puigvert, J. M. (2022). "Estiueig de proximitat...", p. 61.

⁵⁷ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 229.

⁵⁸ Puigvert, J. M. i Figueras, N. (coords.) (2018). "Balneario, veraneo, literatura...",

⁵⁹ Puigvert, J. M. (2022). "Estiueig de proximitat...", p. 70.

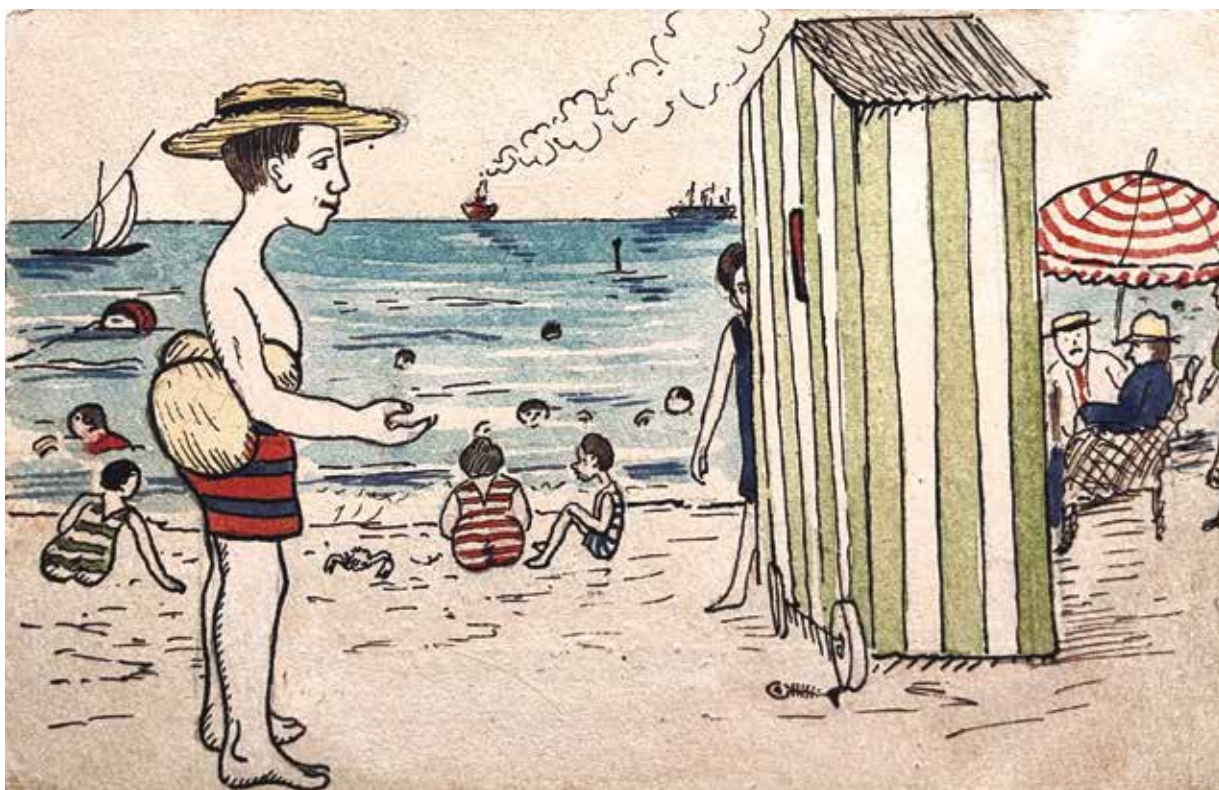
⁶⁰ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 37.

⁶¹ Soler, G. i Miserachs, X. (1995). "L'estiueig a Catalunya...", p. 38.

Enllaçat amb aquests processos de canvi, cal assenyalar que, a partir de la segona meitat del segle XX, molts balnearis i establiments de bany entraran en progressiva decadència. Entre les causes que donen explicació a aquesta circumstància, destaca, en primer lloc, la introducció de nous avenços en l'àmbit de la medicina, en particular, en el camp de la farmacologia i, en segon lloc, el creixent descrèdit entre la població de l'eficàcia d'aquesta tipologia de tractaments termals.⁶²

Un gran nombre de poblacions, principalment les situades al litoral, es veuran afectades per aquestes circumstàncies. A les transformacions sofertes al llarg de les primeres dècades del segle XX, resultat directe de la pràctica de l'estiueig, també s'hi afegiran els canvis derivats de la seva pròpia fi. Aquesta conjuntura esdevindrà un punt d'inflexió, en el qual moltes d'aquestes localitats iniciaran un camí sense retorn. La introducció i consolidació d'un nou model turístic, basat en el turisme europeu, implicarà significatius canvis en els municipis afectats, especialment en el terreny urbanístic, però també en l'àmbit econòmic i social.

Finalment, per cloure la primera part del treball, assenyalem que aquesta presentació introductòria al fenomen de l'estiueig té com a finalitat proporcionar una panoràmica general d'aquesta pràctica a Catalunya, de manera que els aspectes aquí exposats permetin establir-ne similituds i diferències entre aquest model genèric i la casuística pròpia de la pràctica de l'estiueig a l'Estartit.

4 Roqueta, M. (1918). *Sense títol*. Aquarel·la i tinta sobre paper, 66 x 27 cm. Col·lecció Roqueta Sureda.

⁶² Puigvert, J. M. (2022). "Estiueig de proximitat ...", p. 86.

4. L'Estartit, un racó de paradís (1900-1936)

Tal com s'ha exposat, l'estiueig fou un fenomen que presentà múltiples formes, de les quals se'n derivaren diverses implicacions que afectaren, amb major o menor grau, aquelles poblacions on aquesta pràctica es va donar.

La primera etapa d'aquesta visió retrospectiva, que s'inicia a partir de l'últim quart del segle XIX fins a l'any 1936, posa el focus en la qüestió de la pràctica de l'estiueig a l'Estartit. En termes generals, aquest primer tram del recorregut coincideix amb l'inici d'aquesta activitat i arriba fins al començament de la Guerra Civil espanyola, abans de la popularització dels espais d'oci i de l'inici de la progressiva introducció d'un altre model d'estiuejar.

Amb l'objectiu de proporcionar una imatge dels inicis de l'estiueig a l'Estartit, cal posar el punt de mira en aquelles circumstàncies específiques que varen intervenir en l'origen i desenvolupament d'aquesta pràctica.

Com en altres poblacions del litoral català, alguns dels factors que explicarien la presència de l'estiueig a l'Estartit també estarien vinculats a les activitats terapèutiques derivades de la prescripció facultativa dels banys de mar. La millora en el transport i les comunicacions, així com el descobriment i la difusió del valor paisatgístic rural, foren elements que contribuïrien a l'arribada de visitants i excursionistes a la població.

Aquesta suma de factors, afegida a la popularitat de l'estiuenda festa major o la celebrada festivitat del Corpus, feien de l'Estartit un lloc amb prou identitat i atractiu com perquè algunes de les famílies benestants de Torroella de Montgrí i d'altres localitats, com ara Girona o Barcelona, escollissin aquest indret per a construir-hi les primeres cases d'estiueig.

Mentre que els canvis en l'àmbit polític, econòmic, social i cultural experimentats a la Catalunya de principis del segle XX revertien en benefici de la indústria catalana i de la burgesia urbana, a la costa gironina, la petita població de l'Estartit iniciava, tímidament, el seu procés de transformació, associat inicialment a la pràctica de l'estiueig i, posteriorment, al turisme.

No obstant, a banda de la seva bellesa paisatgística, la població de l'Estartit, al llarg de la primera meitat del segle XX, va estar marcada per les seves deficients infraestructures. Les inclemències climatològiques, la manca de serveis, l'escassetat d'aigua –mal endèmic de la població–, la insuficiència en el subministrament elèctric i el mal estat dels carrers del municipi, condició que també es feia extensible a la seva principal via d'accés, són algunes de les situacions que formaven part de la quotidianitat dels estartidencs. No obstant, un dels factors que més contribuï a la perpetuació d'aquestes carències fou la seva dependència d'un Ajuntament, el de Torroella, dotat d'insuficients recursos econòmics per fer front a les necessitats d'ambdues poblacions.

La realitat de l'Estartit quedava molt lluny d'aquella visió romàntica dels espais rurals que restava en l'imaginari de les elits urbanes. Malgrat tot, des del consistori s'anaven efectuant algunes actuacions per pal·liar, dins de les seves possibilitats, les necessitats de la població.

4.1 L'Estartit a les primeres dècades del segle XX

A mitjans del segle XIX, l'Estartit era un petit poble de pescadors, modest i senzill que, essencialment, es dedicava a la pesca, a l'extracció de corall i a la confecció de salaons, feines que es solien compaginar amb la de pagès. L'any 1865, l'estadístic Pedro Martínez Quintanilla el descriu com un llogaret annexat a Torroella de Montgrí, situat a sis kilòmetres d'aquesta població i a una milla de les illes Medes. Afegeix que damunt d'aquestes, hi havia un far acabat de construir i cinc edificis fortificats, ocupats per unes guarnicions militars.⁶³

Al voltant de les illes, hi solien fondejar algunes embarcacions que, molt probablement, es dedicaven a l'extracció de corall.⁶⁴ Martínez Quintanilla, afirmava que la majoria dels corallers de la zona procedien de les localitats de l'Escala, de Begur i de l'Estartit.⁶⁵

Sobre l'extracció de corall a les Medes, explica el polifacètic escriptor Carles Bosch de la Trinxeria, que fent una estada per prendre banys de mar a Roses, una nit, soparen amb un mariner arribat de les illes Medes, el qual els explicà que allà hi tenia dues embarcacions destinades a la pesca de corall. L'endemà, Bosch de la Trinxeria i el coraller posaren rumb cap a les illes.

El relat de l'escriptor esdevé una interessant font d'informació sobre la pesca de corall a les illes Medes a finals del segle XIX. D'acord amb el que es desprèn de la narració, en aquells anys, el corall començava escassejar, circumstància que obligava els corallers, molt a desgrat seu, a cercar-lo en aigües més profundes.

Aleshores, l'Estartit tenia 91 cases i 477 habitants.⁶⁶ Les cases i propietats dels estartidencs, es configuraven al voltant de l'entramat d'uns pocs carrerons, alguns dels quals avui dia encara perduren i en conserven el nom. El carrers principals de la població eren el carrer de les Illes i el de Santa Anna. Des d'aquests, se'n obrien d'altres que portaven a la platja, on es trobaven els establiments de salaons i les embarcacions.⁶⁷ El creixement de la població i la construcció de nous habitatges implicaren la progressiva obertura de nous carrers.⁶⁸

Els temporals i llevantades esdevenien una de les principals preocupacions de la població. El poble, que no disposava de cap mena de protecció, quedava sempre exposat a les inclemències meteorològiques. Aquests incidents sovint provocaven importants desperfectes, principalment a la Riba, però també a les cases més properes a la platja. En aquest període, la reconstrucció del mur de protecció de la Riba, juntament amb el projecte de les obres del port, foren dues qüestions llargament debatudes en els plens de l'Ajuntament.

El mes de novembre de 1914, el temporal que va assotar l'Estartit causà greus desperfectes a la localitat. El diputat provincial, el senyor Folgado, i el secretari de l'Ajuntament es varen traslladar a la població per

⁶³ Martínez, P. (1865). "La provincia de Gerona...", p. 44.

⁶⁴ Martínez, P. (1865). "La provincia de Gerona...", p. 287.

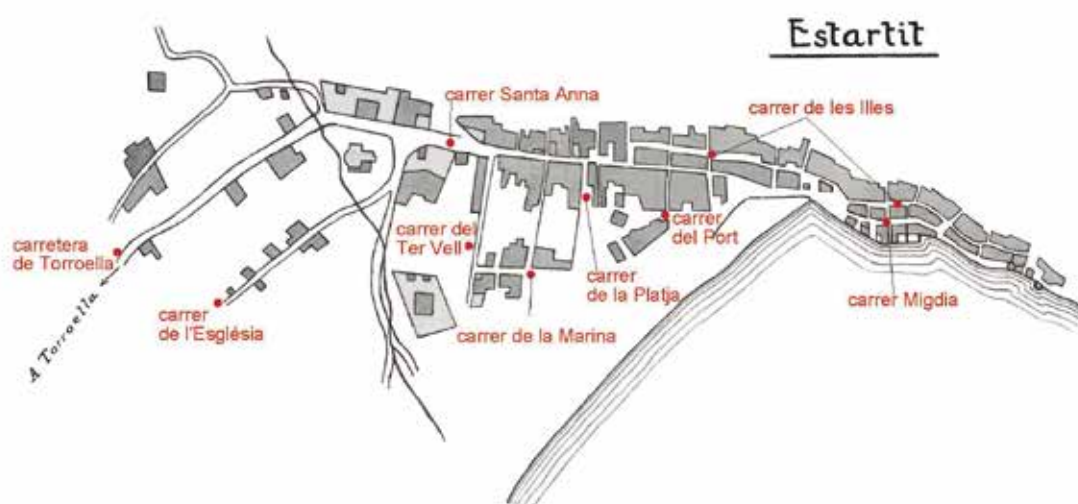
⁶⁵ Martínez, P. (1865). "La provincia de Gerona...", p. 286-287.

⁶⁶ Martínez, P. (1865). "La provincia de Gerona...", p. 357.

⁶⁷ AMTDM. *Plànols, pressupostos, projectes d'infraestructures*. Projecte de carretera de 3r ordre entre l'Estartit i Sant Jordi Desvalls, 1882.

⁶⁸ AMTDM. *Padrons d'edificis i solars, 1895-1900*. 1/0291.

comprovar la dimensió dels danys. El mur de contenció estava gairebé derruït, així com també les cases del carrer de les Illes. Donada la importància dels danys causats i la manca de recursos de les persones afectades pel temporal, l'Ajuntament demanà al Ministeri de Governació que n'assumís la reconstrucció. La petició fou denegada al·legant que el capítol de despesa destinat a aquesta finalitat havia quedat suprimit.⁶⁹

5 Font: *Situació dels carrers de l'Estartit any 1900*. Elaboració pròpia segons el plànol de l'any 1928 del Cuerpo del Estado Mayor del Ejército. *Documentación geográfica y cartografía antigua. Planos de población. POBL170500-1928-Torroella de Montgrí*. Instituto Geográfico Nacional.

De la necessitat de solucionar de forma definitiva la qüestió de la Riba també se'n parlava a Torroella. Al marge de les intranscendents rivalitats que podien donar-se entre els habitants de les dues poblacions, per als torroellencs, la bellesa del seu barri marítim, també era un motiu d'orgull. No obstant, davant la impossibilitat de l'Ajuntament d'assumir-ne la despesa, l'any 1920, des de la revista *Emporion* es feia una crida, principalment, a l'Ajuntament, als veïns de l'Estartit i a la colònia d'estiuejants, per sumar esforços per aquesta causa.⁷⁰

Com a resultat d'aquesta petició, es dugué a terme una subscripció popular per a la reconstrucció del mur, en la qual hi varen participar la Societat de Pescadors de l'Estartit, Ramiro Marquès, Baldomero Borrat, Genís Garcia i l'Ajuntament de Torroella.⁷¹ Gairebé sis anys més tard de l'episodi del temporal que va destruir el mur de la Riba, finalment, s'iniciava la seva reconstrucció.

Tal com queda patent, a l'Estartit res era fàcil i qualsevol acció que es duia a terme acabava esdevenint un acte conjunt de la seva població. D'aquesta situació en deixa constància la petició presentada per la Societat de Pescadors de l'Estartit al consistori torroellenc, l'any 1923, en la qual es demanà anomenar una de les places recuperades, com a plaça dels Voluntaris de l'Estartit.⁷²

⁶⁹ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1913-1917, p. 75.

⁷⁰ *Emporion*, periòdic quinzenal, 1a. època, 125, p. 1.

⁷¹ AMTDM. *Llibres d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1921-1922, p. 95.

⁷² AMTDM. *Numeracions, alineacions, urbanitzacions*. 1920-1945. 1/0393.

«se ha empezado y concluido el arreglo de esa anombrada plaza, que estaba perdida, y que con la ayuda de las fuerzas de la Sociedad de Pescadores y mas, con el ánimo personal y material de todo el barrio, se ha logrado hacer esa obra que tanto trabajo ha costado al barrio del Estartit. A más todo ha sido de fuerza de voluntad y a partir de eso todo de gratis»

No obstant, un dels projectes que tardaria més de trenta anys en fer-se realitat fou el port de l'Estartit. L'any 1916, el diputat a Corts pel districte de Torroella de Montgrí, Julio Fournier, comunicà a l'Ajuntament que l'expedient de la concessió del port refugi de l'Estartit es trobava en fase d'estudi. L'any 1917, el Ministeri d'Obres Públiques de la província de Girona, en atenció als informes favorables emesos pel Ministeri de la Marina, autoritzà la redacció del pressupost del projecte. L'objectiu de l'obra era construir un petit port d'abric per a les barques pesqueres i velers dedicats al cabotatge. Durant el mes d'octubre de l'any 1919, els plànols del projecte varen ser exposats a la casa de la vila.⁷³ Inicialment, les obres projectades consistien en un espigó de 269 metres de longitud i 4,5 metres d'amplada.

Durant anys, la iniciativa restà en fase d'estudi i fou modificada en diverses ocasions. Finalment, les nefastes conseqüències que el temporal de 1944 ocasionà a l'Estartit foren determinants per desencallar definitivament el projecte i posar en marxa la seva execució.

Altres qüestions que preocupaven als estartidencs estaven relacionades amb el subministrament d'aigua i de llum. L'any 1910, l'Ajuntament de Torroella acordà augmentar la dotació de petroli per l'enllumenat públic de l'Estartit, donat que s'havien afegit quatre faroles a les deu existents.⁷⁴ Aquell mateix any, un grup de veïns de l'Estartit demanà a l'Ajuntament enllumenar el carrer de la Marina que, d'acord amb el que s'expressa a la petició, a diferència d'altres carrers de la població, es trobava desproveït de llum. Entre els signants hi apareix Manel Murtra, propietari i veí de Girona, el qual s'acabava de construir una casa d'estiueig al dit carrer.

No fou fins el dia de cap d'any, de 1920, que s'inaugurà l'enllumenat elèctric a la localitat.⁷⁵ Malgrat tot, l'Estartit, durant més d'una dècada, només disposà de subministrament elèctric a la nit. Fou l'any 1933, quan un grup de comerciants de la localitat presentà, davant el consistori, una sol·licitud per demanar que l'Estartit també disposés de corrent elèctric durant el dia. El ple acordà subvencionar, amb quatre-centes pessetes, la dita millora.⁷⁶

L'any 1926, el govern municipal presentà la memòria de la Comissió Municipal Permanent, on es recollien els projectes i reformes que el nou consistori projectava dur a terme al llarg del seu mandat. De les intervencions necessàries a l'Estartit, gaudien de preferència la construcció del port i el subministrament d'aigua. La memòria presentava la platja de l'Estartit com una de les millors de la Costa Brava i, en aquest sentit, pronosticava que la localitat estava destinada a ser una de les primeres estacions d'estiueig de la província de Girona, previsió que el consistori es comprometia a convertir en una realitat:⁷⁷

⁷³ *Emporion*, periòdic quinzenal, 1a època, 115, 26 d'octubre de 1919, p. 6.

⁷⁴ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1908-1911, p. 96.

⁷⁵ *Emporion*, periòdic quinzenal, 1a. època, 119, p. 6.

⁷⁶ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1932-1933, 25 de gener de 1933, p. 52.

⁷⁷ AMTDM. *Memòria de la Comissió Municipal Permanent*, 1926. 1/0393.

«Pero no todo lo da la naturaleza, el hombre tiene el deber de ayudarla, y así nosotros debemos por cuantos medios estén a nuestro alcance dotar al pueblo de cuanto necessita una población moderna.»

Entre les responsabilitats de l'alcaldia de Torroella, es trobava la de treballar per a la prosperitat de l'Estartit, malgrat que es reconeixia que les inversions destinades a les millores en els serveis haurien de quedar condicionades al pressupost municipal.⁷⁸ Per aquesta raó, en ocasions els projectes urbanístics els assumien els mateixos veïns o estiuejants. Aquest seria el cas de la petició presentada per Alfredo Boada, en nom propi, i en el de la seva mare Lluïsa Salietí, propietària de la casa Boada, on sol·licitava el permís necessari per urbanitzar, per compte propi, un passeig que enllacés la seva propietat amb el carrer de l'Església.⁷⁹

Un dels problemes de més abast que, al llarg del temps, afectà la població de l'Estartit fou el proveïment d'aigua. L'any 1926, el Ple de l'Ajuntament debaté sobre la necessitat de millorar el subministrament d'aigua a la localitat, en especial durant la temporada d'estiu, donada la concurrència d'estiuejants. En aquell moment, la localitat comptava amb una població de sis-cents habitants i només disposava d'un pou públic i la font de Santa Anna. L'escassetat de l'aigua, així com la seva deficient qualitat⁸⁰, fou objecte de debat en els plens de l'Ajuntament de Torroella, al llarg dels anys.

L'any 1929, es presentà a l'Ajuntament una instància signada aproximadament per uns dos-cents veïns de l'Estartit, entre els quals es trobaven nombrosos estiuejants. A la sol·licitud es denunciava la manca gairebé absoluta d'aigua que patia la localitat, element que els peticionaris consideraven essencial per a la pesca, l'agricultura i per a la colònia d'estiuejants. Per aquesta raó, i donat que el subministrament d'aigua s'havia municipalitzat, es demanà la seva canalització fins a l'Estartit. La comissió municipal permanent considerà justa la petició i proposà que es procedís a dotar a l'Estartit d'aigua potable procedent de la vila de Torroella, de la qual en tenia la titularitat l'Ajuntament.

L'elevat cost del pressupost d'aquesta obra fou motiu de debat entre els regidors de l'Ajuntament, durant diversos mesos. Finalment, el projecte per conduir l'aigua des de Torroella a l'Estartit, tot i que havia estat aprovat, no es portà a terme. En compensació, l'any 1931, el consistori encarregà la perforació i construcció d'un nou pou públic a la població.

Una vegada finalitzades les obres, donat que del pou brollava la quantitat d'aigua suficient per abastir la localitat, s'acordà adquirir el material necessari per a la instal·lació de dues fonts, una a la plaça de l'Església i l'altra a la plaça dels Pescadors, al costat de la corba de la Riba.⁸¹ El juliol de 1933, finalment, s'acabarien les obres de les fonts i l'Estartit es va poder abastir d'aigua.⁸²

En conseqüència, l'Ajuntament acordà concedir abonaments per al subministrament d'aigua als particulars que així ho sol·licitessin, amb el benentès que els abonats haurien d'assumir el cost total de la instal·lació. Els primers peticionaris del servei foren Baldomero Borrat Marquès i Pietro Nencioli Boada, propietari de Villa Primavera.⁸³

⁷⁸ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1925-1929, 17 de novembre de 1926, p. 45.

⁷⁹ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1925-1929, 20 d'agost de 1926, p. 42.

⁸⁰ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1925-1929, 5 d'octubre de 1927, p. 71.

⁸¹ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1932-1933, 25 de gener de 1933, p. 53.

⁸² AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1932-1933, 19 de juliol de 1933, p. 80.

⁸³ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1932-1933, 30 d'agost de 1933, p. 84.

Arribat a aquest punt, el que es fa manifestament evident és, per una banda, les mancances quant a serveis essencials que patia la població de l'Estartit i per l'altra, les dificultats, bàsicament econòmiques, de l'Ajuntament per donar resposta a aquestes necessitats.

Aquesta circumstància i la competència d'altres poblacions del litoral gironí, dotades amb millors infraestructures i oferta lúdica, es podrien trobar entre les causes que podrien haver intervingut de forma negativa en el creixement de la colònia d'estiuejants que, des de les primeres dècades del segle XX, s'havia començat a establir a la localitat. En aquest sentit, la població de l'Estartit, lluny de poder proporcionar el confort d'altres llocs, oferia l'autenticitat d'un indret desproveït d'artificis, on els estiuejants podien gaudir d'un entorn paisatgístic únic, allunyats temporalment dels estrictes convencionalismes de la societat de l'època.

4.2 Els banys de mar, origen de l'estiueig a l'Estartit

Des de mitjans del segle XIX, el litoral gironí oferia la possibilitat de prendre els banys de mar en diverses poblacions. Entre aquests indrets, que posteriorment esdevindrien importants nuclis d'estiueig, s'hi trobava la localitat de Palamós, que l'estiu de 1857 obrí el primer establiment. Els banys es trobaven situats a la mateixa platja i consistien en una simple edificació, dividida en una sala gran i cinc departaments. Cadaqués inaugurà els seus banys l'any 1858, i posteriorment, també ho feu la localitat de Roses. No obstant, els banys més destacables de la costa gironina foren els de Sant Feliu de Guíxols.⁸⁴

L'estiu de 1875, a la platja de Sant Feliu s'hi varen començar a instal·lar, amb caràcter temporal, les primeres casetes de bany, a les quals progressivament s'anirien afegint altres edificacions. Amb el temps, les instal·lacions resultarien més confortables i l'establiment s'acondicionà amb servei de cuina, saló, cafè, a més d'afegir-hi diverses dependències individuals per prendre els banys. Sant Feliu, a principis del segle XX, s'erigirà com un dels llocs preferents per a l'estiueig de la burgesia a la costa gironina.⁸⁵

Ben entrat el segle XX, es posaran en funcionament els banys de Sant Pol i també els de s'Agaró, localitat aquesta última que esdevindrà, en el seus inicis, centre d'estiueig de les classes benestants de les comarques gironines i barcelonines per convertir-se, a la dècada dels anys cinquanta, en un referent per al turisme internacional.⁸⁶

Mentre que alguns banys consistien en fabulosos establiments dotats amb totes les comoditats, com seria el cas de Sant Feliu de Guíxols, altres es localitzaven en establiments de petites dimensions i, en ocasions, com era el cas de l'Estartit, els banys es prenia simplement a la mateixa platja a l'aire lliure o en casetes de bany ubicades a la sorra.

Les primeres notícies conegudes dels banys de l'Estartit daten de l'any 1879. La premsa d'aquell any promocionava les novetats que s'introduïen a la festa de Santa Anna i pronosticava que aquestes serien del gust dels banyistes de Barcelona.⁸⁷

⁸⁴ Camps, A. (2022). *Geografia de l'estiueig a les comarques gironines de llevant (1857-1929)*, p. 94-96.

⁸⁵ *Id.*

⁸⁶ *Id.*

⁸⁷ *Diari Català: polític i literari*: Any I, núm. 62, 5 de juliol de 1879.

«[...] per la gran satisfacció que causarà als molts barcelonins que aquest temps acostumen á baixar á l'Estartit, per banyar-se en la plana y hermosa platja de aquell espumós mar.»

6 Martínez, M. (1928). *Banyes de Sant Elm al racó de Garbí*. Fons família Martínez-Solans. Col·lecció Maria Riera.

De la necessitat de construir un edifici per acollir-hi els banyes de mar, la premsa local ja en parlava l'any 1914.⁸⁸ L'article signat per Joan Cama aconsellava que l'edificació hauria d'estar situada a la platja, amb un passeig a prop de l'aigua, complementat amb establiments de restauració. Dels beneficis econòmics que reportava la pràctica de l'estiuatge, l'autor de l'escrit n'era coneixedor; per aquesta raó, emplaçava l'Ajuntament a posar fil a l'agulla per dotar l'Estartit dels serveis necessaris per esdevenir un «centre d'atracció de forasters la temporada de banyes», i fer de la localitat un punt de reunió estiuenc, dels més recomanats de la costa catalana.

Arribar a l'Estartit des de qualsevol punt de la geografia catalana no era un empresa fàcil. Fins que no es va portar a terme el projecte de construcció de la carretera de Sant Jordi a l'Estartit, la via principal de comunicació de la població era la que s'anomenà popularment el camí vell de Torroella o també camí de Dalt.⁸⁹

L'any 1865, entre les vies provincials previstes d'execució, es trobava la carretera que havia d'enllaçar l'Estartit, a través de Torroella, Parlavà i Ruplà, amb la carretera de Girona a Palamós.⁹⁰ No obstant, l'any 1926, gairebé seixanta anys més tard, l'Ajuntament de Torroella encara reclamava l'acompliment d'aquell projecte.⁹¹

A mitjans del segle XIX, a causa de la insuficient i precària infraestructura viària existent al territori català, la burgesia industrial impulsà la construcció de la xarxa ferroviària, amb la finalitat de fomentar els intercanvis comercials i l'expansió de l'activitat econòmica. El ferrocarril, que arribà per primera vegada a les comarques gironines, ho va fer pel litoral. La línia era la que continuava des de Mataró direcció Maçanet

⁸⁸ *Revista Mont-Gris*. 24 d'agost de 1914, p. 7-8.

⁸⁹ Audvert, M. (1971). *L'Estartit i les Medes. Biografia d'un poble de la Costa Brava*, p. 352-353.

⁹⁰ Martínez, P. (1865). "La provincia de Gerona...", p. 332.

⁹¹ AMTDM. *Memòria de la Comissió Municipal Permanent*, 1926. 1/0393.

de la Selva. L'any 1860, s'autoritza el projecte de construcció del tram que havia de connectar Maçanet amb Girona, que s'inaugurà el març de 1862.⁹²

Les inversions en la millora de les comunicacions i en el transport s'anaven fent realitat. Amb l'ampliació del tram de Girona a Portbou, es construí l'estació de segona classe de Sant Jordi Desvalls. El tren arribà per primer cop a aquesta població l'any 1877. L'estació esdevindrà un element fonamental en la millora de les comunicacions de les poblacions dels entorns, circumstància que comportà que l'any 1882, s'iniciés l'estudi del projecte de la carretera que hauria d'enllaçar Sant Jordi amb l'Estartit.

La premsa de l'època parlava dels avantatges que aquest projecte, impulsat pel diputat Alberto de Quintana, suposaria per a l'economia i el desenvolupament de Torroella. L'any 1885, els enginyers es trobaven treballant en el tall de la carretera que anava de l'Estartit a l'alçada de la fàbrica d'en Ventós. Per als torroellencs i estartidencs, aquell projecte que preveïen finalitzat en un parell d'anys, deixaria de ser un somni per esdevenir una realitat:⁹³

«[...] Torroella empieza á despertar de su letargo y, por fin, tendremos una carretera que des del barrio Estartit nos unirá con el ferro-carril en S. Jordi, gracias todo á los esfuerzos porfiados de nuestro amigo y diputado á Cortes D. Alberto de Quintana.»

Estación de S. Jordi.

Edificio de viajeros, trenes y muelle descubierto.

7 Autoria desconeguda. (1880). *Estació de ferrocarril de Sant Jordi Desvalls*.
Col·lecció Ajuntament de Girona. CRDI.

Els viatgers, excursionistes i estiuejants que es dirigien a l'Estartit baixaven a l'estació de Sant Jordi Desvalls. Al costat de la fonda de can Grau, la companyia de carruatges de Vicenç Presas que cobria el trajecte l'Estartit-Torroella-Sant Jordi-Girona, hi tenia la parada i una quadra amb cavalls de refresc.⁹⁴ La família Pre-

⁹² Clara, J. (1987). *Trens i carrilets*, p. 12-14.

⁹³ La lucha: órgano del partido liberal de la provincia de Gerona: Any 1885, núm. 2455, 23 de gener de 1885.

⁹⁴ Planes, S. i Puigdevall, N. (1994). *Sant Jordi Desvalls*, p. 77.

8 En vermell traçat de la nova carretera. Projecte de carretera de 3r ordre entre l'Estartit i Sant Jordi Desvalls. 1882. Arxiu Històric de Girona.

sas també regentava l'hostal de can Miquelet, al costat de l'estació, on els viatgers aprofitaven per prendre un refrigeri mentre es realitzava el canvi de cavalls.⁹⁵ Per als banyistes i estiuejants, un cop arribats a Torroella, el trajecte encara no havia finalitzat. Per arribar a l'Estartit, havien de llogar una tartana a l'administració, sovint per un preu molt superior al que costava un viatge de Girona a Torroella.⁹⁶

Per anar a prendre els banys a l'Estartit, la secció la *Guia del viatger*, del setmanari *Lo Geronés*, anunciava sortides des de la ciutat de Girona.⁹⁷ La companyia de carruatges de Vicenç Preses, l'any 1918, establí un servei entre Torroella i l'Estartit.⁹⁸ Inicialment, aquest s'oferia en temporada de banys, tots els dies festius⁹⁹ però, finalment, la freqüència esdevingué diària.¹⁰⁰

Mentre que algunes de les famílies benestants de les comarques gironines i barcelonines prenen els saludables banys de mar a l'Estartit, certs membres de la noblesa local, com ara Robert Robert i Surís, preferien prendre els banys a la històrica ciutat txeca de Karlovy Vary (o Karlsbad), destí preferent de l'aristocràcia europea pels seus balnearis i aigües termals.¹⁰¹

Malgrat les notables diferències entre la ciutat de Karlovy Vary i l'Estartit, l'estudi publicat pel Col·legi de Metges de Girona l'any 1913, relacionat amb la sanitat i la climatologia d'algunes poblacions del litoral gironí, de Josep Pujol, facultatiu de Torroella, detallava alguns dels beneficis terapèutics de la platja de l'Estartit:¹⁰²

⁹⁵ Audivert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 352-353.

⁹⁶ *Id.*

⁹⁷ Lo Geronés: setmanari portaveu del "Centre Catalanista y sa Comarca". Any 5, núm. 228, 28 d'agost de 1898.

⁹⁸ *Emporion*, periòdic quinzenal, 1a. època, 83, p. 7.

⁹⁹ *Emporion*, periòdic quinzenal, 1a. època, 174, p. 5.

¹⁰⁰ *Emporion*, periòdic quinzenal, 1a. època, 190, p. 5.

¹⁰¹ La lucha: órgano del partido liberal de La provincia de Gerona: Any XXIV, núm. 5302, 14 de juny de 1894.

¹⁰² Notas para la climatología de la zona marítima de la provincia de Gerona. Colegio de Médicos de la Provincia de Gerona.

9 Fargas, C. (1920). *Encreuament de Verges a Torroella. Al fons el mas Pi de Verges.*
Arxiu fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

«Por la benignidad del clima, por su dilatada y hermosa playa, y por la situación topográfica de su montaña que ofrece un panorama magnífico, una purísima atmósfera impregnada de sales marinas, de olores aromáticos suaves y sin polvo, por la especial constitución de la misma, hacen esta región indicadísima para el tratamiento de los enfermos de convalecencias penosas, para los escrofulosos, tuberculosos, neurasténicos, cardiacos, cuya afección esté bien compensada, y en general, para todos los que sea necesaria la aplicación de baños de mar o su permanencia en la costa para curtir su cuerpo por la aireación y los baños de sol.»

La imatge típica de les casetes de bany disperses per la platja, freqüent en moltes localitats d'estiueig de la costa catalana, també es donà a l'Estartit. Un altre element característic de la localitat eren les ombres. Aquestes habitualment es feien amb un suport de fusta i la coberta de pi verd. Les famílies estiuejants acostumaven a disposar de la seva pròpia ombrera, les quals, a banda de protegir del sol, també es convertien en espais per alternar socialment.

En relació amb la gestió dels banys de l'Estartit, no s'ha trobat cap documentació anterior a l'any 1932. A diferència d'altres localitats, on generalment les casetes de bany eren propietat d'un particular que s'encarregava de la seva gestió i explotació, a l'Estartit, la seva construcció i muntatge anava a càrrec del fuster de la localitat, però la propietat era de la família que l'adquiria.

D'acord amb el que es desprèn de l'acta del ple de 1932, semblaria que fins aleshores l'Ajuntament no cobrava cap import per instal·lar una caseta de bany a la platja. No obstant, a partir d'aquell moment s'informà que, de conformitat amb la Ajudantia de la Marina de Roses, quedava establert un arbitri sobre l'ocupació de l'espai públic a la platja. La finalitat de l'impost era compensar la despesa que ocasionava al municipi la contractació d'un guarda-mariner per garantir la seguretat dels banyistes.¹⁰³

¹⁰³ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, 1932-1933*, 25 de maig de 1932, p. 14.

En aquest sentit, s'establí el pagament d'una taxa als propietaris de les casetes per la seva instal·lació a la platja durant la temporada d'estiu. Les casetes, segons el seu valor i capacitat, es classificaven en tres categories. Per una caseta de primera categoria, s'hauria de pagar una taxa de 10 pessetes, 7,5 per una de segona i 6 per una de tercera.¹⁰⁴ Les casetes de bany començaren a desaparèixer de gairebé totes les poblacions del litoral gironí un cop finalitzada la Guerra Civil.

Tot i que, inicialment, els banys només es prenién amb finalitats terapèutiques, la seva pràctica s'anà associant a altres activitats lúdiques. No obstant, l'Estartit no esdevindrà un destí exclusivament per anar d'excursió o a prendre banys de mar, sinó que, a més, des de principis del segle XX fins ben entrada la dècada dels anys cinquanta, fou un lloc d'estiueig de les famílies benestants, majoritàriament, de la província de Girona i de Barcelona.

10 Elias, P. (1934-1936). *Maria Teresa Pagès i Marta Elias Pagès a la platja de l'Estartit*. INSPAI. Centre de la Imatge. Diputació de Girona. Fons Elias Pagès.

11 Batlle, C. (1921-1930). *Retrat d'uns amics de la família Batlle a la platja de l'Estartit*. S'observen en segon terme unes casetes de bany. Imatge editada. Ajuntament de Girona. CRDI. Fons Batlle.

12 Pericot, L. (1931). *Maria, Teresa, Lluís Pericot i una persona no identificada a la platja de l'Estartit*. ACBE. Fons Lluís Pericot García.

13 Batlle, C. (1922). *Retrat grup de persones a la platja de l'Estartit*. Al fons unes casetes de bany. Ajuntament de Girona. Fons Batlle. CRDI.

¹⁰⁴ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, 1932-1933*, 25 de juliol de 1932, p. 21.

14 Autoria desconeguda. (1920-1935). Marta i Pilar Elias Pagès amb uns amics a la platja de l'Estartit al costat d'una ombrera i d'una espectacular caseta de bany. Col·lecció família Peya.

4.3 El descobriment de l'entorn paisatgístic

Són nombrosos els pintors i artistes que quedaren admirats per l'entorn paisatgístic del litoral gironí. El pintor tortosí Francesc Gimeno fou un dels primers en experimentar aquesta atracció i expressar-la en les seves pintures. L'any 1887, el pintor viatjà fins a Torroella de Montgrí, estada que marcava la seva faceta artística i personal.¹⁰⁵

Així mateix, els pinzells de Josep Maria Mascort o pintors de la talla de Joaquim Mir també farien de l'Estartit centre de les seves obres. No obstant, un dels primers divulgadors del paisatge costaner gironí, tant a l'àmbit nacional com a l'internacional, fou el pintor i dibuixant vilanoví Joan Llaverias i Labró.

L'any 1906, a la sala Parés de Barcelona, Joan Llaverias mostrà als barcelonins, a través de la presentació de les seves obres, alguns racons de la costa empordanesa. Aquella lloada exposició aplegà una quarantena d'obres, entre les quals n'hi havia tres dedicades a Roses, tres a l'Escala, deu a l'Estartit, dues a les illes Medes, quinze a Begur i set a Lloret. La presentació pictòrica, que inicialment s'havia d'anomenar la *Costa de Coral*, Llaverias, aconsellat per l'historiador i polític begurenc Pella i Forgas, li canvià el nom per *Catalunya Grega*.¹⁰⁶

En el decurs del seu recorregut pels indrets del litoral gironí que varen inspirar la seva obra, segons reconeix el mateix artista, l'Estartit i les illes Medes foren els paratges que més l'impressionaren:

«[...] vaig anar esdevenint dibuixant, però un dia, em va tocar el record de ço que havia navegat i amb els estris de pintor, en lloc d'agafar una nau, vaig pujar al tren, anant a raure a l'Estartit. Aquell espadat imponent i aquells illots de les Medes vistos de terra estant, o a fregar pedres, en un bot, prenen una majestat i una ardidesa que tal feien rebrotar el pintor... i amb quina fúria!

¹⁰⁵ Badia, J. i Camps, T. i Seguranyes, M. (2007). *Francesc Gimeno i els paisatgistes del Montgrí*, p. 35.

¹⁰⁶ Domènech, J. (1988). *Joan Llaverias. Pintor de Lloret*, p. 31

»Deu dies de quasi Robison a la Meda, trescant pels penyals, el cap seré i el peu segur em permeteren fer pintura i alpinisme i, cama ací, cama allà, abís de banda a banda, per haver un punt de vista nou, muntat a l'extrem de la Gale-
ra, pintant arrupit, [...] Enfront aspres penya-segats, cantelluts illots, emergint feréstecs afectant insospitades formes,
línies i colors incomparables que la mar eternament estrafà.»¹⁰⁷

Durant la seva estada a l'Estartit, Llaverias es feia portar cada dia a les Medes al matí amb barca i al ves-
pre el recollia la mateixa embarcació. En una ocasió, un temporal l'impedí el retorn i durant hores s'estigué
sota la tempesta, sense aixopluc, entre les roques, en mig del mar, esperant el seu salvament. D'aquella
apocalíptica experiència, posteriorment en referí: «allò fou quelcom que no s'oblida, llavors vaig compren-
dre la poca cosa que som».¹⁰⁸

L'il·lustre aquarel·lista català no només va descobrir als barcelonins la bellesa de la costa gironina, sinó
que també fou pioner en exhibir, fora de l'àmbit nacional, la grandesa d'aquell indret. Fou l'any 1911, quan
inaugurà, a la prestigiosa Victory Gallery de Londres, l'exposició *Catalonian Spain. Sunny Spain*, amb la
presentació d'una cinquantena d'obres. La premsa i els crítics d'art londinencs es rendiren davant la qua-
litat artística del pintor i la bellesa paisatgística de les obres allà representades.¹⁰⁹

15 Llaverias, J. (c. 1904). *L'Estartit*. Aquarel·la sobre paper 20 x 32 cm. Ubicació desconeguda.

A l'exposició de la Sala Parés, Llaverias presentà dotze pintures de l'Estartit. No obstant, consultats els catà-
legs de les exposicions corresponents als anys 1908 i 1910, s'ha comprovat l'existència de cinc aquarel·les
més. Malauradament, d'aquesta quinzena d'obres, malgrat les diverses temptatives per localitzar-les, només
ha estat possible trobar-ne dues, que actualment es promocionen en una pàgina web de subhastes.¹¹⁰

L'escriptor Josep Pla també quedà impressionat pel paisatge de l'Estartit. Explicava a la guia de la Costa
Brava que, a la seva joventut, recordava haver vist sortir, des de la platja, una cinquantena d'embarca-
cions de vela. La panoràmica al capvespre, que tenia de fons els rosats illots de les Medes i l'horitzó del
mar, li semblà pura meravella. Sobre aquell inesborrable record, Pla assegurava: «Els anys passen, moltes
coses s'obliden, però aquests espectacles no s'obliden mai més.»¹¹¹

¹⁰⁷ Domènech, J. (1988). "Joan Llaverias. Pintor...", p. 32.

¹⁰⁸ Domènech, J. (1988). "Joan Llaverias. Pintor...", p. 34.

¹⁰⁹ Domènech, J. (1988). "Joan Llaverias. Pintor...", p. 81.

¹¹⁰ Imatges extretes de la pàgina Web Invaluable. Recuperat 13-02-2025 de: <https://www.invaluable.com>

¹¹¹ Pla, J. (1941). *Guia de la Costa Brava*, p. 199.

16 Masó, J. (1923). *Platja de l'Estartit. Sortida dels sardinals*. Fons Joan Masó. Ajuntament de Girona. CRDI.

No obstant, un segle i mig abans que artistes i escriptors posessin la mirada en aquest indret, l'Estartit, juntament amb les illes Medes, ja es considerava un paratge que bé mereixia una visita. Fou l'any 1756 quan Josep Fàbregas i Guillem Ametller, familiars i administradors de la família Serralta de Torroella de Montgrí, varen partir de Barcelona amb destinació a la vila per resoldre uns assumptes de negocis.

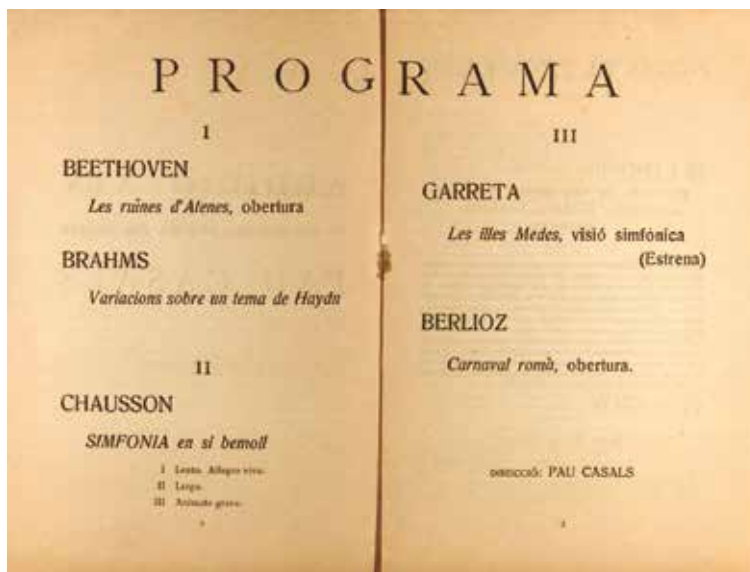
Segons el dietari de Fàbregas, escrit entre els anys 1754 i 1772, un cop arribats a destí, els dos administradors aprofitaren el viatge per visitar l'ermita de Santa Caterina, pujar al Castell del Montgrí, al cau del Duc i, per últim, acostar-se a l'indret que Fàbregas identificà com «l'Estartit, veïnat de les Medes». Aquesta visita revela una dada prou significativa. Tot i estar parlant d'una data força reculada en el temps, als ulls dels forasters, l'Estartit i les Medes gaudien del mateix interès «turístic» que una visita a Torroella o al seu entorn.

Una trentena d'anys més tard, l'escriptor i viatger Francisco de Zamora també visità l'Estartit. De la seva descripció, es percep l'atractiu del paisatge i, anticipant-se al que havia de venir, ja es lamentava de la manca de planificació urbanística que presentava l'indret:

«[...] consiste en una mala calle de cassillas de pescadores puestas al pie de una elevadísima montaña [...] hay unas 80 casas todas de este siglo haciendo lastima que se hayan hecho en aquel paratge y sin regla alguna»

L'any 1923, al Palau de la Música Catalana, s'estrenava l'obra simfònica del compositor Juli Garreta, *Les illes Medes*, sota la direcció de Pau Casals. Aquesta obra sorgí a partir d'una breu estada estiuenca del compositor a Begur, el setembre de l'any 1907. Garreta quedà fortament impressionat per la contemplació de les illes Medes. Aquell dia, cap al tard, el compositor reposava de la seva caminada, a la platja de la Riereta. Mirant a l'horitzó, quedà colpit davant el panorama que s'oferia als seus ulls. Els darrers raigs de sol il·luminaven els isolats illots en mig de les aigües. Garreta abandonà el lloc, trasbalsat per aquella visió inesborrable. Amb el desig d'expressar les sensacions rebudes en aquella jornada memorable, nasqué el poema simfònic de *Les illes Medes*, en el qual es recullen les emocions aflorades en contemplar la grandesa de la natura, davant la qual l'home se sent insignificant.¹¹²

¹¹² Segon concert de tardor, 1923. Llibret del programa del concert de l'obra *Les illes Medes* de Juli Garreta. Centre de Documentació de l'Orfeó Català.

17 Patronat de l'Orquestra Pau Casals. (1923). Segon concert de tardor. Programa del concert de l'Orfeó Català. Centre de Documentació de l'Orfeó Català.

Com ja es conegut, Ferran Agulló l'any 1908, en resposta a una article del periodista i polític Lluís Duran i Ventosa, en el qual es comparava alguns indrets de la costa catalana amb la costa brava mallorquina, proposà el nom «Costa Brava» per referir-se al litoral de les comarques gironines. La denominació, que naixia amb una clara intenció promocional, es fonamentava en la importància d'impulsar el coneixement d'aquest enclavament, donat que el turisme podia convertir-se en un element dinamitzador del territori.¹¹³

Aquesta idea es materialitzà l'any 1925, amb la publicació *La Costa Brava Àlbum-Guia*, editada per l'Ate-neu Empordanès de Barcelona. A llarg termini, la publicació, que consistia en un seguit de propostes de caire turístic adreçades principalment als barcelonins, marcava el futur econòmic i social de gran part de les poblacions incloses en aquesta distinció, entre les quals es trobava l'Estartit.

Un altre clar exemple d'aquesta voluntat promotora és la posada en marxa, cap a finals de la dècada dels anys vint, dels «viatges blaus», excursions marítimes que enllaçaven Barcelona amb la Costa Brava, i que es podrien considerar com els primers viatges organitzats al litoral gironí.

L'any 1927, l'empresari guixolenc Jaume Marill, establert a Barcelona, va crear una agència de turisme marítim. Aprofitant les estades dels vaixells de la companyia Transmediterrània a Barcelona, els llogava per organitzar viatges d'un sol dia a diferents ports del litoral de Girona, com ara Sant Feliu de Guíxols, Palamós o Roses. Els trajectes es solien amenitzar amb cobles sardanistes, orquestres i corals. La bona acollida d'aquesta proposta significà un canvi quantitatiu en l'arribada de grups de visitants a la Costa Brava.

L'any 1929, la premsa es feia ressò d'un dels viatges del vaixell *Infanta Beatriz*, que sortí des de Barcelona, amb més d'un miler de passatgers a bord, en direcció a les illes Medes i Palamós. Aquests vaixells aixecaven gran expectació per on passaven. D'acord amb el recull de la notícia, a l'acostar-se a l'Estartit,

¹¹³ Rubio, S. (2021). Excursionisme, paisatge i organització turística durant la Segona República: la celebració de la conferència pro Costa Brava l'agost de 1935, p. 636.

una vegada s'havia fet sonar la sirena tres vegades com a forma de salutació, una multitud de barques i balandres, atapeïdes de noies, sortiren de l'Estartit saludant el vaixell amb els seus mocadors.¹¹⁴ L'estiu de 1933 es realitzà l'últim viatge per la Costa Brava que, a mode d'acomiadament, fou un dels més llargs. El trajecte anà de Barcelona fins a Roses i inclogué una volta sencera a les illes Medes.

18-19 Martínez, M. (1928). *Vaixell de la companyia Transmediterrània contractat per l'agència Viatges Blaus al port de Sant Feliu. La família Martínez-Solans a bord del vaixell.* Fons família Martínez-Solans. Col·lecció Maria Riera.

Malgrat l'impuls econòmic d'aquestes iniciatives turístiques, alguns dels seus efectes negatius es començaven a fer evidents sobre el paisatge. Els plantejaments polítics en matèria de turisme dels anys de la República varen anar acompanyats d'una voluntat d'ordenació del territori. L'any 1935, es celebrà la conferència Pro Costa Brava al Teatre Municipal de Girona, on es varen plantejar qüestions relacionades amb l'àmbit urbanístic, per establir mesures de protecció del paisatge natural, i del patrimoni cultural de la costa gironina, amb una visió de futur i des de la responsabilitat compartida.¹¹⁵

4.4 Pioners de l'estiueig a l'Estartit

La seva privilegiada ubicació davant de les illes Medes, les modestes casetes i barraques de pescadors arrezerades al faldar de la muntanya, la immensa platja que s'estenia a tocar de les cases fins a la desembocadura del riu Ter, la visió imponent de la muntanya de Roca Maura i el conjunt de cales, coves i penya-segats del seu litoral feien de l'Estartit un indret idoni per a l'estiueig.

Malgrat aquest magnífic entorn paisatgístic, l'any 1912, la revista *Mont-Gris* de Torroella publicà un escrit que il·lustrava perfectament quina era la situació de l'estiueig a l'Estartit a les primeres dècades del segle passat.¹¹⁶ Tot i que, l'any 1910, Manuel Murtra ja havia edificat la primera casa d'estiueig a la platja, l'autor de l'escrit es lamentava que, a pesar de la bellesa de l'indret, l'Estartit continués ignorada pels estiuejants:

¹¹⁴ Hoja Oficial de la provincia de Barcelona. Época segunda. Núm. 190. 19 d'agost de 1929.

¹¹⁵ Rubio, S. (2021). "Excursionisme, paisatge i organització turística...", p. 655.

¹¹⁶ De la terra (barri de l'Estartit) publicat per N. Plaja i Presas a Mont-Gris, número 1, desembre de 1912. Centre de Documentació el Montgrí, Illes Medes i Baix Ter.

«[...] El rodar de la meua vida m'ha portat a veuren algunas [platges] molt boniques, empro com ta platja no n'he vist cap, panorama estartidenc. En tu no hi tens res de fals, ni adobat, ni postís, tot es com la natura ho va crear. Vinguent de Barcelona en el ferrocarril de la Costa, es vehuen mols pobles sembrats de xalets a la vora del mar; i tu, Estartit que no'n tinguís cap i restis abandonada. Ets la cendrosa de desconeguda bellesa.»

20 Martínez, M. (1923). *L'Estartit des de les Medes*. Fons família Martínez-Solans. Col·lecció Maria Riera.

21 Masó, J. (1923). *Excursió a l'Estartit. Vista del poble i de la platja amb Roca Maura al fons*. Aquesta fotografia constitueix una de les primeres imatges en color de l'Estartit (tècnica autocrom). Imatge editada. Fons Joan Masó. Ajuntament de Girona CRDI.

Les primeres notícies documentades sobre la identitat dels estiuejants de l'Estartit s'han localitzat a la premsa local, a partir de l'any 1915, quan es creà la revista *Emporion*.¹¹⁷ Com era costum en aquesta tipologia de publicacions, a l'arribada de l'estiu, es reservava un espai a les seves pàgines per donar la benvinguda als estiuejants i, en ocasions, en acabar el període estival, també se'ls acomiadava fins a la propera temporada.

Torroella i l'Estartit tenien els seus propis estiuejants diferenciats. A Torroella hi estiuejaven principalment les famílies absentistes, originàries de la vila, que en l'època estival s'instal·laven a la casa pairal. Els estiuejants de l'Estartit solien ser famílies benestants de Torroella i, en alguns casos, també de Girona o Barcelona, amb vinculacions familiars a la vila.

Entre el nombrós grup de famílies que estiuejaven a Torroella cap a la segona dècada del segle XX, destaquen els comtes de Torroella, els Robert, la família de Quintana, els membres de les famílies Negre i Pastell, els Ramió, la viuda Majó (Mònica Goicoechea i els seus fills), les germanes Laura i Trótula de Lorenzo, aquesta última vídua de Pompa, o els Pericot.

A partir de finals de la primera dècada del segle XX, l'Estartit, tímidament, iniciarà el seu creixement com a estació d'estiueig. Marcel·lí Audivert, a la seva primera monografia sobre la població, realitzà un breu recull dels estiuejants que, des de finals del segle XIX i primeres dècades del segle XX, estiuejaren a la localitat. També referencià tot un seguit de personalitats de procedència diversa que, en aquell període, hi feren algunes estades temporals.¹¹⁸

Entre aquestes, cal destacar un dels pioners en la promoció del turisme de les comarques gironines,¹¹⁹ el catedràtic de llatí de l'Institut de Girona, Jaume Sagrera Pijoan, el qual, entre els anys 1902 i 1907, juntament amb els seus fills, Sants i Teresa, gaudiren de llargues temporades estivals a la població.¹²⁰

Nascut a Esclanyà, Sagrera, que havia estat professor de Josep Pla, fou descrit per l'escriptor com «[...] un gran vell d'aspecte bíblic, amb unes barbes blanques fluents [...] Era un home que sempre en tenia una per dir, que sabia una infinitat d'històries i que la gent anomenava l'Avi [...] Era un empordanès típic, bona persona, xerraire, divers i divertit, excel·lent a la tertúlia de la gent com cal.»¹²¹

A banda de la seva carrera com a docent, també fou conegut a Girona per la seva implicació en diverses obres de beneficència, en particular, per ser l'impulsor de la societat La Caritat, coneguda popularment a Girona com «la Sopa».¹²² Sagrera també fou el fundador d'una altra societat ben diferenciada de l'anterior. Motivats pel seu coneixement sobre el patrimoni arquitectònic gironí i la seva voluntat de preservar-lo i difondre'l, l'any 1914, seguint el model de la Societat d'Atracció de Forasters creada a Barcelona l'any 1908, fundà la Societat d'Atracció de Forasters i Turistes de Girona, de la qual en fou president.

¹¹⁷ Data de la publicació del primer número de la revista *Emporion*, que neix de la fusió de les publicacions Mont-Gris i El Montgrí.

¹¹⁸ Audivert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 345-351.

¹¹⁹ Costa, L. (1993). *Begur. Quaderns de la Revista de Girona*, p. 87.

¹²⁰ Audivert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 345.

¹²¹ Pla, J. (1976). *Girona: un llibre de records*, p. 137-141.

¹²² Puigbert, J. (1995). *La Girona de la restauració*. Girona, 1874-1923, p. 59.

La finalitat de l'entitat, constituïda per membres de la talla de Rafael Masó, Xavier Montsalvatge o Cassià Costal, fou promocionar el patrimoni natural, artístic i arquitectònic gironí, a través de la publicació de les primeres guies de viatges d'àmbit local i provincial, així com promocionar aquests entorns a partir de concursos i exposicions fotogràfiques.¹²³

De les estades a l'Estartit, recorda el seu net David Sagrera, que el seu pare li explicava que es desplaçaven de Girona a l'Estartit en tartana i que una de les activitats preferides de Sants, fill de Jaume Sagrera, era nedar fins a les Medes.

22 Lluís Medir. *Retrat de Jaume Sagrera Pijoan*. 55 x 65 cm. Museu d'Història de Girona.

Malgrat que no s'ha pogut localitzar el lloc on estiuejava Sagrera, es podria suposar que, com altres estiuejants de l'Estartit de la primera dècada del segle XX, la família s'instal·lés a Can Sala, establiment també conegut com a Can Carbó i posteriorment com a Fonda Montserrat.

A partir de 1909, amb la construcció de la primera casa d'estiueig de Manuel Murtra, s'iniciaria el que es podria considerar com la primera colònia d'estiuejants entesa com a tal, documentada a l'Estartit. Un element comú entre els nous estiuejants era l'existència de relacions de parentesc amb famílies de Torroella i també del mateix Estartit. Per aquesta raó, gran part dels membres de la colònia estartidenca ja havien estiuejat amb anterioritat a les seves respectives cases pairals.

Les primeres cases d'estiueig de nova construcció que es varen realitzar a l'Estartit obeeixen a la idea d'habitatges unifamiliars aïllats envoltats de jardí. A Catalunya, a llarg del primer terç del segle passat, s'idearen les primeres urbanitzacions basades en el concepte de «ciutat jardí», associades a l'estiueig de les classes benestants. Aquest model urbanístic es fonamentà en l'obra de l'arquitecte britànic Ebenezer Howard, que proposava una ciutat utòpica basada en l'harmonia entre el món urbà i la natura. Així, hi ha

¹²³ Galí, N. (2005). *Mirades turístiques a la ciutat. Anàlisi del comportament dels visitants del Barri Vell de Girona*, Tesis Doctoral, Universitat de Girona, Girona, p. 109.

certs indicis que fan pensar que a l'Estartit es podria haver concebut la idea de realitzar-hi una ciutat jardí, teoria que aquest treball desenvolupa més endavant.

A l'hora d'edificar les primeres cases d'estiueig a l'Estartit no es va projectar cap mena de planificació urbanística. En aquest sentit, les noves edificacions no es varen ubicar en una zona residencial determinada, si no que aquestes s'emplaçaren de forma dispersa en diferents sectors de la població. Al llarg d'aquest primer període, les principals zones d'ubicació, tant de les noves edificacions com de les cases reconvertides en residència estival, foren La Riba, La Platja, Els Salats, La Carretera de Torroella i El Nucli Urbà.

Entre els anys 1909 i 1936, s'han identificat un total de vint-i-dues cases d'estiueig. D'aquestes, nou corresponen a construccions d'obra nova i tretze a edificacions preexistents. En aquest còmput s'ha de tenir present que la casa Saliati, tot i tractar-se d'un únic edifici, en realitat es compon de dos habitatges independents. Les cases dels germans Marquès també s'han comptabilitzat de forma individualitzada, donat que la propietat dels habitatges es repartia entre membres diferents de la família.

Les edificacions preexistents reconvertides en cases d'estiueig es podrien classificar com a cases de cós. Es tractava d'habitatges unifamiliars, que es caracteritzaven per estar situats entre parets mitgeres, disposats linealment al llarg d'un carrer, amb un pati a la part posterior de la casa. Aquesta tipologia d'arquitectura era molt comú a les localitats costaneres. Generalment, a banda d'alguna excepció, els habitatges, tant de nova construcció com reconvertits, es distribuïen en planta baixa i pis. Pel que fa a la tinença de la propietat, dinou de les famílies estiuejants eren propietàries de les cases, i tres les tenien en lloguer. D'aquestes dinou, tretze eren de titularitat masculina, i sis de propietat femenina.

Les primeres dècades del segle XX, l'Estartit va viure un període prometedor. En només uns anys, s'hi havia congregat una significativa colònia d'estiuejants. De l'any 1909 al 1923, s'han identificat un total de vint famílies que estiuejaven a la població. Situació que canvià radicalment a partir de l'any 1924, quan en un període de gairebé deu anys, a la colònia només s'hi varen incorporar dues noves famílies.

La colònia d'estiuejants d'aquest primer període estava integrada per famílies benestants originàries de l'Estartit, Torroella, Girona i Barcelona amb vincles familiars a la població. Tot i que aquestes famílies no disposaven de grans fortunes, sí que gaudien d'una situació econòmica suficientment còmoda com per afrontar les despeses derivades de l'estiueig. Les ocupacions professionals que desenvolupaven els seus integrants estaven relacionades principalment amb la tinença de la terra, el sector empresarial i l'exercici de professions liberals, com ara farmacèutics, metges o intel·lectuals.

L'any 1909, Manuel Murtra començà a construir, a la zona de la platja, el primer habitatge d'estiueig d'obra nova de l'Estartit. A partir d'aquesta data les germanes Aurora i Victòria Mercader i la família Bataller adquiriren les seves respectives cases a la Riba.¹²⁴ Entre les cases pairals de l'Estartit destinades a residències d'estiueig, s'hi trobaven les Comas, de la família Hospital, la casa de la família Audivert, l'habitatge d'Edelmira Pagès, i les cases bessones dels germans Marquès, coneguts com "els americanos".

¹²⁴ ACBE. *Protocolos notariales. Notaria de Torroella de Montgrí*. 1912.

Entre els anys 1917 i 1918, es varen començar a projectar i construir les cases d'estiueig més majestuoses que hagi tingut mai l'Estartit; la casa Saliati, propietat de Joan i Lluïsa Saliati Massaguer, la casa Boada, propietat de Lluïsa Saliati Suñer, coneguda com a viuda de Boada, i Villa Primavera, que pertanyia a Pietro Nencioli Boada. Entre els propietaris dels tres habitatges també existien vincles familiars. Les famílies Boada i Saliati, aquesta última emparentada amb la família Massaguer de Torroella de Montgrí, tenien com a nexa comú a Lluïsa Saliati Suñer. Aquesta fou germana de l'industrial paperer gironí, Joan Saliati Suñer, i en conseqüència tia dels germans Joan i Lluïsa Saliati, propietaris de la casa Saliati, i també era tia política de Pietro Nencioli Boada, de Villa Primavera, nebot del seu difunt espòs Gabriel Boada Travessa.

A partir de l'any 1919, altres estiuejants s'aniran afegint a la colònia estartidenca. L'editor i escriptor Jaume Massó Torrents, fundador i director de la revista catalanista *L'Avenç*, que l'any 1890 havia contret matrimoni amb Josepa Ventós Cullerell, inicialment estiuejaren a la casa pairal de la família Ventós situada a Torroella. Més tard, adquirien una casa a la Riba de l'Estartit per reformar-la com a residència d'estiu.¹²⁵ Emma Ventós, germana de Josepa, casada amb Enric Vintró, farmacèutic de Barcelona, també adquirí una parcel·la al sector de la platja, per edificar-hi una nova casa d'estiueig.¹²⁶

Aquesta primera colònia es completaria amb la construcció de dos nous habitatges, el primer edificat a la Riba, propietat de Gabriel Quintana Alabau, i l'altre, ubicat a la Carretera de Torroella, propietat d'Isidre Torres Ferrer. Anys més tard, a inicis de la dècada dels anys trenta, s'incorporaren a la colònia la família Mariné, de Barcelona, i la família Bosch, provinent de Girona.

Una altra opció a l'hora d'estiuejar era llogar l'habitatge. Entre els estiuejants que escolliren aquesta modalitat s'hi trobaven la família Carreras, àlies *Cua*, industrials de la Bisbal, Joan Tauler, secretari judicial de l'Ajuntament de Torroella, i l'empresari gironí Josep Ensessa, impulsor i creador de la llegendaria urbanització de s'Agaró.

D'acord amb les disposicions recollides a les ordenances municipals de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, publicades l'any 1912,¹²⁷ per a l'execució de qualsevol tipologia d'obra era preceptiu sol·licitar i obtenir l'autorització del consistori. La petició havia de presentar-se en paper timbrat, acompanyada d'un plànol o disseny de l'obra per executar, amb les signatures de la persona sol·licitant i del professional responsable del projecte. Malgrat l'obligatorietat d'aquestes disposicions, no s'ha localitzat cap sol·licitud de llicència d'obres de la majoria de cases d'estiueig construïdes o reformades en aquest període, a excepció de les sol·licitades per Eduardo Dàvila, Enric Vintró o Isidre Torres. En tot cas, alguns propietaris varen sol·licitar llicència per a l'execució d'alguna obra menor, posterior a l'edificació o reforma de les cases.

La construcció d'aquets habitatges no estigué mancada d'incidents. El mes de desembre de 1918, els treballadors de la construcció de Torroella es varen declarar en vaga per sol·licitar la reducció de la jornada laboral,¹²⁸ circumstància que afectaria el progrés d'algunes cases d'estiueig que es trobaven a mig edificar. L'aturada es va allargar aproximadament fins mitjans de l'any 1919. Aconseguit el principal objectiu de la vaga, el mes d'octubre d'aquell mateix any, els tallers i fàbriques de Torroella varen començar a aplicar la nova jornada laboral de

¹²⁵ ACBE. *Protocolos notariales. Notaria de Torroella de Montgrí*. 1918.

¹²⁶ ACBE. *Protocolos notariales. Notaria de Torroella de Montgrí*. 1918.

¹²⁷ AMTDM. *Nomenaments i ordenances municipals*. 1900-1936. 1/0025.

¹²⁸ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 095. 26 de desembre de 1918, p. 7.

vuit hores. Els treballadors de la construcció també varen obtenir un augment salarial d'una pesseta el jornal, passant a guanyar la quantitat de sis pessetes al dia.¹²⁹

Aquell mateix any, es va produir un succés relacionat amb la construcció de la casa Saliati que podria haver tingut greus conseqüències. Els treballadors de l'obra, en el moment de pujar a la bastida, varen comprovar que part de les cordes que la sostenien havien estat tallades deliberadament. L'incident es va denunciar al jutjat de la Bisbal.¹³⁰ La casa Saliati també va ser objecte de la subtracció de centenars de rajols de l'obra.

Dels professionals responsables dels diversos projectes executats a l'Estartit durant aquest primer període, s'ha pogut identificar el mestre de cases Pere Creixell de Torroella de Montgrí, els arquitectes Rafael Masó Valentí de Girona, Josep Maria Miró Guibernau de Vilanova i la Geltrú i Ignasi Colomer Oms, originari d'Igualada. Quant a treballadors de la construcció, s'han pogut confirmar els noms de Martí Masó Comas, Pelegrí Carbó Llach, Isidre Corominas Costa i Francesc Martí Garriga, tots ells de Torroella i l'Estartit.

L'entorn paisatgístic de l'Estartit esdevenia el millor reclam per atraure l'interès de nous estiuejants. Josep Massó Ventós, poeta i escriptor, fill del també escriptor i editor Jaume Massó, era un entusiasta de la població. Com era habitual en l'estiuejant d'aquest període, Massó tendia a la idealització dels entorns rurals i la dels seus habitants. Per aquesta raó, l'escriptor expressava les seves expectatives sobre l'Estartit que, en la seva opinió, reunia tots els elements per convertir-se en una gran estació estival, donat que considerava que era el lloc més esplèndidament dotat per transformar-se en una platja de moda, «preferida per les societats més diverses».¹³¹

En aquest mateix sentit, l'any 1920, la revista *Emporion* detallava els progressos que estava experimentant la població. Amb la instal·lació de l'enllumenat elèctric, la població havia millorat notablement, circumstància que afavoria l'animació de les nits d'estiu a la platja. La publicació es feia ressò dels xalets que s'havien construït a la població, i també de la rehabilitació de diversos habitatges propietat dels veïns de la localitat, així com de les reformes efectuades en alguns establiments comercials i cafès, actuacions, que en opinió de l'articulista, aportaven una nova aparença a la localitat.¹³²

Malgrat el seu potencial i les millores que s'estaven portant a terme a la població, a les primeres dècades del segle XX, les deficientes vies de comunicació i la insuficient oferta de mitjans de transport esdevenien alguns dels factors que dificultaven l'accés a l'Estartit. Cal recordar que els desplaçaments familiars s'havien de realitzar amb tot l'equipament necessari per gaudir del màxim confort durant tota la temporada d'estiu. El trajecte des de Barcelona podia durar unes quatre hores en tren i gairebé tres hores més en tartana.¹³³

L'any 1918, l'empresa Presas i Cia. de Torroella de Montgrí inaugurà un nou servei d'automòbils que, d'acord amb la notícia publicada a la premsa, podia realitzar el trajecte de Torroella a Sant Jordi Desvalls en només deu minuts.¹³⁴ Amb tot, un dels projectes més reclamats per l'Ajuntament de Torroella

¹²⁹ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 114. 12 d'octubre de 1919, p. 7.

¹³⁰ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 112. 7 de setembre de 1919, p. 7.

¹³¹ Massó, J. (1918). Estartit. *D'ací d'allà*, p. 3.

¹³² *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 131. 8 d'agost de 1920, p. 6.

¹³³ Massó, J. (1918). "Estartit. D'ací ...", p. 4.

¹³⁴ *El Norte*. *Diario católico monárquico*. Any IX. Núm. 2540. 24 de maig de 1918.

per a la millora de les comunicacions i les transaccions comercials fou la línia de ferrocarril Blanes-Vilajuïga, amb parada prevista a Torroella, projecte que no es dugué mai a terme.

No obstant, algunes de les famílies que estiuejaven a l'Estartit a principi dels anys vint del segle passat disposaven dels seus propis vehicles per desplaçar-s'hi. Aquest seria el cas d'Alfons Mercader Galibern, que tenia en propietat un automòbil de la marca italiana Diatto i també un Citroën. Gabriel Quintana, Joan Eugeni Sala, Joan Tauler, Josep Hospital i Ramir Marquès disposaven del seu propi vehicle de la marca Ford, i Joan Salieta Massaguer conduïa un automòbil de la marca catalana David.¹³⁵ La família Ensesa també es desplaçava a l'Estartit amb el seu propi automòbil.

A diferència d'altres localitats de la costa, l'Estartit, al ser considerat un veïnat annexat a Torroella, no disposava dels mateixos serveis i infraestructures que els nuclis d'estiueig que tenien la consideració de municipi amb Ajuntament propi. Malgrat les petites millores que es realitzaven a la localitat, l'oferta d'oci i lleure era gairebé inexistent. A principis del segle XX, l'Estartit només disposava d'una única fonda, on se solien allotjar els estiuejants que no disposaven de casa d'estiueig, coneguda com a Can Sala. L'establiment feia les funcions d'hostal, cafè, taverna i sala de ball.

Entre les activitats que realitzaven els estiuejants durant les llargues jornades estivals, era habitual que al matí anessin a la platja a prendre els bany de mar. La platja quedava dividida en dos espais diferenciats: una part es reservava per a les barques de pesca i l'altra, que començava davant de la casa d'estiueig de la família Murtra en direcció al Ter Vell, era la zona de la platja que es destinava als banyistes i on s'hi instal·laven les casetes de bany.¹³⁶ A la tarda, a manca d'altres alternatives, era costum fer una caminada fins a la Torre Ponsa, i de vegades, també s'arribava a la Font del Rodó, avui dia desapareguda, on s'hi feia la berenada. Els pescadors de la vila també solien portar els estiuejants a passejar en barca fins a les Medes, a Cala Pedrosa o Cala Ferriol.

23 Pericot, Ll. (1930-1940). *Maria Pericot i Teresa Raurich en una barca a les Illes Medes, davant del Carall Bernat i el Tascó*. Arxiu Comarcal del Baix Empordà.

¹³⁵ AMTDM. *Circulació d'automòbils*. 1921-1961. 1/0264.

¹³⁶ Audivert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 347.

Durant el període estival, els estiuejants acostumaven a rebre la visita d'amics i familiars. Les trobades solien coincidir amb la festa major de l'Estartit. Els germans Saliati rebien els familiars de Girona, entre els quals es trobava el seu pare, Joan Saliati Suñer. Carles Batlle, cosí de Josep Ensesa, i Joan Masó, germà de l'arquitecte Rafael Masó, freqüentaven la casa dels Saliati i dels Ensesa. Els Murtra i els Bataller rebien membres de la família Negre Pastell de Castelló d'Empúries. L'escriptor Jaume Massó també allotjà el pintor Joaquim Mir. Els estius de 1923 i 1924, Cèlia Bertrana, filla de Prudenci Bertrana, que en aquella època tenia uns onze anys, també s'allotjà a l'Estartit. De les postals que Cèlia adreçava a la família a Barcelona i Calella, no ha estat possible identificar a quina casa estava instal·lada. Cèlia explica als seus pares que el lloc era preciós i que s'hi trobava molt a gust.¹³⁷

La festivitat del Corpus i la festa major d'estiu de l'Estartit eren dos dels actes més celebrats i concorreguts de la localitat. La festa de Santa Anna es celebrava el dia 26 de juliol. La platja i el mar eren els atractius que la feien diferent a altres festes, motiu pel qual atreia gent de Torroella i també de la comarca de Girona. A banda de la tradicional celebració de la missa solemne, hi havia audició i ballada de sardanes, al matí i a la tarda. Quan el sol es ponia, la gentada dispersa per la platja es reunia en colles, aplegades al voltant d'una gran cassola, on berenaven a l'espera dels focs d'artifici de la nit i de les orquestres que amenitzaven el ball.

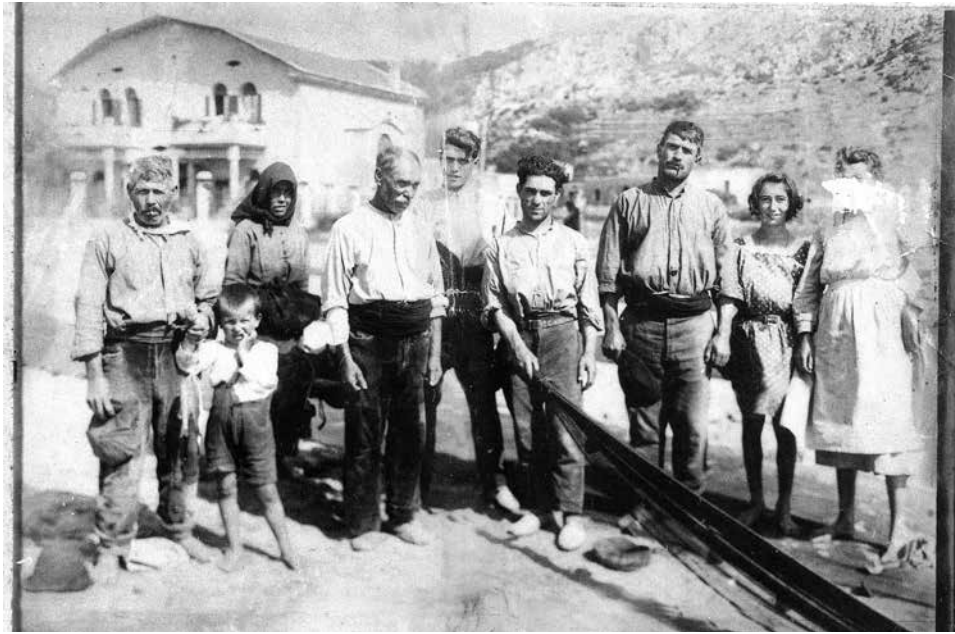

24 Autoria desconeguda. (c.1900). La família Mascort Galibern, i alguns amics, a la platja de l'Estartit durant un àpat de celebració. Col·lecció Ramon Mascort, Barcelona.

La festa major esdevenia una de les poques ocasions de trobada entre estiuejants i la població local. De fet, en aquest primer període, la influència de la colònia d'estiuejants a la població no es va deixar notar en excés. A banda de la construcció d'algunes cases d'estiueig, la reforma d'altres o l'obertura d'algun carrer, la localitat no va experimentar gaires modificacions urbanístiques, ni tampoc es va notar en l'obertura de nous establiments. Al llarg d'aquest període, i en diferents moments, l'Estartit va arribar a disposar de tres fleques, un fuster, dos establiments que subministraven oli i vinagre, una bodega de venda de vi al detall, una botiga de comestibles, la fonda, la sala de ball i un parell de cafès.

¹³⁷ Fons de manuscrits d'Aurora Bertrana. Fons Bertrana. Universitat de Girona.

L'Estartit també esdevindrà centre d'excursionisme. Aquesta activitat, que inicialment estava més vinculada a associacions d'àmbit cultural i científic, transitarà cap a pràctiques més associades al lleure i l'esport. Anar fins a les Medes a realitzar escalada, acampar a la platja o als voltants de la població esdevindrà una pràctica freqüent entre els excursionistes locals i els primers estrangers que arribaven a la població.

25 Autoria desconeguda. (1918-1930). *Grup de veïns de l'Estartit davant la Casa Saliati*. Fons Can Bernat. Col·lecció Miquel Graells.

26 Oliveras, A. (1932). *Tendes d'acampada a la platja*. Arxiu fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

27 Oliveras, A. (1932). *Escaladors pujant al Carall Bernat*. Arxiu fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

28 Autoria desconeguda. (1935-1936). *Excursionistes acampats al mas Solés de l'Estartit en companyia de membres de la família Riera, propietària del mas*. Col·lecció Ferrer-Riera.

L'any 1932, Josep Garriga, en un article d'opinió publicat a la revista *Emporion*, analitzava quina era la situació de l'Estartit com a centre d'estiueig. Malgrat reconèixer la bellesa de l'entorn, admetia la manca d'inversió del consistori torroellenc per dotar a la localitat de les comoditats indispensables que els estiuejants trobaven en altres indrets pròxims a la població. Entre els diferents problemes plantejats, s'hi trobava la qüestió de les deficiències en les comunicacions i la baixa freqüència en el servei de transport de viatgers.¹³⁸

Les innovacions proposades estaven relacionades principalment amb l'abastiment d'aigua i amb la dotació de serveis turístics. Pel que fa a la localitat, es proposava la construcció d'un passeig arbrat i la necessitat d'edificar un nou hotel restaurant, dotat d'un gran nombre d'habitacions i una pista de tennis. També es considerava necessari ampliar el servei de casetes de bany i instal·lar dutxes estratègicament disposades a la platja, així com millorar l'oferta d'establiments de restauració per als banyistes. El col·laborador conclou la proposta afirmant que l'Estartit ja comptava amb una colònia prou nombrosa però que, amb la incorporació de totes aquestes millores, el nombre d'estiuejants podria ser molt superior, circumstància que, en la seva opinió, acabaria beneficiant l'economia municipal.

A partir de l'any 1934, l'Ajuntament de Torroella inicià algunes accions per promocionar turísticament la vila i també l'Estartit. El diari *La Rambla* publicà una pàgina extraordinària dedicada en exclusiva a la vila de Torroella. Exposada aquesta qüestió al ple de l'Ajuntament, els regidors del consistori coincidiren en que la promoció turística de l'Estartit aportaria beneficis al municipi.¹³⁹ En aquest sentit, l'Ajuntament adreçà un ofici al director de l'Oficina de Turisme de la Generalitat, en el qual sol·licitava la introducció de la vila de Torroella i el barri marítim de l'Estartit a la propaganda turística de la Costa Brava.¹⁴⁰ L'agost de l'any 1935, l'Ajuntament de Torroella també serà present a l'Assemblea pro Costa Brava convocada pel conseller d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.¹⁴¹

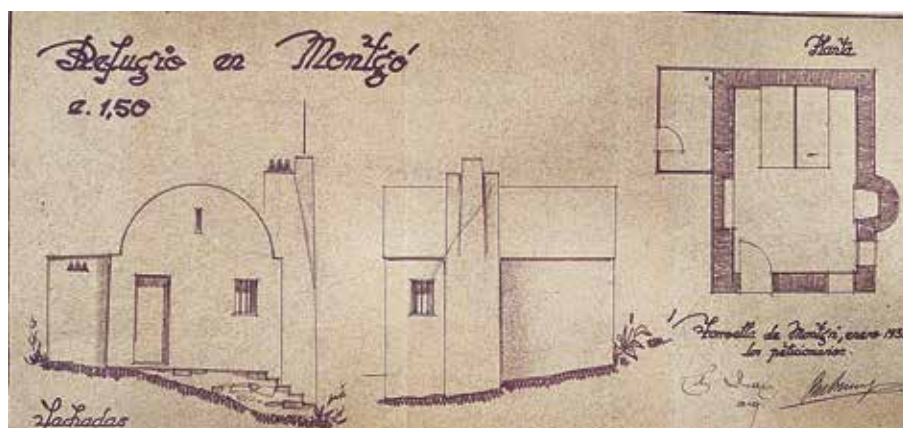
¹³⁸ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 211. 25 d'agost de 1932, p. 5.

¹³⁹ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1934-1936. 11 d'abril de 1934, p. 21.

¹⁴⁰ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1934-1936. 6 de juny de 1934, p. 27.

¹⁴¹ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*, 1934-1936. 21 d'agost de 1935, p. 80.

Aquell mateix any, el paratge de Montgó s'afegia a aquest procés de transformació. Els arquitectes Pere Armengou Torra, de Barcelona, i Claudi Díaz Pérez, de Figueres, varen sol·licitar llicència d'obres a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí per edificar una caseta refugi en un terreny de Cala Montgó. A causa de la Guerra Civil, l'execució del projecte quedà provisionalment posposat. L'any 1946, es reprendrien les actuacions per continuar amb la seva edificació. L'arquitecte manresà Pere Armengou fou soci fundador del grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània (GATCPAC), grup capdavanter de l'avantguarda racionalista en tot l'Estat. Aquestes noves propostes, sorgides als anys trenta del segle passat, s'emmarcaven en altres models estiueig més austers, que prioritzaven el contacte amb la natura. Actualment, l'edificació encara es conserva gairebé sense modificacions.¹⁴²

29 Alçat de façanes i planta. 1935. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Durant la República, amb la institucionalització de la setmana de vacances pagades, una nova forma d'entendre l'estiueig s'aniria estenent de forma progressiva entre les classes populars, factor que, a la llarga, incidiria en la pèrdua del caràcter elitista que l'havia definit fins al moment.

La irrupció de la Guerra Civil suposaria un parèntesi en la pràctica de l'estiueig. El mes de juliol de 1936 tingué lloc el cop d'estat militar encapçalat pel general Francisco Franco, que motivà l'inici de la Guerra Civil. Unes setmanes més tard, la premsa informava que el comitè antifeixista de l'Estartit havia requisat, entre altres propietats, el xalet Vil·la Roser i la torre d'estiueig de la família Salieta, situada a la platja.¹⁴³

Jacint Batlle Rovirosa, alferes d'artilleria, fou destinat a l'Estartit el mes de desembre de l'any 1936. A la seva correspondència familiar explicava que vivien en una casa requisada, sense aportar cap dada que contribueixi a la seva identificació. El contingut de les cartes tampoc ofereix cap mena d'informació sobre les tasques de defensa que els soldats duïen a terme al voltant de la població. En ocasions, Jacint Batlle, conscient de la situació que patien altres companys en el front, reconeix la tranquil·litat de que gaudien a l'Estartit. Com anècdota, explicà en una de les seves cartes el partit de futbol que varen organitzar entre soldats i veïns de l'Estartit, al qual hi varen assistir de públic un nombrós grup de noies de Torroella. Mesos més tard, Jacint Batlle fou destinat a València i l'any 1938 morí al front de Catalunya.¹⁴⁴

¹⁴² AMTDM. Llicències d'obres. 1945-1947. 1/0404.

¹⁴³ L'Autonomista. Any XXXIX. Núm. 9.950. 2 de setembre de 1936.

¹⁴⁴ ANC. ANC1-832-T-5. Fons Jacint Batlle Rovirosa. Correspondència emesa per Jacint Batlle Rovirosa, durant la Guerra Civil, des de diferents destinacions de la península adreçades a la seva família (03/12/1936-16/12/1938).

Durant aquest període, la platja de l'Estartit, de la mateixa manera que moltes altres del litoral gironí, quedà afectada per les instruccions de la Comandància Militar de Roses. El ban publicat l'any 1937 disposava que, a la zona de la platja de l'Estartit compresa entre la població fins a la desembocadura del riu Ter, no es podien realitzar fotografies, ni dibuixar cap mena de croquis, ni tampoc prendre apunts. A la platja, només s'hi podia anar entre la sortida del sol i mitja hora abans de la seva posta. Tampoc es podien instal·lar casetes de bany sense autorització expressa de la Comandància. L'incompliment d'aquestes disposicions contemplava la imposició de greus sancions.¹⁴⁵

30 Fargnoli, V. (1902-1944). *Estartit, vista parcial-cases de la platja*. A la dreta de la imatge hi apareix la casa Murtra, al seu costat vil·la Roser i a l'esquerra la casa Salietí. Col·lecció Miquel Graells.

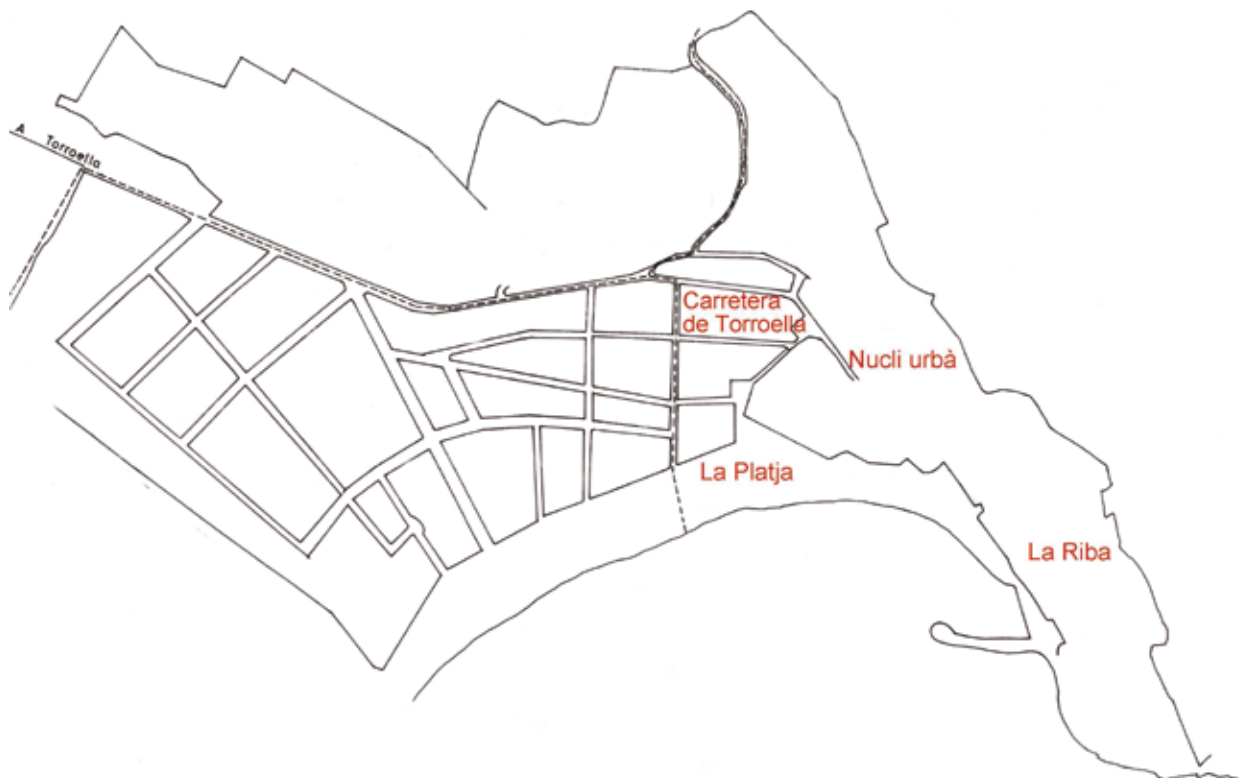

31 Roisin, L. (1920-1925). *Estartit-Vista general y castillo de Montgrí*. A la dreta de la imatge hi apareix sota Roca Maura, en solitari, Villa Primavera. A l'esquerra, aïllada la casa Boada, propietat de Lluïsa Salietí. Col·lecció pròpia.

¹⁴⁵ L'Autonomista. Any XI. Núm. 10.268. 3 de juliol de 1937.

Amb la postguerra, lentament, es reprendria l'activitat de l'estiueig a les poblacions de litoral català. Malgrat els incipients canvis que s'havien començat a produir en la seva pràctica durant el període de la República, el concepte d'estiueig anomenat «clàssic» no canvià en la seva essència i es continuà practicant entre les classes benestants de la societat, fins ben entrada la dècada dels anys cinquanta del segle passat.

Plànol de situació dels espais d'ubicació dels primers habitatges d'estiueig (1900-1936)

32 Font: Elaboració pròpia a partir dels plànols del cadastre d'urbana del municipi de Torroella de Montgrí. Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Hisenda, 1973. Arxiu Històric de Girona.

Cases de La Riba

Casa Aurora i Victòria Mercader

Any: 1910 (any adquisició) **Propietari:** Aurora i Victòria Mercader Massaguer **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** carrer de les Illes, 86 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

L'immoble era conegut com a can Fonteta, sobrenom d'un carrabiner que hi va viure algun temps.¹⁴⁶ La propietària, Maria Pagès Juli, l'heretà del seu pare Joan Pagès Biura. L'habitatge, que es trobava al carrer de les Illes, estava distribuït en planta baixa i dos pisos i tenia una superfície de 300 m².

¹⁴⁶ Audivert, M. (1981). "Cases i gent...", p. 134.

33 Autoria desconeguda. (1918). *Foto de família presa a l'interior del pati de la casa situada a la Riba de l'Estartit, propietat de les germanes Mercader.* Col·lecció Ramon Mascort, Barcelona.

La casa fou venuda a Carme Pagès, i posteriorment, la varen heretar els seus fills Amàlia, Maria de la Concepció i Albert Soler Pagès. L'any 1910, Aurora i Victòria Mercader Massaguer en varen adquirir la propietat.

Les germanes Mercader estaven emparentades amb la família Mascort. El seu germà, August Mercader, havia contret matrimoni amb Clara Galibern, viuda de Baldomero Mascort. Les famílies Mercader i Mascort, tal com queda acreditat a la documentació fotogràfica conservada, solien passar els estius a la casa de la Riba.

L'any 1944, Victòria Mercader, amb la mort de la seva germana, esdevingué propietària única de l'immoble. Aquell mateix any, el va vendre al seu nebot Alfons Mercader Galibern. L'edificació fou adquirida l'any 1954, per Pere Roselló Casals i Maria Arnau Ferrer, veïns de Barcelona, que, de l'habitatge, també en farien la seva residència d'estiu. Anys més tard, en el mateix lloc on hi havia hagut la casa s'hi va construir un edifici d'apartaments.

34 Autoria desconeguda. (1955). A l'esquerra de la imatge hi apareix la part posterior de la casa de les germanes Mercader a la Riba. Col·lecció Miquel Graells.

35 Imatge ampliada de la part posterior de la casa propietat de les germanes Mercader a la Riba. Col·lecció Miquel Graells.

Casa Eduard Bataller

Any: 1912 (any adquisició) **Propietari:** Eduard Bataller Boy **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** passeig Marítim, 10 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

36 Autoria desconeguda. (1943). *Casa a l'Estartit, situada a la Riba, propietat de la família Bataller*. Al fons Trini Bataller, recolzada a la columna Pilar Capellà Bataller, i assentada a la cadira, Pilar Bataller, esposa de Florencio Capellà. Col·lecció família Freixas Bataller.

La casa havia estat propietat de Jaume Arxer, originari de Cistella, per herència de la seva esposa Caterina Dalmàs. Arxer, que era conegut amb el sobrenom de Barrina, a banda d'exercir com a barber, també practicava l'ofici de picapedrer. De fet, en Barrina arribà a l'Estartit per treballar en la construcció de la casa dels "americanos". D'acord amb el que s'explica, la seva barberia era molt freqüentada perquè posseïa un dels dos únics rellotges que hi havia a l'Estartit, abans no es va instal·lar el rellotge públic l'any 1878, donació dels germans Joan i Pere Marquès.¹⁴⁷

La filla d'en Barrina es va casar amb en Ferreol Castany Sureda, comerciant de Barcelona, el qual heretà les possessions de Jaume Arxer. L'any 1912, Eduard Bataller Boy, fill del notari de Torroella de Montgrí, Narcís Bataller Pouplana, i de Maria del Carme Boy Pla, li comprà la casa situada a la Riba.

L'any 1900, Eduard Bataller es va casar amb Mariana Pagès Capellà, amb qui va tenir vuit fills. El gener de 1918, va ser elegit regidor d'Hisenda i primer tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí. Va exercir com a director de la sucursal del Banc de Palafrugell a la vila fins a la fallida de l'entitat, l'any 1929. Posteriorment, es va dedicar a altres negocis. L'any 1934, entre les activitats socioculturals en què participava, va ser nomenat president de l'Ateneu Montgrí.

La família Bataller solia passar els estius en aquesta casa, on també rebien visites d'amics i familiars. L'any 1919, Pelai Negre Pastell, historiador i polític, escrigué una postal des de l'Estartit en què explicava a la seva mare que estava passant les vacances a casa de l'Eduard Bataller i que les seves germanes s'estaven a can Murtra.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Audivert, M. (1981). "Cases i gent...", p. 131.

¹⁴⁸ AMCE. Targeta postal il·lustrada. Correspondència. Família Negre Pastell, 1919.

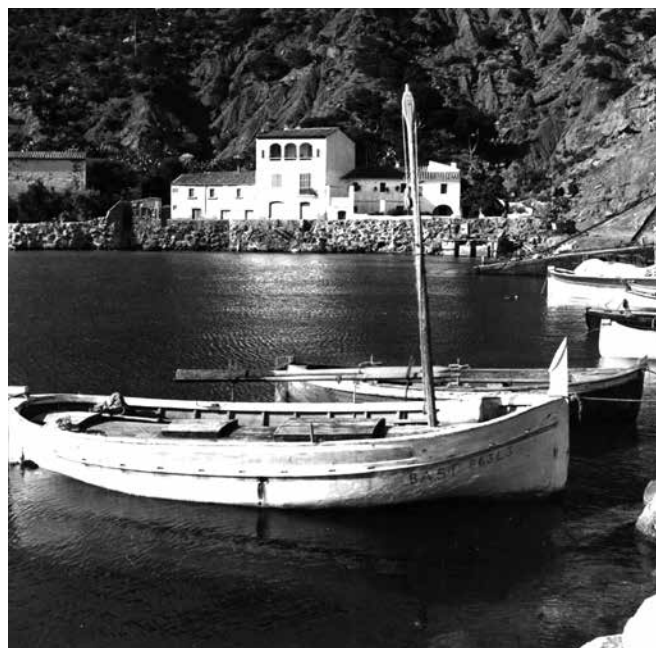
Durant la dècada dels anys quaranta, la casa fou freqüentada per Pilar, filla d'Eduard Bataller, i el seu espòs, Florencio Capellà, gran amant de la pesca, que en aquell moment era alcalde de Torroella. Als anys cinquanta la casa es llogaria a l'industrial Joan Gasau, abans que aquest es fes construir un xalet al Cap de la Barra. Finalment l'habitatge fou derruït i el solar formà part de l'ampliació de l'hotel Garbí.

37 Autoria desconeguda. (1958). *La casa d'estiueig de la família Bataller al costat de l'Hotel Garbí*, abans que l'ampliació d'aquest últim la fes desaparèixer. Col·lecció Miquel Graells.

Can Silvestre

Any: 1918 (any adquisició) **Propietari:** Josepa Ventós Cullell **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** passeig Marítim, 2 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

38 Marquès de Santa Maria del Villar. (1945-1955). Al fons de la imatge, l'edifici de més alçada, era conegut com a Can Silvestre. Col·lecció pròpia.

La casa, coneguda com a Can Silvestre, estava situada a l'antic carrer Migdia. Inicialment, l'habitatge consistia en una construcció de planta baixa i pis, amb una superfície aproximada de 60 m².¹⁴⁹ L'edifici, propietat de Genís Pascual Pagès, pescador de l'Estartit, l'any 1918, fou adquirit per Josepa Ventós, originària de Barcelona. La nova propietària, que tenia arrels torroellenques, havia contret matrimoni l'any 1890 amb l'editor i escriptor Jaume Massó Torrents, director de la revista *L'Avenç*.

Massó Torrents, a banda de la seva faceta d'editor, també se'l coneix per haver estat un gran erudit i impulsor dels estudis d'història i de literatura catalana. Així mateix, se li reconeix un destacat paper en el procés de normativització lingüística del català, en promocionar des de la revista *L'Avenç* la campanya impulsada per Pompeu Fabra.

Abans d'adquirir la casa a l'Estartit, la família estiujava a Torroella, a la casa pairal propietat del seu pare, Miquel Ventós Felip. L'escriptora Palmira Ventós, germana de Josepa, més coneguda amb el pseudònim de Felip Palma, també hi solia passar algunes temporades. Aquest entorn rural inspiraria moltes de les seves obres. Tot i que avui dia l'escriptora és pràcticament desconeguda, cal assenyalar que fou una de les primeres dones que publicà narrativa als primers anys del segle XX.¹⁵⁰ Massó editaria a la revista *L'Avenç* els seus primers relats.

Entre els seus escrits destaquen els contes *La Porc*, *Asprors de la vida* i la novel·la *La Caiguda*. La seva publicació *Isolats* esdevindrà la primera obra de teatre d'una escriptora catalana portada a escena. De les seves publicacions, se'n destaca principalment el caràcter reivindicatiu i la denúncia crítica a les convencions socials de l'època.¹⁵¹

L'any 1918, el fill de Jaume Massó, l'escriptor i poeta Josep Massó Ventós, gran apassionat de l'Estartit, escrigué al magazine *D'ací d'allà*, un article dedicat exclusivament a l'Estartit. L'escrit, que destacava la bellesa del seu entorn natural i paisatgístic, la seva platja i el caràcter afable de la seva gent, reflexionava sobre les possibilitats que la població tenia de convertir-se en un important nucli d'estiuig.

La família Massó Ventós, amb l'adquisició de la casa coneguda com a Can Silvestre, la reforma de la qual finalitzà l'any 1919,¹⁵² començà a estiuajar a l'Estartit. Dins d'aquest entorn intel·lectual i artístic, el pintor Joaquim Mir, com a amic de Jaume Massó, també s'hostatjà unes setmanes a la casa durant la seva estada a l'Estartit, on hi realitzà alguns dels seus olis.¹⁵³

Amb la mort de Jaume Massó, l'any 1943 Josepa Ventós vengué la casa a Josepa Jané Pascual, de Barcelona. L'habitatge conservà, si més no, la seva fesomia gairebé intacta fins aproximadament l'any 2015, quan l'edificació fou substituïda per un bloc d'apartaments.

¹⁴⁹ Audivert, M. (1981). "Cases i gent...", p. 128.

¹⁵⁰ Palmira Ventós (Felip Palma) 1858-1916. Associació d'escriptors en llengua catalana. Recuperat de: <https://www.escriptors.cat/autors/ventosp/biografia>. Entre les seves publicacions destaquen *La Porc*, *Asprors de la vida* i *La bondat d'en Lino*, obres ambientades a l'Empordà, en les quals l'autora rebutja la idealització de l'entorn rural, denuncia els matrimonis de conveniència i la brutalitat de l'home. El teatre esdevindria la seva gran passió, com queda acreditat amb la seva reconeguda obra *Isolats*.

¹⁵¹ Palmira Ventós (Felip Palma) 1858-1916. Associació d'escriptors en llengua catalana. Recuperat de: <https://www.escriptors.cat/autors/ventosp/biografia>.

¹⁵² *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 111. 24 d'agost de 1919, p. 8.

¹⁵³ Balcells, A. (2013). Jaume Massó i Torrents i la modernitat, 1863-1943. De *L'Avenç* a l'Institut d'Estudis Catalans, p. 40.

Casa Gabriel Quintana

Any: 1919 **Propietari:** Gabriel Quintana Alabau **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** passeig Marítim, 11-12 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

39 Autoria desconeguda. (1950-1958). *Casa d'estiueig de Gabriel Quintana*. Col·lecció Miquel Graells.

La casa era coneguda com a ca la “Miros”.¹⁵⁴ El propietari fou Josep Prats Vilà i l’heretà el seu fill, Sebastià Prats Elias. L’habitatge fou venut a Joan Sellés, qui el va vendre, a Gabriel Quintana Alabau l’any 1916. L’edifici, que anteriorment havia estat un magatzem de salaons, es trobava en un estat ruïnós. L’any 1919, Gabriel Quintana hi va fer bastir una de les primeres cases d’estiueig de nova construcció que hi hagué a la Riba. D’aquesta casa, la revista *Emporion* l’any 1920, en feia la següent descripció:¹⁵⁵

«[...] A la Riba el xalet del nostre amic Quintana, xalet de façana vistosa sòbriament adornada, la qual ha vingut a millorar la fesomia del pintoresc poble.»

Gabriel Quintana era fill de Gabriel Quintana Albert i Joana Alabau Cotxo. A la mort del seu pare, heretà un important patrimoni. Entre altres possessions, fou propietari del mas Paretas, i també del mas Bassó de l’Estartit.

L’any 1920 es casà amb Serafina Pujol, filla del metge de Torroella, Josep Pujol. La germana d’aquesta, Dolors Pujol, estava casada amb Pere Blasi, mestre de Torroella, conegut per la seva tasca docent i per la seva intensa participació en la vida cultural i associativa de la vila.

Blasi, que fou un gran enamorat de l’Estartit, col·laborà a la Guia de la Costa Brava editada l’any 1925 per promocionar turísticament la vila de Torroella i l’Estartit. L’interès de Pere Blasi per l’Estartit podria haver influït en la decisió de Gabriel Quintana de construir-hi la casa d’estiueig.

¹⁵⁴ Audivert, M. (1981). “Cases i gent...”, p. 130.

¹⁵⁵ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 131. 8 d’agost de 1920, p. 7.

A partir de la dècada dels anys quaranta, Quintana amb la seva esposa adquiriren diverses propietats al carrer de les Illes. També varen comprar una part de la muntanya del Cap de la Barra, paratge que a mitjans dels anys cinquanta es començaria a parcel·lar per a la seva urbanització.

En el decurs dels anys, la casa de la Riba va entrar en un estat de deteriorament generalitzat. A finals dels anys cinquanta, l'edifici fou derruït i el solar formà part de l'ampliació del l'Hotel Garbí. No obstant, la imatge del frontis de la casa encara perdura, amb la reproducció d'un rellotge al seu interior, en una escena de la pel·lícula *Sea Fury*, rodada a l'Estartit l'any 1958.

40 Autoria desconeguda. (1955-1956). *En primer pla, la casa d'estiueig de Gabriel Quintana. Col·lecció Miquel Graells.*

41 Marquès de Santa Maria del Villar. (1945-1955). *Al fons, la casa de Gabriel Quintana. Col·lecció pròpia.*

Casa Maria de los Ángeles

Any: 1934 (any d'adquisició) **Propietari:** Josep Maria Mariné Aymerich **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** passeig Marítim, 17 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** desconegut

42 Imatge actual de la façana de la casa situada al passeig Marítim.

43 Autoria desconeguda. (1950-1960). Josep Mariné Aymerich. Propietari de la casa d'estiueig Maria de los Ángeles. Col·lecció família Bassas Mariné.

La casa coneguda com a “can Quitxet” es trobava situada al carrer conegut anteriorment com a Migdia.¹⁵⁶ L’habitatge, propietat d’Antoni Pou Murtra, farmacèutic de Torroella de Montgrí, fou venut l’any 1934 a Josep Mariné Aymerich, metge de Barcelona.

Josep Mariné, com a bon coneixedor dels beneficis terapèutics dels banys de mar, optà per l’Estartit en considerar la població com un dels millors llocs per estiuejar. La seva professió de metge, d’acord amb allò que explica el seu net, Xavier Bassas, el portà en diverses ocasions a atendre varies urgències mèdiques d’alguns veïns de la població.

La casa de reduïdes dimensions, distribuïda en planta baixa, pis i terrat, encara es conserva, tot i que a l’estiu passa bastant desapercebuda a causa de les terrasses que alguns establiments hi paren al seu davant. A la façana principal, s’hi pot llegir *Maria de los Ángeles*, nom de la filla de Josep Mariné. De fet, a les primeres dècades del segle XX, era habitual anomenar les cases d’estiueig amb el nom de l’esposa o la filla del propietari. Actualment, Xavier Bassas Mariné, net de Josep Mariné, que continua mantenint la propietat de l’habitatge, regularment segueix fent estades a l’Estartit.

Cases del Nucli Urbà

Casa família Audivert Pascual

Any: sense data coneguda **Propietari:** Pere Audivert Massaguer **Ubicació:** Nucli Urbà **Adreça actual:** carrer Santa Anna, 15 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** desconegut

L’habitatge, conegut com la casa d’en “Nari”, fou la casa pairal de la família Audivert. Pere Audivert Massaguer, pare de Marcel·lí Audivert Pascual, en tingué la propietat.¹⁵⁷ Tot i que Marcel·lí Audivert va néixer a l’Estartit, tenia la seva residència a Barcelona. La primera notícia sobre la seva condició d’estiuejant la proporciona la revista *Emporion*, quan l’any 1921, com era costum a la premsa local de l’època, a l’inici de la temporada d’estiu, se li donà la benvinguda, juntament amb altres estiuejants de la localitat.¹⁵⁸

Audivert havia realitzat estudis de mestre a l’Escola Normal de Girona, i exercí la professió de topògraf fins a la seva jubilació, període que dedicà, en part, a escriure dues extenses i completes monografies sobre l’Estartit, publicacions de gran valor per a la història més recent de la població.¹⁵⁹ Al llarg de la seva vida passà els estius a la casa pairal, situada al carrer Santa Anna. La família Audivert, actualment, encara en conserva la propietat de l’habitatge.

¹⁵⁶ Audivert, M. (1981). “Cases i gent...”, p. 138.

¹⁵⁷ Audivert, M. (1981). “Cases i gent...”, p. 63.

¹⁵⁸ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 150, 26 de juny de 1921, p. 7.

¹⁵⁹ Marcel·lí Audivert publicà l’any 1971 *L’Estartit i les Medes. Biografia d’un poble de la Costa Brava*, i l’any 1981, *Cases i gent de l’Estartit*. Les dues publicacions esdevenen un extens i detallat recull històric sobre la població i els seus habitants.

Cases dels Americanos

Any: 1874 **Propietari:** Joan i Pere Marquès Sala **Ubicació:** Nucli Urbà **Adreça actual:** carrer Santa Anna, 24-26 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar aparellada **Estat:** habitatges conservats **Arquitecte:** Pere Creixell Casas, mestre de cases.

Les edificacions conegudes com les cases dels “americanos” eren propietat de Joan i Pere Marquès Sala, originaris de l'Estartit. Els germans Marquès eren fills de Pere Marquès Serrallés, conegut com Pere “Ros”, casat en primeres núpcies amb Rosa Sala de Begur, i en segones, amb Coloma Candal.¹⁶⁰ El pare dels germans Marquès fou propietari d'una part de la muntanya del Cap de la Barra que, a mitjans de la dècada dels anys cinquanta, la seva futura hereva, Maria Marquès Forest, començà a parcel·lar.

Joan i Pere Marquès, a mitjans del segle XIX, varen marxar de l'Estartit per «fer les amèriques». La informació disponible sobre aquesta circumstància és escassa i només indica que es varen establir a Cuba.¹⁶¹ A la seva tornada a l'inici de la dècada dels setanta del segle XIX, Joan Marquès es casà amb Maria Sala i Pere Marquès amb Josepa Serrallés.

Amb els beneficis obtinguts a Cuba, els germans Marquès, a banda d'adquirir diverses propietats a l'Estartit, es varen fer construir dues cases bessones a l'estil colonial. Les edificacions, situades al carrer Santa Anna, foren projectades l'any 1874 pel mestre de cases Pere Creixell, de l'Escola de Belles Arts de Barcelona. Es tracta de dos habitatges distribuïts en planta baixa, dos pisos i terrat. A les llindes de cada porta, s'hi observa, tallat en pedra, l'any de la seva construcció i les inicials de cada propietari.

L'any 1876, Joan Marquès va bastir una altra casa a la platja on, a principis del segle XX, hi va començar a estiuejar la família Carreras de la Bisbal. L'any 1879, el seu germà Pere adquirí l'habitatge que més tard seria conegut com la fonda Montserrat. L'edifici, que comptava amb una gran sala de ball, al pis superior disposava d'algunes habitacions, que es llogaven als estiuejants a l'època estival.¹⁶²

A la mort de Joan Marquès, ocorreguda l'any 1889, la propietat de la casa del primer passà a mans del seu fill Ramir Marquès Sala, metge de Torroella. El seu germà Pere, que morí l'any 1907, havia quedat sense descendència, per tant, la seva casa fou heretada pel seu nebot Pere, que morí l'any 1918. La viuda d'aquest darrer, Ramona Forest, gaudí de l'usdefruit de la casa i la propietat l'heretaren els seus fills, Joan i Maria Marquès Forest.

La primera referència que indica que les cases dels americanos es varen destinar a residència d'estiueig la proporciona la revista *Emporion*. En el número corresponent al mes de juliol de 1915, s'informa que Ramir Marquès i la viuda del seu germà¹⁶³ passarien la temporada d'estiu a l'Estartit. Se'n tenen notícies per la premsa local que hi varen estiuejar, com a mínim, fins l'any 1922.

Tal com havien quedat repartides les herències de les cases, Ramir deuria estiuejar a la casa que fou del seu pare, Joan Marquès, i Ramona Forest a la que heretà el seu espòs del seu oncle Pere. Finalment, l'ha-

¹⁶⁰ Audivert. M. (1981). “Cases i gent...”, p. 61.

¹⁶¹ Audivert, M. (1971). “L'Estartit i les Medes. Biografia...”, p. 85-87.

¹⁶² Audivert. M. (1981). “Cases i gent...”, p. 402.

¹⁶³ Possiblement s'estaven referint a Ramona Forest, esposa de Pere Marquès, germà de Ramir Marquès.

bitatge de Joan Marquès fou propietat dels descendents del seu net Josep, casat amb Montserrat Torres, i la casa del seu germà Pere passà a mans de la família Carreras Marquès.

Actualment els dos habitatges conserven la seva fesomia original, malgrat que les plantes primera i segona es varen reconvertir en habitatges plurifamiliars, i la planta baixa d'ambdós d'edificis es varen destinar a establiments comercials.

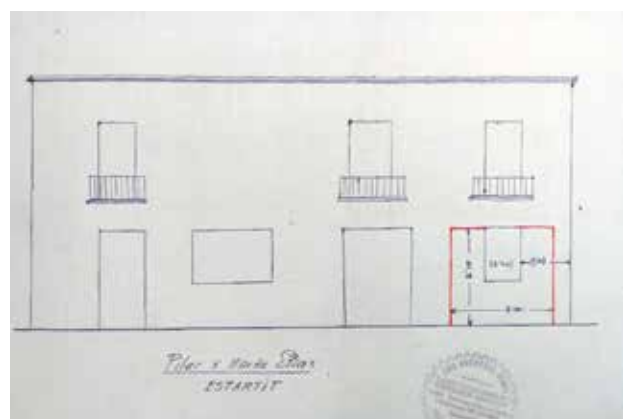
44 Alçat de la façana principal de les cases de Joan i Pere Marquès. Pere Creixell. 1874. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Casa Edelmira Pagès

Any: sense data coneguda **Propietari:** Edelmira Pagès Comas **Ubicació:** Nucli Urbà **Adreça actual:** carrer Santa Anna, 47 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

45 Fargnoli, V. (1911-1944). *Estarrit - vista panoràmica de la platja*. A la dreta de la imatge es pot veure, mig tapada per un teulat, la casa pairal d'Edelmira Pagès, al carrer Santa Anna.

46 Alçat façana principal. Llicència d'obres, 1960. 28 x 21 cm. Arxiu Municipal Torroella de Montgrí.

La casa coneguda com l'Estanc Vell estava situada al carrer Santa Anna. La construcció era un edifici de dimensions considerables, constituït per una edificació principal i dos habitatges senzills ubicats a la part posterior de la casa, que es solien llogar a algun pescador sense gaire recursos. La casa fou propietat de Sebastià Pagès Elias, casat amb Maria Comas, de Torroella de Montgrí. El matrimoni va tenir tres fills, Maria, casada amb Josep Peya, advocat de Palafrugell, Miquel, i Edelmira.¹⁶⁴

Edelmira Pagès, que esdevingué propietària de la casa, va contraure matrimoni amb Antoni Elias Mir, fill de Pere Elias i de Caterina Mir, continuador del negoci familiar del comerç de corall i la confecció de salons. El matrimoni tingué dues filles, Pilar i Marta.

Segons consta a l'hemeroteca de la revista *Emporion*, Antoni Elias apareixia com estiuejant a partir de l'any 1915.¹⁶⁵ Encara que la família fos originària de l'Estartit, tot fa pensar que la gestió dels seus negocis els obligarien a passar llargs períodes fora de la població, per retornar-hi a l'inici de la temporada d'estiu. A la premsa local, també es donava la benvinguda a la família Peya que, juntament amb els Elias, devien estiuejar a la casa pairal de la família Pagès.

Pilar i Marta Elias Pagès esdevindran un bon exemple de l'estiueig de la dècada dels anys trenta. La col·lecció de fotografies familiars conservada per la família Peya¹⁶⁶ il·lustra els canvis que comportarà la democratització de la platja. Les protagonistes d'aquestes imatges són les dues germanes i els seu ampli grup d'amistats, en les quals es recullen moments de diversió, festa i entreteniment, i retornen una estampa de la platja de l'Estartit on els estiuejants, més enllà dels beneficis dels banys de mar, començaren a gaudir de la platja com un espai d'oci, lleure i socialització.

La casa, centre de trobada de família i amics que freqüentaven l'Estartit, a finals de la dècada dels anys noranta sucumbirà a la pressió turística i, en el seu lloc, s'hi construirà un gran establiment comercial.

47 Autoria desconeguda. (1920-1936). *Pilar i Marta Elias amb un grup d'amics a la platja de l'Estartit. Al fons vil·la Roser.* INSPAI. Diputació de Girona, fons Elias Pagès.

48 Autoria desconeguda. (1920-1930). *Antoni Elias i Edelmira Pagès amb les seves filles Pilar i Marta, possiblement al pati de la casa de l'Estartit.* Col·lecció família Peya.

¹⁶⁴ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 83.

¹⁶⁵ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 014, 18 de juliol de 1915, p. 8.

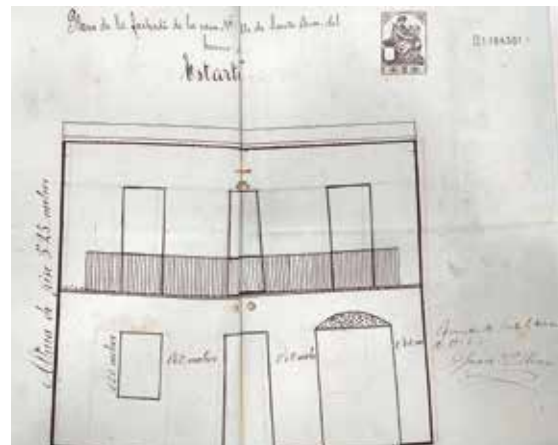
¹⁶⁶ La família Peya va fer donació de part d'aquestes fotografies al Centre d'Imatge de la Diputació de Girona INSPAI. Les germanes Elias Pagès esdevindran les protagonistes de l'article de la periodista Gemma Busquets Ros, *Dues negres de l'Estartit. L'istiu etern de Pilar i Marta Elias Pagès*, publicat per la Diputació de Girona.

Casa Joan Villena

Any: 1916 (any reforma) **Propietari:** Joan Villena **Estiuejant:** Joan Tauler **Ubicació:** Nucli Urbà **Adreça actual:** carrer Santa Anna, 50 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

49 Fargnoli, V. (1902-1944). Carrer Santa Anna. A l'esquerra, amb balcó i façana noble, casa d'estiueig de Joan Tauler, propietat de Joan Villena.

50 Alçat de la façana principal de la casa de Joan Villena. Llicència d'obres, 1916. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

La casa, propietat d'en Joan Pibernus, més conegut com en "Queixalades", estava situada al carrer Santa Anna i constava de planta baixa i pis. Inicialment, l'habitatge el tenia en lloguer un mariner originari de Tarragona, de nom Baptista, conegut com en "Tarragona" o en "Naltros".¹⁶⁷

L'edificació fou adquirida per Joan Villena, el qual sol·licità permís l'any 1916 a l'Ajuntament de Torroella per adequar l'habitatge com a residència d'estiueig.¹⁶⁸ Amb la reforma, l'edifici, que presentava una façana noble, destacava sobre la resta de les cases del carrer.

A l'inici dels anys vint del segle passat fins l'any 1930 aproximadament, Joan Tauler, secretari judicial de Torroella de Montgrí, llogà la casa a Joan Villena per passar-hi els estius.¹⁶⁹ L'habitatge, que continuà en possessió de la família de Joan Villena, en el decurs dels anys serà substituït per un edifici d'apartaments, i a la seva planta baixa, s'hi ubicarà un establiment comercial.

Cases de La Platja

Casa Maria Marquès

Any: 1876 **Propietari:** Joan Marquès Sala **Estiuejant:** família Carreras, de la Bisbal **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** passeig Marítim, 45 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat amb importants modificacions **Arquitecte:** Pere Creixell Casas, mestre de cases

¹⁶⁷ Audivert, M. (1981). "Cases i gent...", p. 52.

¹⁶⁸ AMTDM. Llicències d'obres. 1915-1919. 1/0398.

¹⁶⁹ Audivert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 348.

51 Autoria desconeguda. Sense data. Casa d'estiueig de la família Carrera, àlies Cua, de la Bisbal. Col·lecció Miquel Graells.

L'immoble consistia en dues cases bessones, també edificades pels germans Joan i Pere Marquès Sala. Els habitatges constaven de planta baixa i pis. Als baixos de la casa situada a l'esquerra, inicialment s'hi confeccionaven salaons i, posteriorment, el local es convertí en un magatzem on s'hi guardaven estris de pescar. Durant dècades, l'habitatge de la dreta fou l'escola de nens de l'Estartit, abans que aquesta es traslladés a una nova ubicació l'any 1958.¹⁷⁰

L'edificació es va construir l'any 1876, tal com indica el reixat que encara es conserva a la porta d'entrada de l'habitatge, junt amb les inicials J.M. L'edifici es construí amb algunes diferències respecte el plànol localitzat, que semblaria coincidir amb aquest projecte.¹⁷¹ Tot i que inicialment les dues cases havien de tenir la seva pròpia porta d'accés, la seva construcció es va dur a terme amb una única entrada i una escala comuna als dos pisos.

En el pis superior de l'habitatge esquerra, durant gairebé cinquanta anys, hi estiuèjà la família Carreras, de la Bisbal.¹⁷² Pere Carreras, banquer i industrial taper i tèxtil, fou conegut a la Bisbal pel sobrenom Cua. D'acord amb el que explicava el mateix interessat, aquest sobrenom, que fins i tot constava a les seves targetes de visita, tenia com a finalitat diferenciar el seu cognom dels nombrosos Carreras que hi havia a la comarca.¹⁷³ A la seva mort, l'any 1895, els negocis varen passar a mans dels seus descendents.

Francesc Carreras Padrós, comerciant de la Bisbal, net de Pere Carreras, àlies Cua, va contraure matrimoni amb Maria Marquès Forest, neta de Joan Marquès Sala, la qual esdevingué propietària per herència familiar de la casa que tenia llogada a l'Estartit la família del seu espòs.

Maria Marquès, hereva de diverses possessions a l'Estartit que havien estat propietat dels germans Joan i Pere Marquès, l'any 1963, començà a projectar els primers xalets ubicats en terrenys del mas Marquès, que posteriorment, esdevindria la urbanització coneguda amb aquest mateix nom.

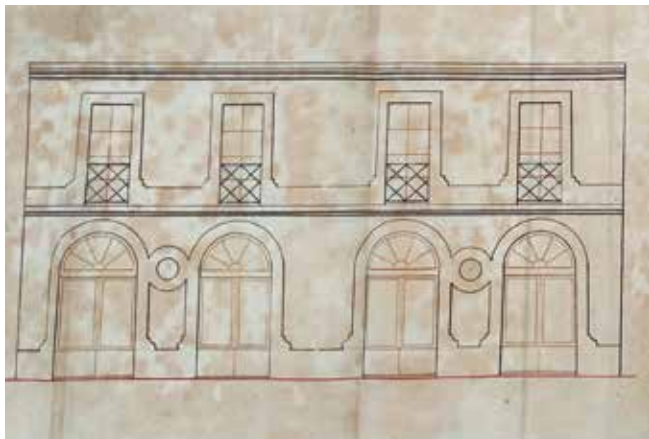
¹⁷⁰ Audivert, M. (1981) "Cases i gent...", p. 145.

¹⁷¹ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1868-1905. 1/0396.

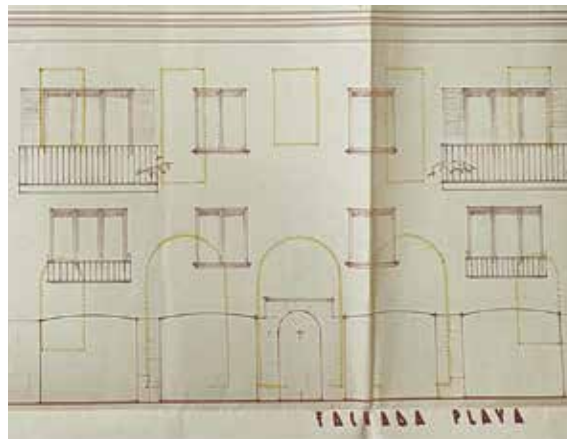
¹⁷² Audivert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 345.

¹⁷³ La Il·lustració Catalana. Periodich quinzenal, Artístic, Literari y Científich. Any XII, núm. 259. 30 d'abril de 1891.

La família Carreras Marquès, que vivia a Barcelona, va continuar estiuellant en aquesta casa. L'any 1960, l'edifici fou objecte d'una significativa rehabilitació i reforma.¹⁷⁴ Actualment, l'habitatge es conserva amb importants modificacions, i a la planta baixa s'hi ha ubicat un establiment de restauració.

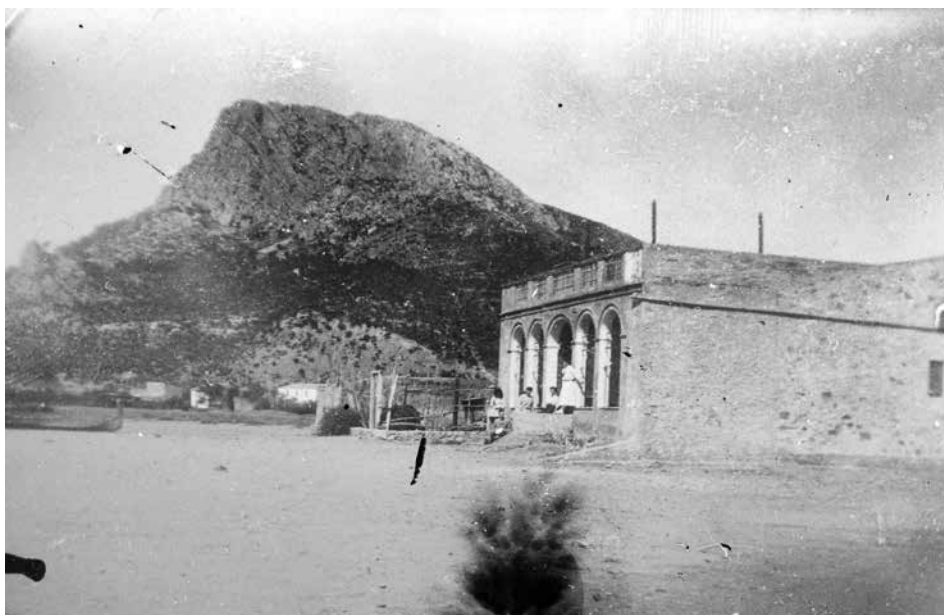
52 Alçat façana principal. Llicència d'obres, 1876. Arxiu Municipal Torroella de Montgrí.

53 Alçat façana principal. Llicència d'obres, 1960. Arxiu Municipal Torroella de Montgrí.

Casa Manuel Murtra

Any: 1909 **Propietari:** Manuel Murtra Hereu **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** carrer de la Platja, 9 **Tipo-
logia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat amb importants modificacions
Arquitecte: desconegut

54 Autoria desconeguda. (1916). Casa d'estiueig de la família Murtra. A la fotografia es pot apreciar varies persones davant de la casa. Fotografia editada. Fons família Negre Pastell. Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries.

¹⁷⁴ AMTDM. Llicències d'obres. 1960. 1/0589.

La casa de Manuel Murtra esdevindrà el primer habitatge de nova construcció, edificat *ex profeso* com a residència d'estiueig a l'Estartit. Les primeres notícies sobre la seva construcció daten de gener de l'any 1910, quan Manuel Murtra sol·licità, a la comissió de foment del consistori de Torroella de Montgrí, permís per realitzar una tanca de paret a la casa que estava construint a l'Estartit.¹⁷⁵

Manuel Murtra, fill de Marià Murtra Peragrau, fuster de Girona, i de Teresa Hereu Matas, va néixer a la plaça de les Cols de la capital de la província, l'any 1861.¹⁷⁶ La seva mare, un cop viuda, es va casar l'any 1884 amb Joan Baptista Ferrer Esteve, advocat i propietari, de Torroella de Montgrí.¹⁷⁷ El matrimoni residia a Girona amb els dos fills de Teresa Hereu, Manuel i Maria Dolors. Per aquelles dates, Manuel Murtra, que comptava amb vint-i-tres anys, treballava de dependent a Barcelona.

Joan Baptista Ferrer va atorgar testament l'any 1894, en el qual llegà l'usdefruit del seus béns a la seva esposa i instituï hereu universal el seu fillastre, Manuel Murtra.¹⁷⁸ En aquest moment, Murtra va heretar un important patrimoni, que consistia, entre moltes altres propietats i censos, en el mas Deu i el mas Julià de Torroella, i també el mas Pigem de Belcaire. A l'Estartit va heretar dues terceres parts d'una propietat anomenada els Salats, que tenia una extensió d'unes 130 vessanes.¹⁷⁹

Aquesta herència significà per a Manuel Murtra el seu ascens social. L'any 1898 va contraure matrimoni a Torroella de Montgrí, a l'edat de trenta-set anys, amb Enriqueta Boy Pla, de trenta-cinc, amb qui tingué dues filles: Maria Gràcia i Teresa.¹⁸⁰ Murtra, des del seu nou estatus de propietari, serà conegut per la seva vinculació com a president del patronat de l'Hospital Asil de Pobres i Malalts de Torroella de Montgrí.

L'any 1909, Murtra comprà a Pelegrí Carbó, propietari de Torroella, una peça de terra rústica a l'Estartit d'unes nou àrees, al preu de 200 pessetes. L'edificació, que es va començar a construir aquell mateix any, era un típic exemple de les primeres cases d'estiueig de la costa de principis del segle XX, que es caracteritzava per la seva simplicitat. La casa consistia en una edificació de planta baixa i terrat, amb una galeria formada per cinc arcs a la façana que donava a mar.

A l'estiu, la casa esdevenia un lloc de trobada de família i amics, com així ho indicaria la postal datada el 26 de juliol de 1919, dia de la festa major de l'Estartit, en la qual Pelai Negre Pastell explicava a la seva mare que s'havia instal·lat a casa d'Eduard Bataller i que les seves germanes romanien a casa dels Murtra.¹⁸¹

Amb la mort de Manuel Murtra l'any 1946, La casa fou heretada per les seves dues filles a parts iguals. L'any 1960, a l'edificació s'hi varen realitzar importants reformes. A l'afegir-hi un pis i modificar les façanes principal i posterior, la casa va perdre el seu aspecte original.¹⁸² Actualment, la propietat continua estant en possessió dels descendents de Manuel Murtra.

¹⁷⁵ AMTDM *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, 1908-1911*, 10 de gener de 1910.

¹⁷⁶ ADG. *Arxius Parroquials. Girona, Sant Fèlix la Major, B15 (1856-1862)*, p. 251.

¹⁷⁷ ADG. *Arxius Parroquials. La Bisbal d'Empordà, M9 (1883-1886)*, p. 207.

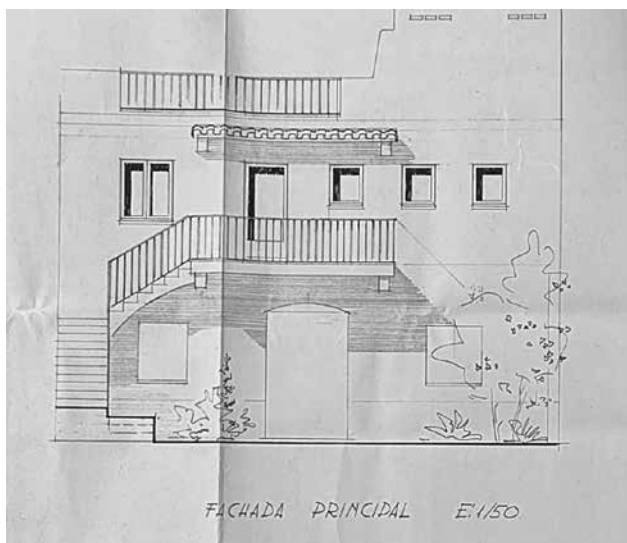
¹⁷⁸ ACBE. *Protocols notariais. Notaria de Torroella de Montgrí. Testament*

¹⁷⁹ ACBE. *Protocols notariais. Notaria de Torroella de Montgrí. Inventari, 1895.*

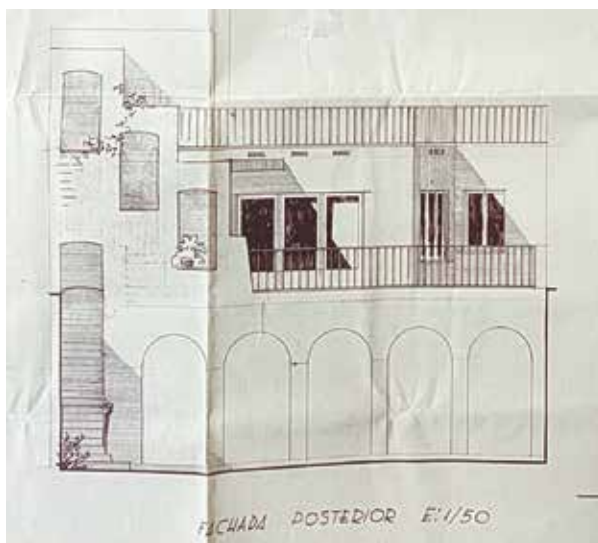
¹⁸⁰ ADG. *Arxius Parroquials. Torroella de Montgrí, M7 (1891-1934)*, p. 62.

¹⁸¹ AMCE. *Patrimonials i familiars. Fons família Negre Pastell.*

¹⁸² AMTDM. *Llicències d'obres. 1960. 1/0589.*

55 Alçat façana principal. Llicència d'obres, 1960. Arxiu Municipal Torroella de Montgrí.

56 Alçat façana posterior. Llicència d'obres, 1960. Arxiu Municipal Torroella de Montgrí.

Casa Lluïsa Salieta Suñer

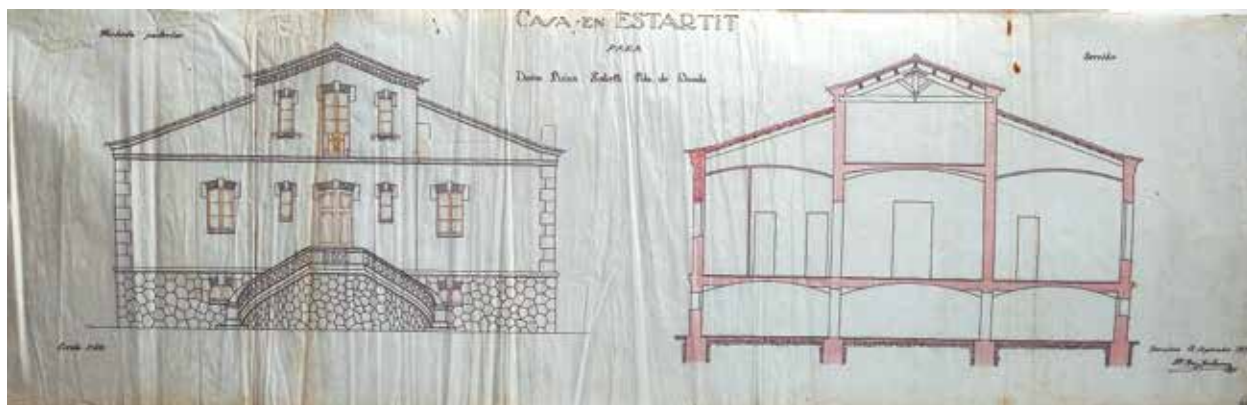
Any: 1917 **Propietari:** Lluïsa Salieta Suñer, viuda de Boada **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** passeig Marítim, 73 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat amb importants modificacions. **Arquitecte:** Josep Maria Miró Guibernau

57 Autoria desconeguda. (1918-1940). Casa Boada, propietat de Lluïsa Salieta Suñer. Imatge editada. Col·lecció família Peya.

L'habitatge conegut com a can Trill o xalet Boada fou propietat de Lluïsa Salieta Suñer, tia de Joan i Lluïsa Salieta Massaguer, propietaris de les cases Salieta de l'Estartit. La casa fou coneguda amb el nom de Boada a causa del matrimoni entre Lluïsa Salieta i Gabriel Boada, propietari d'una important indústria de productes químics, situada a l'Hospitalet de Llobregat.

L'empresa s'havia fundat l'any 1868, amb el nom del seu propietari, l'enginyer Gabriel Boada Bohigas, i es dedicava a la producció de productes químics per a l'agricultura i la indústria. L'any 1892, dirigí l'empresa el seu fill Gabriel Boada Travessa, i a la seva mort l'any 1908, el succeí la seva vídua Lluïsa Saliati, juntament amb el seus fills Gabriel, Tomàs, Lluís i Alfredo. Entre els anys 1919 i 1924 varen morir tres dels quatre fills de Lluïsa Saliati, a excepció del seu fill Alfredo, l'únic que la sobrevisqué.¹⁸³ L'empresa cessà l'activitat entre els anys 1912 i 1917.

58 Alçat de la façana posterior del projecte Casa Boada de l'arquitecte Josep Maria Miró. 1917. Col·lecció família Trill.

59 Fargas, C. (1917-1918). A l'esquerra de la fotografia s'hi pot veure l'aixecament de les parets de la casa Boada. Arxiu fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

Lluïsa Saliati, coneguda com a viuda de Boada, que aleshores residia a la plaça Catalunya de Barcelona, l'any 1917 comprà a Manuel Murtra una peça de terra edificable, situada al paratge anomenat "Arenals del Mar", a la zona dels Salats de l'Estartit, pel preu de 488 pessetes. La casa fou edificada en el mateix lloc on hi havia hagut un habitacle mig en ruïnes, que es coneixia com a "can Fila Prim".¹⁸⁴ Els seus fills Lluís,

¹⁸³ Bagan, L. Sense data. La fàbrica de Gabriel Boada i Travessa. L'Hospitalet de Llobregat. Imatges retrospectives d'una ciutat. Recuperat: <https://lhospitaletdelllobregat.wordpress.com/>

¹⁸⁴ Audivert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 351.

Tomàs i Alfredo també varen adquirir, cadascun d'ells, una parcel·la al mateix indret, que els seus hereus vendrien als anys seixanta del segle passat.¹⁸⁵

El mateix any de la compra de la finca, Lluïsa Saliati encarregà a l'arquitecte municipal de Vilanova i la Geltrú, Josep Maria Miró, el disseny de la casa d'estiueig de l'Estartit. D'aquest projecte, només s'ha conservat una part del plànol de la façana posterior, informació suficient que dona lloc a formular la teoria que més endavant es presenta, sobre la hipotètica urbanització de la ciutat jardí de l'Estartit.

En el paratge dels Salats, indret prou allunyat del nucli de la població, la família Boada s'hi va fer construir la casa d'estiueig. L'espectacularitat de l'edificació, d'estil noucentista, que es distribuïa en planta baixa, pis i un gran jardí, devia impactar els veïns de l'Estartit, acostumats a la senzillesa dels seus habitatges. A les fotografies conservades de l'època, s'hi pot veure la majestuositat de la casa, solitària, destacant a la llunyania.

Donada la seva ubicació apartada del poble, Alfredo Boada sol·licità permís l'any 1926 per construir un passeig arbrat de deu metres d'ample, obra que, d'acord amb el que es detalla a la petició, ja s'havia previst en el plànol projectat per a l'anomenat eixample de l'Estartit. La finalitat del passeig, que havia d'enllaçar amb el carrer de l'Església, consistia en millorar la comunicació de la casa amb el poble i amb la carretera.¹⁸⁶

Fins ben entrada la dècada dels anys trenta, la família Boada estiuejà a l'Estartit. L'any 1935 moria Lluïsa Saliati, propietària de la casa. L'any 1941, els hereus vengueren l'habitatge als germans Josep i Joaquim Trill, de Torroella de Montgrí, els quals reconvertirien la casa d'estiueig en l'emblemàtic hotel Miramar.

60 Passola, J. (1929). *Família a la platja*. Al fons la casa Boada. Fons Josep Passola Puig. Arxiu Comarcal d'Osona.

¹⁸⁵ ACBE. *Protocols notariais. Notaria de Torroella de Montgrí, 1917 i 1919*.

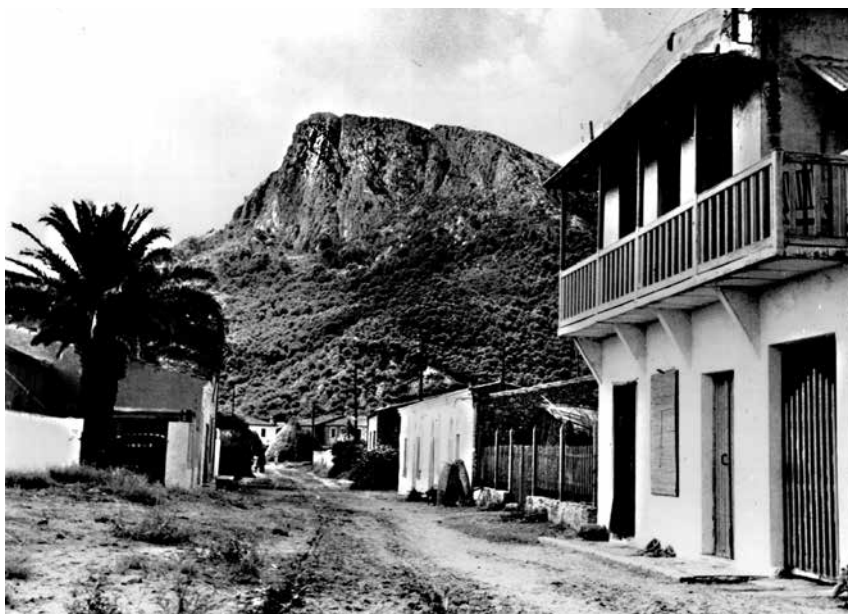
¹⁸⁶ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1926. 1/408.

61 Fagnoli, V. (1910-1944). *Vista panoràmica de l'Estartit*. A la dreta de la imatge es pot veure, aïllada, la casa Boada. Col·lecció Ramon Mascort, Barcelona.

Casa Joan Eugeni Sala

Any: sense data coneguda **Propietari:** Joan Eugeni Sala Bou **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** carrer de la Platja, 14 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

62 Autoria desconeguda. (1950-1960). A la dreta, amb balconada, casa d'estiu de Joan Eugeni Sala Bou. Col·lecció Miquel Graells.

Pere Sala Marquès formà part del grup d'estartidencs que al llarg del segle XIX varen anar a fer les amèriques a Cuba, d'on tornà amb una posició econòmica prou còmoda. L'any 1874, va contraure matrimoni amb Salvadora Bou, amb qui tindria quatre fills: Pere i Joan Eugeni, que exerciren la professió de metge i farmacèutic a Barcelona, Salvadora, casada amb Eduardo Dàvila, militar de professió, destinat a Figueres, i Modesta, que contragué matrimoni amb Luís Ardura, hisendat d'origen asturià.¹⁸⁷

La casa pairal de la família Sala estava situada al carrer Santa Anna, a tocar a l'habitatge d'Edelmira Pagès, edificació descrita més amunt. La part posterior de la casa comptava amb un hort, que arribava fins al que abans es coneixia com el carrer de la Marina. A l'extrem de l'hort, encarat a la platja, es va edificar un habitatge de planta baixa que tindria les funcions de casa d'estiueig.

Durant la segona dècada del segle passat, tots els fills, juntament amb les seves famílies, tenien per costum estiuejar a l'Estartit. D'aquesta circumstància en dona fe la revista *Emporion* que, a partir de l'any 1915, donava l'acostumada benvinguda estival als membres de la família Sala Bou.¹⁸⁸

Molt probablement, els fills estiuejaven a la casa familiar, a excepció de Salvadora i Modesta, que ho devien fer a la casa de la platja, donat que aquesta era propietat de les dues germanes per herència del seu pare. L'any 1916, Salvadora comprà la part que corresponia a la seva germana i esdevingué única propietària de l'habitatge. A partir d'aquesta data no es tenen més notícies de Modesta Sala i Luís Ardura, com estiuejants a l'Estartit.

Eduardo Dàvila, espòs de Salvadora, l'any 1919, demanà llicència d'obres per afegir un pis a l'habitatge.¹⁸⁹ Aquesta circumstància confirma que la casa fou residència d'estiueig de Salvadora Sala i el seu marit. L'any 1923, Joan Eugeni Sala comprà aquesta propietat a la seva germana.¹⁹⁰

A causa de la mort prematura del seu germà Pere, Joan Eugeni Sala podria haver heretat la casa familiar. La coexistència de la casa de la platja i la casa pairal planteja el dubte de quina de les dues fou utilitzada per Joan Eugeni Sala com a residència d'estiueig. De totes maneres, el que es pot assegurar és que Joan Eugeni Sala cada any feu la seva estada estival a l'Estartit, fins a la seva mort l'any 1970.¹⁹¹

L'any 1962, d'acord amb la informació que detalla la llicència d'obres de reforma presentada a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, la casa de la platja s'havia reconvertit en un establiment de restauració, i la tenia llogada Josep M. Canadell, de Girona.¹⁹² Finalment, com fou comú a l'Estartit de les dècades dels anys noranta i principis del dos mil, la casa fou reemplaçada per un edifici d'apartaments.

No podria finalitzar aquestes observacions sense fer referència a Joan Eugeni Sala Matas, fill de Joan Eugeni Sala, figura molt vinculada a l'Estartit. Fou un gran aficionat al submarinisme i un magnífic co-neixedor del fons marí de les illes Medes i de la costa de l'Estartit. Va ser el primer metge català lli-

¹⁸⁷ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 84.

¹⁸⁸ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Núm. 15, 40, 63, 103, 120, 152, 172, 191, 193. Anys 1915-1923.

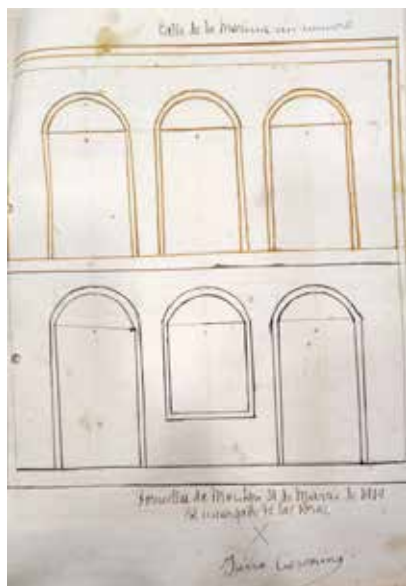
¹⁸⁹ AMTDM. *Llicència d'obres*. 1915-1919, 1/0398.

¹⁹⁰ ACBE. *Protocols notariais*. *Notaria de Torroella de Montgrí*, 1923.

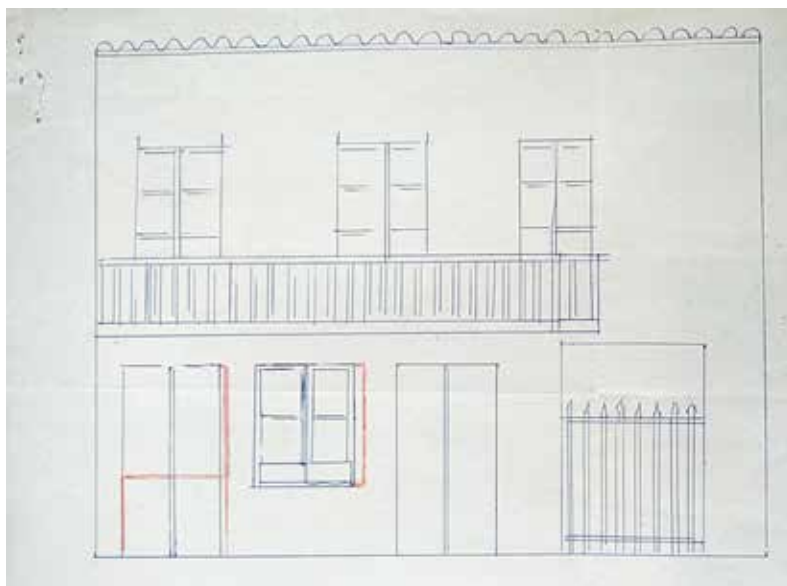
¹⁹¹ Audivert. M. (1981) "Cases i gent...", p. 84.

¹⁹² AMTDM. *Llicència d'obres*. 1962, 1/0593

cenciat en medicina esportiva i, en aquest sentit, destacà per la seva tasca en l'àmbit de la medicina subaquàtica. També fou cofundador i primer metge del Centre de Recuperació i d'Investigacions Submarines (CRIS).¹⁹³ L'escriptor i també submarinista Antoni Ribera Jordà li dedicà la novel·la publicada l'any 1958, *Corall de Sang*, història inspirada a l'Estartit, on es narren les experiències d'uns pescadors de corall, al llarg d'un dur hivern, a la costa empordanesa, entre les illes Medes i Montgó.

63 Alçat façana principal. Llicència d'obres, 1919. Arxiu Municipal Torroella de Montgrí.

64 Alçat façana principal. Llicència d'obres, 1962. Arxiu Municipal Torroella de Montgrí.

Casa Saliati

Any: 1918 **Propietari:** Joan Saliati Massaguer i Lluïsa Saliati Massaguer **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** passeig Marítim, 58-59 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Rafael Masó Valentí

La primera notícia que s'ha localitzat sobre l'estiueig de la família Saliati a l'Estartit data de l'any 1915.¹⁹⁴ D'acord amb aquesta informació, es dedueix que els Saliati estiuejaven a l'Estartit molt abans que es materialitzés, l'any 1918, el projecte de la casa d'estiueig dels germans Joan i Lluïsa Saliati, obra de l'arquitecte Rafael Masó. De fet, la seva vinculació amb l'Estartit devia ser força estreta donat que l'any 1917, durant la processó de la festivitat del Corpus, la localitat va estrenar un baldaquí, ofrena de la família Saliati.

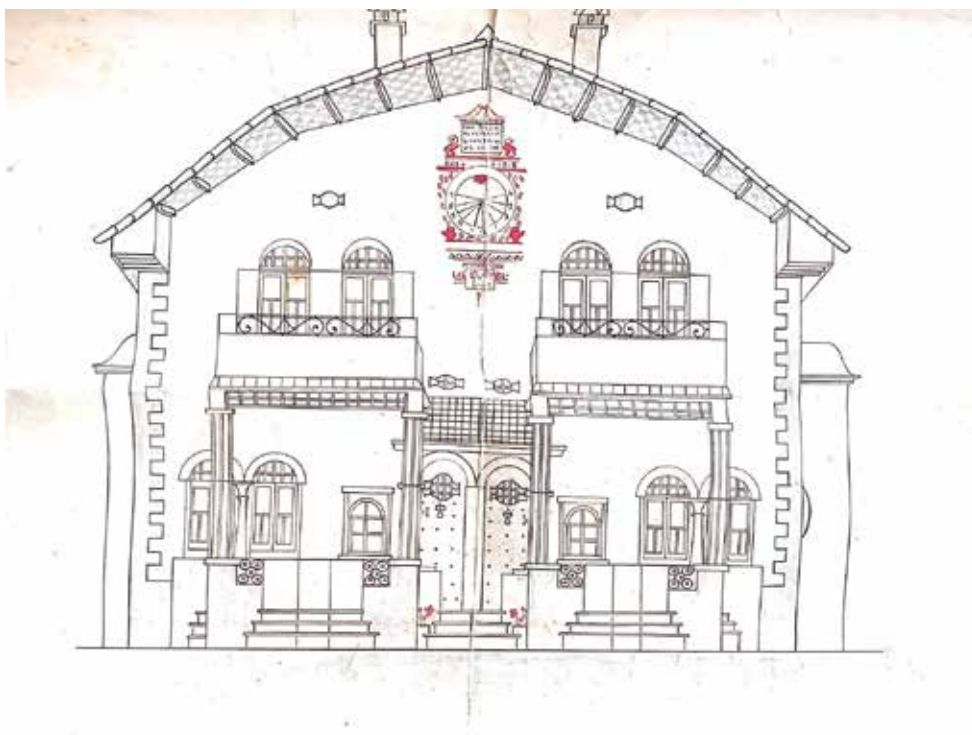
Per als germans Saliati, que tenien vinculació familiar amb Torroella de Montgrí, l'Estartit no devia ser un lloc desconegut. El seu avi, Joaquim Massaguer Vidal, va néixer a Torroella l'any 1816. Fou fill de Martí Massaguer Llorens, comerciant i propietari de Torroella, i de Caterina Vidal Orris, de Cassà de la Selva.

¹⁹³ Audivert, R. (2003). "In memoriam. El Dr. Juan Eugenio Sala Matas (1918-2002)". *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*. p. 15-17.

¹⁹⁴ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 014. 18 de juliol de 1915, p. 8.

Entre les diferents ocupacions que Joaquim Massaguer desenvolupà al llarg de la seva vida, destaquen la d'industrial, fotògraf i alcalde de Girona, entre els anys 1869 i 1872.¹⁹⁵

La seva filla Rosa contragué matrimoni amb Joan Saliati Suñer, fill de Tomàs Saliati, propietari i descendent d'una acomodada família d'origen italià que arribà a Girona a finals del segle XVIII. Joan Saliati també es convertiria en un reconegut empresari, posició que li permeté esdevenir client habitual de l'arquitecte Rafael Masó. Entre altres encàrrecs, l'any 1910, Masó li reformà un palauet del segle XIV, situat al carrer Ciutadans, i també construí la casa de pisos Saliati, destinada a habitatges de lloguer, al carrer de la Neu de Girona.¹⁹⁶

65 Alçat façana cases d'estiueig dels germans Joan i Lluïsa Saliati. Autoria desconeguda. Col·lecció Imma Bertran.

Joan Saliati Massaguer, pilot d'ocupació, casat amb Teresa Feliu, vivia a la casa Saliati situada al carrer Ciutadans de Girona. La seva germana Lluïsa també vivia a Girona i estava casada amb el metge barceloní Josep Bertran, el qual abandonà l'exercici de la medicina per dedicar-se al comerç quan els seus germans varen morir a causa de l'epidèmia de febre tifoide, que va causar milers de morts a la ciutat de Barcelona, l'any 1914.¹⁹⁷

Segons consta a les dues escriptures autoritzades a Torroella de Montgrí pel notari José Maria Gómez de León, els germans Joan i Lluïsa Saliati Massaguer, l'any 1917, varen adquirir conjuntament dues finques

¹⁹⁵ Agüera, D. (2024). Els Massaguer de Torroella de Montgrí: una nissaga d'emprenedors. Joaquim Massaguer i Vidal, de flequer a alcalde de Girona (1816-1888). *Emporion Revista Digital*. 26 d'abril de 2024. Recuperat de: <https://emporion.org/>

¹⁹⁶ *Id.*

¹⁹⁷ Informació facilitada per la besneta de Lluïsa Saliati i Josep Bertran. Atès el sentiment de frustració experimentat per Josep Bertran com a metge al no haver pogut salvar la vida dels seus germans, decidí abandonar la carrera professional de medicina per dedicar-se al sector comercial.

d'una vessana cadascuna a diversos propietaris de l'Estartit.¹⁹⁸ El terreny, situat en un indret sense urbanitzar, era conegut com l'era de la Companyia o dels Protestants.¹⁹⁹

66 Batlle, C. (1920-1930). *Vista general de la façana de la casa d'estiueig de la família Salieta a l'Estartit, obra de l'arquitecte Rafael Masó.* Fons Carles Batlle Ensesa. Ajuntament de Girona. CRDI.

En aquest emplaçament, l'any 1918, s'edificà el projecte dissenyat per Rafael Masó. L'habitatge, exemple de l'arquitectura catalana del noucentisme, es va concebre com un únic edifici, l'interior del qual es compartimentà sota la mateixa teulada en dos habitatges unifamiliars idèntics, un a l'est, que pertanyia a Joan Salieta, i l'altre a l'oest, propietat de la seva germana Lluïsa. L'edifici, de planta rectangular, disposa de la façana principal encarada a mar i es troba envoltat per un gran jardí. Els habitatges estan distribuïts en planta baixa, pis i unes enormes golfes.²⁰⁰

A la façana de la casa hi ha un rellotge de sol esgrafiats en el qual, actualment, hi consta escrit *Any 1918* i la paraula *L-Al-ba*: a banda i banda del dibuix d'un gall. D'aquest rellotge hi ha dues versions anteriors, una apareix en un dels esbossos de la casa, on s'hi pot llegir «Joan Salieta me feu fer» com a inscripció, i l'altra en el dibuix que es reproduïx més avall, en la qual s'hi llegeix la inscripció «Joan Salieta me fe per als LXXXII anys de sa vida». Sembla que aquesta darrera versió està relacionada amb l'aniversari de Joan Salieta Suñer, pare de Joan i Lluïsa, que va néixer l'any 1836 i que, en el moment de la construcció de la casa, l'any 1918, comptava amb 82 anys.

La casa dels Salieta fou molt freqüentada per amics i familiars, com així queda demostrat en la col·lecció de fotografies de l'industrial Carles Batlle Ensesa, que, entre els anys 1920 i 1930, immortalitzà diferents escenes estivals de la família Salieta i les seves amistats a la casa de l'Estartit.

Pocs anys més tard de la seva construcció, l'any 1922, Lluïsa Salieta Massaguer va vendre a parts iguals la seva casa d'estiueig a les seves germanes Àngela, viuda del doctor Joaquim Jubert Altafulla, i Narcisa,

¹⁹⁸ ACBE. *Protocolos notariales. Notaria de Torroella de Montgrí, 1917.*

¹⁹⁹ Audivert, M. (1981) «Cases i gent...», p. 142.

²⁰⁰ Falgas, J. (2010). Racionalitat, equilibri i justa proporció: la casa Salieta, arquitectura noucentista a l'Estartit. *Llibre de la Festa Major de Santa Llúcia*, p. 31.

casada amb Pompeu Verdaguer, que fou alcalde d'Anglès.²⁰¹ L'any 1925, aquesta última vendria la seva meitat de la casa al seu nebot Joaquim Jubert Saliati. Lluïsa Saliati Massaguer morí a Girona l'any 1928, a l'edat de quaranta-nou anys. L'endemà de la seva mort, en sufragi de la seva ànima, també es celebrà una missa a l'Estartit.

67 Autoria desconeguda. Sense data. *Façana principal Casa Saliati*. COAC

Un cop iniciada la Guerra Civil, la premsa informà que, entre altres propietats, el comitè antifeixista de l'Estartit havia requisat la torre d'estiu de Joan Saliati, situada a la platja.²⁰² Amb la finalització del conflicte, la casa fou retornada als seus propietaris.

A la seva mort, l'any 1947, Àngela Saliati Massaguer deixà a Rosa Gimbernà Servia, viuda del seu fill Lluís, una meitat de la seva part de la casa, mentre que l'altra meitat l'heretà el seu fill Joan. Al seu torn, l'any 1950, els tres propietaris, els germans Joaquim i Joan Jubert, i Rosa Gimbernà varen vendre la casa a Soledad Coll Herrera, de Barcelona, esposa de Luis Pesarini.

A partir d'aquell moment, possiblement per la seva complexa personalitat i la seva iniciativa, Pesarini fou més popular que la seva esposa i, per aquesta raó, la casa fou coneguda erròniament com a can Pesarini, quan en realitat ell mai en fou el propietari. A la dècada dels anys noranta, la casa es convertí en el restaurant Robert, propietat de Pere van Eeckhout, el qual conservà fins a l'actualitat gairebé intacte l'essència de l'originària casa de Rafael Masó.

Per la seva banda, Joan Saliati, que morí a Barcelona l'any 1963, va vendre la seva propietat, l'any 1945, a Lluís Bech Sabater, Consol Almar Vidal, Joan Ferrer Aulet i Encarnació Almar Sabater. De la casa se'n

²⁰¹ AHG. *Protocolos notariales*. Notaria de Torroella de Montgrí, 1922.

²⁰² L'Autonomista. Any XXXIX. Número 9950, 2 de setembre de 1936.

varen fer dos habitatges, un a la planta baixa i l'altre al pis superior, fet que transformà el disseny original del seu interior. Actualment, l'edificació, que encara conserva els elements característics del seu exterior, és propietat de Cristina Bech Almar.

68 Batlle, C. (1922). *Retrat dels senyors Saliets a la casa d'estiueig de l'Estartit*. Fons Carles Batlle. Ajuntament de Girona. CRDI

69 Batlle, C. (1920-1930). *Retrat d'una noia a la finestra de la casa Saliets*. Al fons, la casa Boada. Ajuntament de Girona. CRDI.

Vil·la Roser

Any: 1918 **Propietari:** Emma Ventós Cullell **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** carrer Ter Vell, 10 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

70 Autoria desconeguda. (1919-1920). Casa vil·la Roser en construcció. Col·lecció família Dodero Vintró.

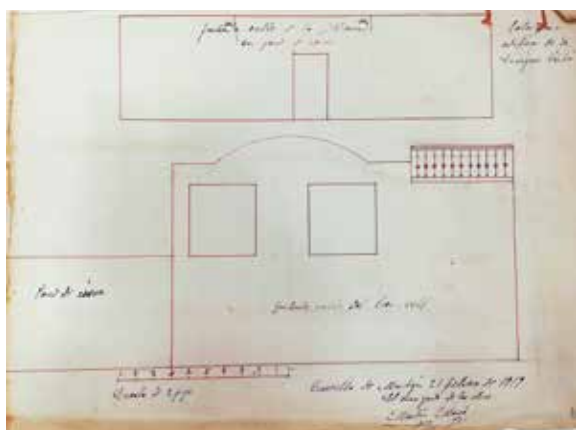
La finca, que consistia en un erm d'unes tres vessanes, l'any 1888 pertanyia a Miquel Sàbat de Palamós, per herència del seu pare. Els seus hereus la varen vendre l'any 1909 a Pere Massaguer, i aquest, l'any 1911, als consorts Pelegrí Carbó i Caterina Pagès, ambdós de l'Estartit.

Finalment, l'any 1918 la propietat fou adquirida, per Emma Ventós Cullell, de Barcelona. Aquell mateix any, la seva germana, Josepa Ventós, casada amb l'escriptor Jaume Massó Torrents, acabava d'adquirir la casa coneguda com a can Silvestre, situada a la Riba de l'Estartit.

La branca de la família Ventós nascuda a Barcelona tenien vincles amb Torroella de Montgrí. Tot i que aquesta família era originària de la Bisbal, Miquel Ventós Felip va néixer a Torroella, l'any 1833.²⁰³ Ventós, que exercia de comerciant a Barcelona, contragué matrimoni amb Roser Cullell Tous. D'aquesta unió, que sigui conegut, varen néixer quatre fills, Palmira, Josepa, Emma i Frederic.

La família Ventós, que gaudia d'una còmoda posició econòmica, disposava de diverses propietats a Torroella. A la vila conservaven la casa pairal on la família hi solia estiuar. Palmira Ventós, escriptora coneguda amb el pseudònim de Felip Palma, de la qual se'n parla amb més detall a la descripció de l'habitatge Can Silvestre, residí llargues temporades a la casa de Torroella.

La seva germana Emma contragué matrimoni amb Enric Vintró Casallachs. D'aquesta unió naixerien dos fills, Roser i Santiago. Vintró que exercí de farmacèutic a Barcelona, defensà la seva tesi doctoral en farmàcia l'any 1893.²⁰⁴ Entre altres activitats, va desenvolupar diferents càrrecs a la directiva del Col·legi de Farmacèutics de Barcelona. L'any 1909, a la sessió inaugural d'aquesta corporació, presentà la conferència *Biologia de la cèl·lula*. L'any anterior, el mateix Col·legi de Farmacèutics li havia premiat la publicació *La esterilización de la farmacia*.²⁰⁵

71 Alçats de la façana del carrer Marina i de la façana del carrer del Ter Vell. 1919. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

72 Autoria desconeguda. (1919-1920). Família Vintró Ventós a l'interior de vil·la Roser. Col·lecció família Dodero Vintró.

²⁰³ ADG. Arxius Parroquials. Torroella de Montgrí, B8 (1800-1839), p. 377.

²⁰⁴ Miguel, A. i Alcón, F. (2008). Las tesis doctorales de farmacia defendidas en España durante el siglo XX, p. 52.

²⁰⁵ Roldán-Guerrero R. (1975). Diccionario biográfico y bibliográfico de autores farmacéuticos españoles. Madrid, v. 4, p. 724.

73 Autoria desconeguda. (1920-1930). Casa d'estiueig de la família Vintró Ventós. Col·lecció família Dodero Vintró.

La farmàcia d'Enric Vintró, datada a l'any 1887, es trobava situada a la Gran Via de les Corts Catalanes.²⁰⁶ Tot i que actualment l'establiment encara existeix, aquest deixà de pertànyer a la família a principis dels anys trenta del segle passat.

La família Vintró Ventós, d'acord amb els detalls que ofereix la revista *Emporion*, es dedueix que l'any 1915 estiujava a Torroella. Possiblement en aquest moment, donat que encara no havien construït la casa d'estiueig a l'Estartit, romanien a la casa pairal del pare. A les pàgines de la publicació local, s'acomiadava la família, que aquell any donava per acabat l'estiueig a principis del mes d'octubre.²⁰⁷

L'any 1919, Enric Vintró sol·licità llicència d'obres per bastir una casa d'obra nova al solar que havien adquirit al carrer del Ter Vell. L'encarregat de l'obra fou Martí Masó Comas. Es tractava d'una edificació de planta baixa, que presentava certes similituds amb la veïna casa Murtra, inspirada en l'arquitectura popular dels pobles costaners. La casa, que fou batejada amb el nom de la filla, s'anomenà vil·la Roser. L'any 1920, la revista *Emporion* en feia la següent descripció:²⁰⁸

«[...] S'han acabat alguns xalets elegants a la platja, Vil·la Roser del senyors Vintró, bell xalet d'un encertat blanc i blau, discretament ornamentat amb rajoles valencianes, amb son tancat davant i al cim la bandera barrada onejant airosa.»

Aquell mateix any, a finals del mes de juliol, la família ja es trobava instal·lada a la nova casa d'estiueig. Aquesta circumstància queda corroborada per la data d'una postal enviada des de Barcelona a l'Estartit,

²⁰⁶ Anuari Riera: Guia general de Catalunya. Any 1900.

²⁰⁷ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 19. 10 d'octubre de 1915, p. 7.

²⁰⁸ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 131. 8 d'agost de 1920, p. 7.

en la qual uns familiars felicitaven a Santiago Vintró per la seva onomàstica. Malauradament, Enric Vintró no va poder gaudir de gaires estius a l'Estartit, donat que morí l'any 1925, cinc anys després de la finalització de l'edificació de la casa.

L'any 1934, la premsa local es feia ressò del prometatge entre Ernest Dodero Nogués, agent comercial d'una empresa cotonera de Barcelona, i Roser Vintró Ventós.²⁰⁹ El futur matrimoni tindria tres filles, Maria Mercè, Maria Roser i Maria Àngels.

L'any 1936, la casa fou requisada pel Comitè Antifeixista de l'Estartit. A la finalització de la Guerra Civil, fou retornada als seus propietaris. La família recorda haver sentit explicar que, a la façana de la casa, es varen pintar les inicials de la Confederació Nacional del Treball i que, malgrat haver-les tapat en diverses ocasions amb pintura, sempre s'acabaven fent visibles.

Com la resta d'habitatges d'estiueig, amb els anys, la casa va anar guanyant en comoditats. En aquest sentit, l'any 1942, Roser Vintró sol·licità a l'Ajuntament de Torroella autorització per instal·lar aigua potable a la casa.

Emma Ventós morí l'any 1962 i la casa fou heretada per la seva filla Roser. L'any 1969 es va realitzar una reforma total de l'edificació per convertir-la en un edifici de planta baixa i tres pisos, un per a cadascuna de les filles.

De totes les cases d'estiueig de l'Estartit, vil·la Roser mereix una atenció especial. La família Vintró Ventós i els seus descendents ostenten la condició de ser una de les famílies d'estiuejants més antigues de la localitat, per no dir la més antiga, que a l'actualitat encara passa els estius a l'Estartit. Des de l'any 1920, els membres d'aquesta família han estiuejat ininterrompudament a la població. Malgrat que l'habitatge original no s'hagi conservat, la família, al llarg de 105 anys, ha continuat estiuejant en el mateix espai que ocupava l'antiga casa i ha estat testimoni dels canvis experimentats per aquella petita població de tradició pesquera que, a la seva arribada, tot just iniciava el seu procés de transformació.

Casa Ramon Bosch

Any: 1935 (any d'adquisició) **Propietari:** Ramon Bosch Auguet **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** passeig Marítim, 55 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** desconegut

L'any 1924, Isidre Corominas Costa, operari de la construcció de l'Estartit, sol·licità llicència d'obres per edificar en un solar de la seva propietat, situat al carrer de la Marina, una senzilla casa de planta baixa i pis.²¹⁰

L'any 1934, Ramon Bosch Auguet, de Sarrià de Ter, apareix com a nou propietari de l'habitatge en una llicència d'obres, presentada a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, per efectuar una reforma. Donat que el croquis que acompanya la llicència d'obres és molt simple, es fa difícil establir una similitud entre aquest i l'aspecte actual de la casa.

²⁰⁹ *Emporion*. Periòdic quinzenal. Número 246. 25 de febrer de 1934, p. 6.

²¹⁰ AMTDM. Llicència d'obres. 1920-1924. 1/0339.

Ramon Bosch, químic de professió, fou empleat de l'empresa Indústries Químicas i Tartàricas, de Girona, més coneguda com els Químics, propietat de la família Ensesa. Malgrat que Ramon Bosch coneixia i mantenia una relació laboral amb Josep Ensesa, promotor de la urbanització de s'Agaró, a l'hora d'escollir una localitat d'estiueig va optar per l'Estartit.

Ramon Bosch seria l'últim estiuejant que es va incorporar a la colònia abans de l'inici de la Guerra Civil. Des de la seva reforma inicial, la casa no ha patit gairebé cap transformació exterior. La família, que encara continua estiuejant a l'Estartit, manté la propietat de l'habitatge.

Cases de la Carretera de Torroella

Les Comes

Any: sense data coneguda **Propietari:** Joan Comas Hospital **Ubicació:** Carretera de Torroella **Adreça actual:** Carretera de Torroella, 32 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

La casa estava situada a l'anomenat barri del mas Pobre. El barri consistia en una sèrie d'edificacions ubicades a l'entrada de l'Estartit, a l'anomenada carretera Nova. L'habitatge, conegut com les Comes, fou propietat de Joan Hospital Comas, fill d'Hermenegildo Hospital i Maria Comas.

Els Hospital formaven part de les famílies residents a Torroella que estiuejaven a l'Estartit. Les primeres notícies les ofereix la premsa local, quan l'any 1915, els donava la benvinguda en qualitat d'estiuejants.

Josep Pujol Hospital, net dels propietaris de la casa, recull a les seves memòries les estades estiuenques a l'Estartit. Aquests records aporten un testimoni de primera mà de l'Estartit de principis del segle XX:²¹¹

«A l'entrada de L'Estartit hi havia un barri que es deia El Mas Pobre comprés entre la carretera de Torroella i el carrer de darrera, on la família de la meva mare hi tenia una casa. Recordo anar-hi a passar temporades de petit i, en la imatge que en tinc més clara, em veig saltant la barana del llit, amb una camisa de dormir que és com si la veiés, i baixar al carrer del darrere a collir mores.

»En aquest barri hi vivien un grup de protestants que es reunia sota un arbre per fer els seus resos amb molta devoció, perquè els feligresos de les religions minoritàries sempre són més fidels a les creences que els de les religions majoritàries. En les seves cases no tenien imatges, només uns quadrets amb expressions de l'estil "Déu és amor", "Déu és bondat".

»Per aquest barri cada setmana hi passava en Dunyac amb la seva tartana folrada d'armariets on transportava tota classe d'articles per vendre. En Dunyac tenia per motiu en Debray, que era la marca del cafè que venia.

»També recordo haver anat a passar uns dies a la casa del tiu Biel i la tia Fina. La casa tenia una escala per baixar al mar, on tenien amarrada una barca.»

²¹¹ Fragment de les memòries de Josep Pujol Hospital, cedides pel seu fill Josep Pujol.

En aquest últim paràgraf, Josep Pujol, que era nebot de Gabriel Quintana i Serafina Pujol, explica que també s'havia allotjat a la casa d'estiueig que els seus oncles tenien a la Riba. D'aquest habitatge se'n fa descripció més amunt.

De la casa de les Comes malauradament no s'ha pogut localitzar cap imatge. L'edificació va desaparèixer i, en el seu lloc, s'hi va edificar, a finals de la dècada dels anys cinquanta, una ampliació del que havia estat l'hotel Pinimar.²¹²

Cases Noves d'en Maseta

Any: 1897 **Propietari:** Antoni Elias Mir **Estiuejant:** Josep Ensesa Gubert **Ubicació:** Carretera de Torroella
Adreça actual: Carretera de Torroella, 10 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar aparellada
Estat: habitatge conservat **Arquitecte:** desconegut

74 Batlle, C. (1919-1924). *Josep Ensesa assegut al costat de la taula, amb la família i un grup d'amics davant de la casa d'estiueig a l'Estartit*. Imatge editada. Fons Carles Batlle Ensesa. Ajuntament de Girona. CRDI.

Les cases eren conegudes amb el nom de "Cases noves d'en Maseta".²¹³ L'any 1898, l'Ajuntament de Torroella autoritzà Pere Elias Marquès a construir una edificació, en un terreny que aquest posseïa a la Carretera de Torroella, a tocar del carrer Santa Anna. El permís només feia referència a l'edificació d'un habitatge, però finalment, es varen edificar dues cases bessones.

Antoni Elias Mir, propietari de les cases per herència del seu pare Pere Elias Marquès, l'any 1919 en llogà una d'elles. La particularitat de l'habitatge llogat consisteix principalment en què fou la casa on, durant uns anys, estiuejà Josep Ensesa Gubert, industrial i promotor de la internacionalment coneguda i emblemàtica urbanització de s'Agaró.²¹⁴

²¹² Audivert. M. (1981) "Cases i gent...", p. 35.

²¹³ Audivert. M. (1981) "Cases i gent...", p. 38.

²¹⁴ *Emporion*, periòdic quinzenal, 1a. època, 110, p. 7. L'any 1919 fou la primera vegada que aparegué el nom de Josep Ensesa a l'apartat "notícies" de la revista *Emporion*, on com era habitual a la premsa local de l'època, a l'inici de la temporada d'estiu es donava la benvinguda als estiuejants de l'Estartit i també de Torroella.

Tot i que d'aquesta informació ja se'n tenia coneixement, fins ara es creia que de les dues cases, la de llevant fou la llogada per Josep Ensesa.²¹⁵ No obstant, la localització d'una fotografia de la família Ensesa davant d'una casa,²¹⁶ datada als anys vint del segle passat a l'Estartit, ha permès confirmar que, contràriament al que es pensava, fou la situada a ponent on s'instal·là l'industrial gironí amb la seva família.

75 Batlle, C. (1919-1924). Josep Ensesa navegant davant les illes Medes. Imatge editada. Fons Carles Batlle Ensesa. Ajuntament de Girona. CRDI.

Segons que explica la seva filla Anna Ensesa al llibre *S'Agaró, el somni de Josep Ensesa*,²¹⁷ fins aleshores la família tenia costum d'estiuejar a Sant Hilari Sacalm, on havien comprat una casa al camí de la Font Vella. L'estiueig a Sant Hilari s'alternava amb estades al balneari de la Font Pudosa de Banyoles, establiment que, a les darreries del segle XIX, gaudí d'una remarcable anomenada, raó per la qual el pare de Josep Ensesa n'adquirí el 20 % de les accions del negoci.

Josep Ensesa, trencant amb el tradicional costum familiar d'estiuejar a la muntanya, llogà durant diversos estius una caseta en un llogaret que, malgrat en el llibre s'identifica com a Tamariu, en realitat es tractava de l'Estartit. D'acord amb el que explica la seva filla, Josep Ensesa establí una cordial amistat amb els pescadors del poble, dels quals aprengué les arts de la pesca i de la navegació.

Tal com ho rememora el mateix Ensesa, la família estiuejà a l'Estartit fins l'any 1923, quan el propietari de l'habitatge li plantejà l'últimàtum de comprar la casa o, en cas contrari, no li renovava el lloguer:²¹⁸ «Yo me encontraba bien en aquel pueblo medio payés y medio marinero en el cual había contraído buenas

²¹⁵ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 38.

²¹⁶ A través de la neta de l'industrial, Virginia Ensesa, s'ha pogut confirmar que la persona que apareixia a la fotografia era el seu avi Josep Ensesa Gubert.

²¹⁷ Ensesa, A. (2015). *S'Agaró, el somni de Josep Ensesa*, p. 34-40.

²¹⁸ Ensesa, J. (1954). *S'Agaró cumple treinta años. Revista de S'Agaró (Sant Feliu de Guíxols - Castell-Platja d'Aro)*, p. 33.

amistades, y mi deseo era permanecer en él en tanto mis pequeños no aspirasen a mayores diversiones que jugar en la arena de la playa por las mañanas y a perseguir lagartijas y otros bichos por las tardes. Pero los dados estaban tirados y la excesiva codicia del propietario hizo imposible mi permanencia en El Estartit.»

En aquest sentit, l'opció que escollí l'industrial i la successió dels esdeveniments posteriors és coneguda per tothom. Actualment, de les dues cases, la situada més a llevant, gairebé no ha patit modificacions, i la que llegà Josep Ensesa, malgrat que presenta alguns canvis, encara conserva la seva fesomia original.

Villa Primavera

Any: 1918 **Propietari:** Pietro Nencioli Boada **Ubicació:** Carretera de Torroella **Adreça actual:** carrer de la Primavera, 1 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** desconegut

76 Fagnoli, V. (1911-1944). A la dreta de la imatge Villa Primavera. Col·lecció Miquel Graells.

L'any 1906, Teresa Planas i Pagès heretà del seu pare, Genís Planas Pijoan, una peça de terra anomenada "Vinya Cabridera" i "Camp de Dalt". La propietat, situada a tocar del camí que conduïa a la Torre Ponsa, l'any 1918, fou venuda a Pietro Nencioli Boada, comerciant, originari de la ciutat italiana de Livorno, i resident a Barcelona.

Pietro Nencioli, fill de pare italià, del qual no se'n tenen referències, i d'Emilia Boada Travessa, establí vincles familiars amb la família Saliati pel matrimoni del seu oncle Gabriel Boada, industrial químic, amb Lluïsa Saliati.

A la finca adquirida, Nencioli s'hi feu construir una magnífica casa d'estiueig, possiblement també obra de l'arquitecte Josep Maria Miró, que s'havia fer càrrec del projecte de la casa Boada, propietat de la seva tia política Lluïsa Saliati. La casa fou nomenada Villa Primavera, nom inspirat en les grans cases d'estiueig del nord d'Itàlia. L'edificació d'estil noucentista, situada en una terrassa al vessant de la muntanya, consistia en una casa unifamiliar, de planta baixa i pis, envoltada de jardí. A la finca també s'hi construí un petit habitatge que devia tenir la funció de casa del guarda.

Es desconeixen els motius que varen portar a Pietro Nencioli a vendre “Villa Primavera” a la seva mare, Emilia Boada, l’any 1921, per tornar-li a comprar l’any 1926.

Alguns episodis de la seva vida indicarien que Nencioli era, si més no, un personatge singular i controvertit. L’any 1905, Nencioli interposà recurs de cassació, que va perdre, contra una sentència judicial que fallava a favor de la companyia Pérez Ullibarri, dedicada al lloguer de vaixells i embarcacions, amb seu al País Basc. Pel que es desprèn de l’expedient judicial, la companyia contractà Nencioli per obrir una sucursal a Barcelona. Durant l’any que aquest hi treballà, la societat afirmava que el comportament de Nencioli fou del tot negligent. A banda de no obtenir cap resultat econòmic durant el període en que en fou responsable, també se l’acusava de carregar a la companyia les despeses dels viatges personals, com si es tractessin de viatges de negocis. Nencioli, que abandonà la companyia per decisió pròpia, reclamava la quantia de deu mil pessetes, en concepte d’indemnització.²¹⁹

Les seves idees polítiques devien estar molt en consonància amb el dictador Benito Mussolini. Nencioli, que a l’Estartit era conegut com “l’italià”, segons recorda Marcel·lí Audivert, pels carrers de la població se’l distingia per la seva indumentària. Anava vestit amb pantalonó bombat a mitja cama, mitjons gruixuts i barret d’ala ampla, i el seu aspecte recordava els legionaris italians que lluitaren al costat del bàndol nacional durant la Guerra Civil.²²⁰

L’any 1936, la casa Saliati i Vil·la Roser varen ser requisades pel Comitè Antifeixista de l’Estartit. En aquest sentit, l’any 1939, un cop acabat el conflicte bèl·lic, Nencioli s’adreçà a l’Ajuntament de Torroella, des de la ciutat italiana de Livorno, on s’havia refugiat durant la guerra. En la seva carta mostrà preocupació per l’estat de la torre d’estiueig Villa Primavera, de la qual no en tenia notícies des de la seva partida, i sospitava que podria haver estat saquejada pels rojos.²²¹

Pietro Nencioli, que residia a Barcelona, tenia un establiment de peces de recanvis d’automòbils al carrer València, 237, que regentava juntament amb el seu germà Gabriel. A les targetes de presentació s’hi feia constar el nom casa FIS (Fábrica Italiana de Segmentos).

Pietro Nencioli morí a Barcelona l’any 1949. Deixà en herència Villa Primavera, juntament amb altres propietats de l’Estartit, a la seva vídua Maria Àngela Coma Prat. A partir de llavors, Villa Primavera passà per diverses situacions.

L’any 1961, l’arquitecte Emili Blanch realitzà un projecte per convertir la casa en un establiment turístic.²²² Un any més tard, Maria Àngela Coma sol·licità permís per transformar l’habitatge en un establiment de restauració. L’any 1964, la propietària tornà a demanar llicència per obrir una pista de ball a l’aire lliure, a la terrassa del bar de la finca.

La nova pista de ball es convertí en un autèntic conflicte entre veïns, estiuejants, establiments hotelers, com ara el Club Catalan o l’hotel Coral, i la propietària de Villa Primavera. L’excessiu volum de la música i

²¹⁹ AHN. FC-Tribunal Suprem Civil, 114, exp. 888.

²²⁰ Audivert, M. (1971). “L’Estartit i les Medes. Biografia...”, p. 351.

²²¹ AMTDM. Correspondència. 1939-1941. 1/0072.

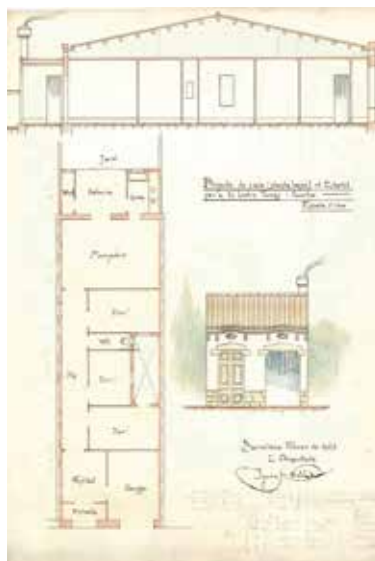
²²² AMGi. Fons Emili Blanch i Roig. 1914-1988. 563.823. 1961.

el tancament del local a altes hores de la matinada seria un motiu constant de confrontació, per una banda, amb els estiuejants i veïns, contrariats per les molèsties ocasionades, per l'altra, amb els establiments hotelers, inquiets per les conseqüències que les pressions de veïns i turistes podrien tenir sobre els seus negocis, i per últim, amb Maria Àngela Coma, que denunciava que tot es devia a un complot orquestrat per la competència per tancar-li l'establiment.²²³

L'any 1970, Maria Àngela Coma vendrà la propietat a Rosa Gras Cuscó, que ja feia uns anys que la tenia en arrendament. Aquesta la vengué al seu propietari actual l'any 1977. Des de l'arribada dels primers turistes a la dècada dels anys seixanta, Villa Primavera serà objecte d'importantes transformacions derivades dels successius projectes de remodelació, per adaptar l'edificació als seus diferents usos turístics. Actualment, la casa roman sense funcionalitat, oculta darrere d'una gran tanca de xiprers, on passa totalment desapercibuda.

Can Torres

Any: 1923 **Propietari:** Isidre Torres Ferrer **Ubicació:** Carretera de Torroella **Adreça actual:** Carretera de Torroella, 11 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** Ignasi Colomer Oms

77 Secció longitudinal i planta del projecte de la casa d'Isidre Torres. 1923. Arxiu Comarcal de l'Anoia.

Isidre Torres Ferrer, fill d'Isidre Torres Ponsatí i de Maria del Carme Ferrer, va néixer a Torroella de Montgrí l'any 1869.²²⁴ El seu pare fou nomenat alcalde de Torroella dies abans que s'iniciés la terrible epidèmia de còlera, que afectà especialment Torroella i l'Estartit l'any 1885. En els primers dos mesos del seu nomenament, varen morir 255 torroellencs víctimes de la infecció. Malgrat tot, durant el seu mandat també es varen donar situacions positives, com seria l'execució del projecte de la carretera de l'Estartit a Sant Jordi Desvalls.²²⁵

²²³ AHG. Govern Civil de Girona, 4276/8.

²²⁴ ADG. Arxius parroquials. Torroella de Montgrí, B 10 (1860-1871), p. 343

²²⁵ Bassa, J. (2008). Alcaldes torroellencs en circumstàncies excepcionals. *Associació del Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, p. 109.

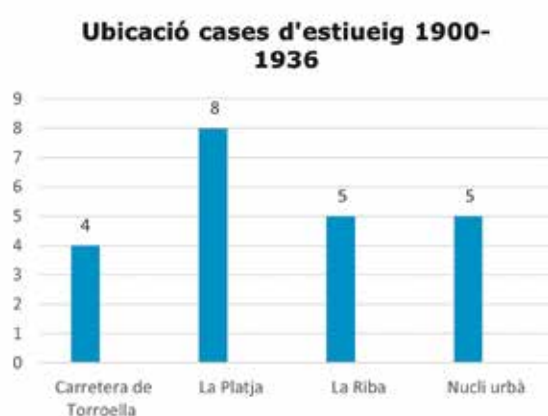
Isidre Torres Ferrer, que exercia de comerciant a Barcelona, va heretar un important patrimoni a la mort del seu pare.²²⁶ L'any 1922, va adquirir un hort a l'Estartit, d'unes dues àrees, que es corresponia amb la sort número 27 del Mas Pobre.²²⁷ L'any 1923, Isidre Torres sol·licità llicència d'obres per construir una caseta de planta baixa a l'hort que havia comprat, situat a la Carretera de Torroella. El projecte fou a càrrec del reconegut arquitecte modernista igualadí, Ignasi Colomer Oms.²²⁸

Ignasi Colomer exercí les funcions d'arquitecte municipal de Barcelona entre els anys 1908 i 1948. A banda de la seva producció a Igualada, entre les seves obres també destaquen el Casino Berguedà, a Berga, la casa Ramon Caymel, la casa Isidre Torres, obra desapareguda, o la casa Antoni Capell, totes elles situades a Barcelona.

Tot apunta que l'arquitecte igualadí tenia vinculacions familiars amb Torroella de Montgrí. La seva filla, Montserrat Colomer Presas, s'havia casat amb Joan Pericot Garcia. La coincidència d'anomenar-se Presas de segon cognom, tant els fills d'Ignasi Colomer com les filles d'Isidre Torres, fa pensar que ambdós haurien contret matrimoni amb dues germanes de la família Presas. L'any 1928, Colomer també projectà una casa a Torroella per a Pere Presas Devant, obra que no es va arribar a executar.²²⁹

L'any 1963, les filles d'Isidre Torres, Victòria, Carmen, Montserrat i Julita Torres Presas, varen presentar una sol·licitud de llicència d'obres a l'Ajuntament de Torroella per efectuar una reforma total de l'habitatge. En el seu lloc es va construir un edifici de planta baixa i tres pisos.²³⁰ L'edificació actual encara conserva el nom, i a la façana, fixada a la paret, s'hi troba una rajola amb la inscripció Can Torres.

Cases d'estiueig 1900-1936

78 Font: Elaboració pròpia. Gràfic corresponent a les diferents zones d'ubicació de les cases d'estiueig a l'Estartit al llarg del període 1900-1936.

79 Font: Elaboració pròpia. Gràfic corresponent al número d'habitatges preexistents transformats en habitatges d'estiueig i els construïts d'obra nova durant el període de 1900-1936.

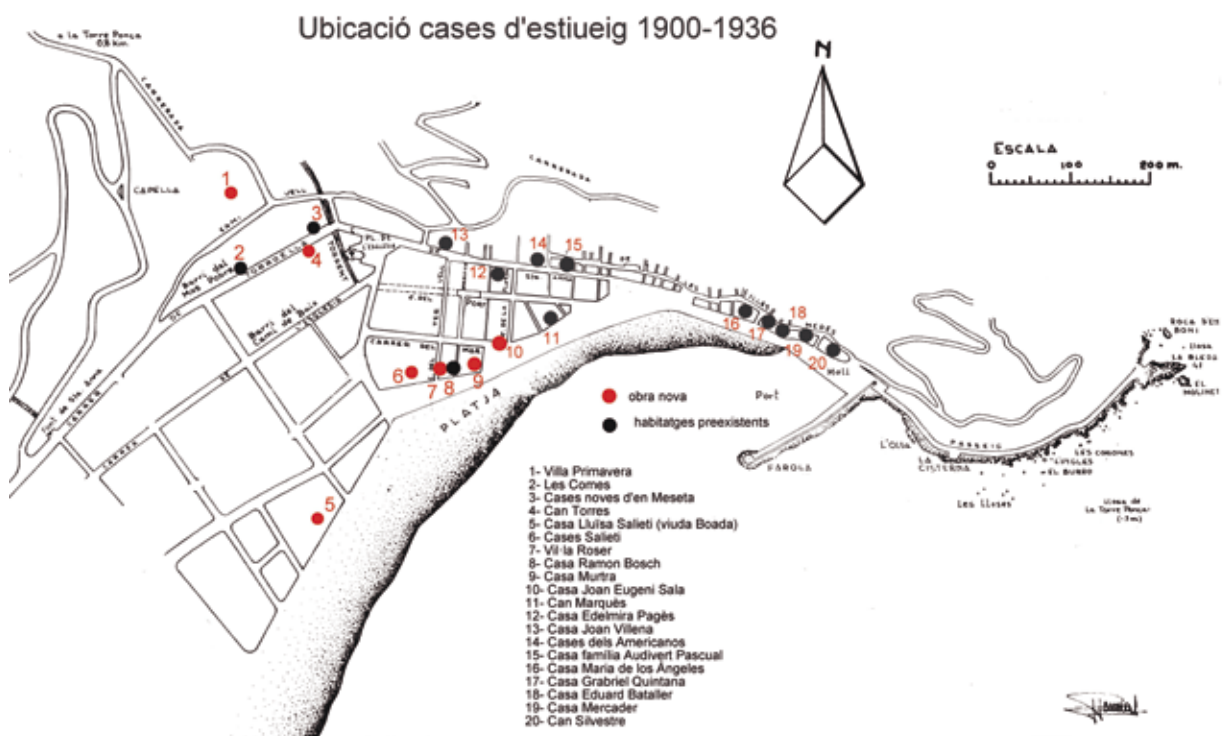
²²⁶ ACBE. *Protocolos notariales. Notaria de Torroella de Montgrí*, 1919.

²²⁷ ACBE. *Protocolos notariales. Notaria de Torroella de Montgrí*, 1922.

²²⁸ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1920-1924. 1/0399.

²²⁹ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1925-1928. 1/0400.

²³⁰ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1963. 1/0595.

80 Font. Elaboració pròpia a partir del plànol de Josep Pascual extret del llibre "L'Estartit i les Medes. Biografia d'un poble de la Costa Brava" de Marcel·lí Audivert. Ubicació de les cases d'estiueig referent al període 1900-1936.

4.5 La ciutat jardí de l'Estartit

De la possibilitat que la urbanització de s'Agaró s'hagués pogut realitzar a l'Estartit, se n'ha parlat en més d'una ocasió. Recordava Eugeni Llos, pioner del turisme local als anys cinquanta i seixanta, que l'industrial Josep Ensesa li havia reconegut que el projecte de ciutat jardí de s'Agaró inicialment s'havia de realitzar a l'Estartit. El desproveïment quant a serveis i la manca de col·laboració de l'Ajuntament de Torroella a l'hora de resoldre aquestes deficiències foren algunes de les causes que justificarien que el projecte no s'ubiqués a la població.²³¹

En aquest sentit, 1917 fou un any que podria haver marcat de forma rotunda el destí de l'Estartit. La convergència d'una sèrie de circumstàncies fan pensar que els dissenys de la població podien haver seguit un altre camí.

Fou aquest any quan els germans Joan i Lluïsa Saliati Massaguer de Girona varen adquirir una propietat a l'Estartit a tocar a la platja. En aquesta parcel·la, l'any 1918, hi varen construir una casa d'estiueig, obra de l'arquitecte gironí Rafael Masó.

Aquell mateix any, Lluïsa Saliati Suñer, també originària de Girona, tia dels germans Saliati i viuda de l'industrial Gabriel Boada Travessa, que havia estat propietari d'una fàbrica de productes químics a l'Hos-

²³¹ Llos, E. (1999). Abans d'oblidar-ho. Unes memòries del turisme a l'Estartit. *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, p. 109.

pitalet de Llobregat, comprà, juntament amb els seus fills, unes propietats a la zona dels Salats de l'Estartit. La magnífica casa que allà s'hi construï, coneguda com el xalet Boada, fou obra de l'arquitecte de Vilanova i la Geltrú Josep Maria Miró i Guibernau.

Coincideix que aquell any, Pietro Nencioli Boada, d'origen italià, nebot polític de l'anterior propietària, també adquirí uns terrenys a l'Estartit. En una de les propietats, Nencioli s'hi va fer construir una esplèndida casa, que anomenà Villa Primavera. Malgrat que no s'ha pogut identificar l'arquitecte responsable del projecte, les característiques de l'edifici fan pensar que també podria ser obra de Miró Guibernau.

Entre els anys 1917 i 1918 es començaren a bastir les tres torres d'estiueig en la que es podria anomenar com la primera zona residencial de l'Estartit. Els arquitectes responsables de les obres foren Josep Maria Miró Guibernau i Rafael Masó.

Josep Maria Miró fou un reconegut arquitecte de Vilanova i la Geltrú. Entre els anys 1916 i 1955 fou arquitecte municipal d'aquesta localitat. Coincideix que aquell mateix any 1917, Miró projectà la ciutat jardí de Ribes Roges per encàrrec de l'Ajuntament de Vilanova. Aquest fou un projecte força avançat per l'època i es convertí en una de les primeres urbanitzacions d'aquestes característiques realitzades a Catalunya.²³²

Donat el grau de complexitat de les edificacions que s'estaven realitzant a l'Estartit, no seria estrany que ambdós arquitectes seguissin personalment el progrés de les seves respectives obres i que coincidissin en alguna de les seves visites a l'Estartit. Entrant en l'àmbit de l'especulació, es podria haver donat el cas que l'arquitecte vilanoví posés en coneixement de Rafael Masó el seu projecte de ciutat-jardí que, en aquell moment, estava executant a Vilanova i la Geltrú.

Per a Rafael Masó, aquesta tipologia de projectes no eren una novetat, donat que en els seus viatges pel continent europeu n'havia visitat uns quants exemples.²³³ Precisament, i no deixa de sorprendre la coincidència en la data, aquell mateix any de 1917, quan l'arquitecte Josep Maria Miró projectava la ciutat jardí de Ribes Roges, Masó dissenyà per a Josep Ensesa Pujadas un avantprojecte d'urbanització de la ciutat jardí que posteriorment es materialitzà a s'Agaró.²³⁴

En aquesta història, l'últim personatge que entrà en escena fou l'industrial Josep Ensesa Gubert, que l'any 1919 passaria el seu primer estiu a l'Estartit, possiblement per recomanació de Rafael Masó, qui ja coneixia la població. Ensesa llogà una de les cases conegudes com les "Cases noves d'en Maseta", a la Carretera de Torroella. A la seva arribada, s'acabaven d'edificar les tres cases d'estiueig més imponents que ha tingut mai l'Estartit.

Donada aquesta conjuntura i acceptant una hipotètica trobada entre els dos arquitectes, es plantegen algunes qüestions. S'inspirà Rafael Masó en el projecte de l'arquitecte vilanoví a l'hora de dissenyar l'avantprojecte de ciutat jardí de s'Agaró? Aquesta proposta, que inicialment fou rebutjada per Josep Ensesa Pujadas, en vista de les magnífiques cases d'estiueig que s'havien edificat a la població, la volgué recuperar el fill per portar-la a terme a l'Estartit?

²³² Puig, F. X. (2016). Josep Maria Miró Guibernau, arquitecte (1889-1966), p. 52.

²³³ Falgas, J. i Roig, S. (2024). S'Agaró 1924-2024. Arquitectura, cultura, turisme i glamur a la Costa Brava, p. 22.

²³⁴ *Id.*

Per aquells anys, Josep Ensesa havia llogat una casa d'estiueig a l'Estartit, però, per l'exigència de compra que li imposà el propietari de la mateixa, es va veure en l'obligació d'abandonar-la, circumstància que precipità la seva marxa de la població.²³⁵ Podria ser que no entrés en els plans de l'industrial comprar aquella caseta, perquè la idea de construir una ciutat jardí a l'Estartit ja hauria començat a agafar forma. De tota manera i com ja es conegut, el projecte s'executà en uns terrenys propietat del pare de Josep Ensesa, situats a tocar a la platja de Sant Pol.

No obstant, l'interès de tot plegat no radica només en la possibilitat real, més enllà dels rumors, que el projecte de ciutat jardí de Josep Ensesa s'hagués de construir inicialment a l'Estartit, si no que la seva pròpia concepció, s'inspirés en el projecte de ciutat jardí dissenyat per Josep Maria Miró a Ribes Roges de Vilanova i la Geltrú.

Malgrat tot, amb independència de com s'haguessin desenvolupat els fets, el que no es pot negar és que la bellesa de l'entorn paisatgístic de l'Estartit podria haver acollit perfectament una urbanització de característiques similars. Determinar quines implicacions hauria tingut per a la localitat l'execució del projecte de ciutat jardí promogut per Josep Ensesa i quina hauria estat la seva incidència en l'evolució turística de la població, són algunes de les qüestions que, per ara, queden en el terreny de les suposicions.

81 Batlle, C. (1919-1924). *Josep Ensesa navegant davant les illes Medes*. Imatge editada. Fons Carles Batlle Ensesa. Ajuntament de Girona. CRDI.

82 Batlle, C. (1919-1924). *Josep Ensesa a l'Estartit amb la seva filla Carme*. Imatge editada. Fons Carles Batlle Ensesa. Ajuntament de Girona. CRDI.

²³⁵ Ensesa, J. (1954). "S'Agaró cumple trenta...", p. 33.

L'Estartit que tu deixares, empès per la voràgine infinita del
temps, ha sofert una transformació remarcable. El “progrés”
també hi ha ficat la seva urpa.

Joan Pujades
(*Emporion*, 1922)

5 L'inici de l'expansió turística (1940-1970)

L'anàlisi d'aquesta etapa, que s'estén des de finals de la Guerra Civil fins a l'acabament de la dècada dels anys seixanta, es compon de dues parts ben diferenciades. Per una banda, un primer interval, que s'inicia amb la postguerra i que s'allarga fins a mitjans dels anys cinquanta, i un segon període, que comença a partir de l'any 1956 i que es caracteritza per un significatiu augment del nombre d'estiuejants, que faran de l'Estartit la seva segona residència.

Amb la finalitat de donar sortida a la creixent demanda de solars per edificar, es crearan noves zones residencials i urbanitzacions. Aquesta circumstància suposarà la redacció de nous plans d'ordenació urbanístics que afectaran diverses zones de l'Estartit. Anteriorment a aquests projectes urbanístics, l'Estartit ja havia quedat inclòs en la zona d'aplicació de les Normes generals urbanístiques i de protecció del paisatge de la Costa Brava.

En aquest context, el turisme de platja i sol, que tímidament havia fet la seva aparició als anys cinquanta, es multiplicarà als anys seixanta. A l'Estartit, l'arribada de nous turistes, tant nacionals com internacionals, posarà de manifest les mancances que presentava la població quant a serveis i oferta d'allotjaments turístics.

5.1 L'Estartit de la postguerra

La finalització de la Guerra Civil tingué com a conseqüència la imposició d'una dictadura militar que s'estengué des de 1939 a 1975. El període de postguerra vindrà definit per l'acció repressora, exercida de forma indiscriminada pel règim franquista, contra un ampli sector de la població, acció que deixaria una profunda empremta emocional, difícil d'esborrar en diverses generacions.

Amb la postguerra, s'inicià una etapa marcada per una profunda crisi econòmica i social. Aquest període vindrà determinat per l'autarquia, sistema econòmic basat en la subsistència i en l'aïllament d'Espanya respecte dels mercats internacionals. Aquesta situació implicà l'escassetat d'aliments de primera necessitat per a la població, així com la manca de materials per a la reconstrucció del país. Mentrestant, a Europa, els negres núvols de la guerra tornaven a acostar-se amenaçadors.

En els primers anys de la postguerra, una de les prioritats del nou règim fou la millora de l'habitatge. Amb l'objectiu de fomentar la seva popularitat, l'Estat emprendreà una sèrie d'iniciatives encarades a la millora de les condicions de vida de les poblacions rurals.

Sota la idea del programa franquista associat a l'augment de la natalitat, l'habitatge serà concebut com un element fonamental per al desenvolupament de les famílies.²³⁶ En aquest sentit, l'any 1942, el Ministeri de Governació i la Direcció General d'Arquitectura promogueren un pla de millora per als habitatges dels

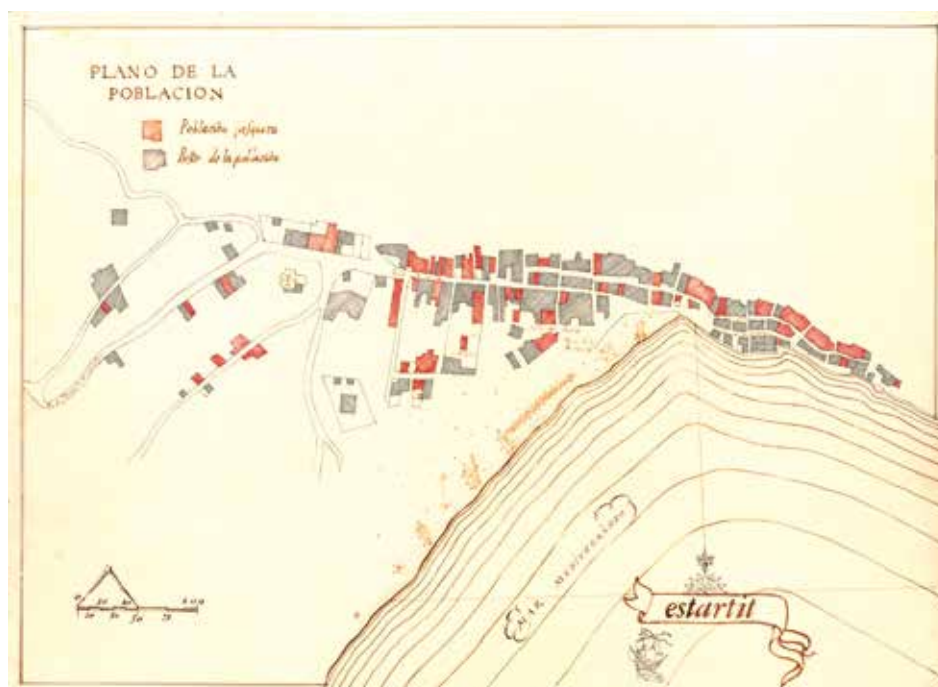
²³⁶ Muñoz, F.J. (2021). Viviendas i poblados pesqueros en el litoral vasco durante la posguerra. *Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 39, p. 100.

pescadors,²³⁷ amb la finalitat de dignificar la seva situació, donat que aquest era el col·lectiu que, tradicionalment, presentava pitjors condicions de vida.

L'estudi, realitzat a les poblacions del litoral peninsular, també tenia l'objectiu de pal·liar les greus conseqüències econòmiques que ocasionà l'impacte de la Guerra Civil en el sector pesquer. La finalitat del pla consistia en avaluar la situació de cadascuna de les poblacions, per així determinar les seves necessitats de forma individualitzada. Tanmateix, les accions proposades arrel de les mancances detectades a les poblacions examinades, mai es varen fer efectives.²³⁸

Aquest estudi permet constatar quina era la situació de l'Estartit l'any 1942. El plànol de la població projectat per aquest treball identificava el número de cases de pescadors que hi havia en aquell moment i la seva ubicació. L'informe detallava que la població tenia 551 habitants i que la seva flota es componia de 68 embarcacions, 20 patrons i 80 mariners. A l'Estartit es pescava principalment sardina, anxova i llagosta, amb un producte anual de 100.000 pessetes. El peix es destinava preferentment al consum de Torroella i de Barcelona.

D'acord amb l'informe, les cases dels pescadors eren modestes i humils, construïdes principalment de maçoneria i fusta, i el seu lloguer oscil·lava entre les 10 i 20 pessetes. Com a conclusió final, es determinava que a l'Estartit s'hi havien d'edificar una vintena de cases més, i que la població disposava de terreny suficient, tant de titularitat municipal com privada, per a aquesta finalitat.

83 Plànol de la població pesquera de l'Estartit. 1942. En vermell les cases dels pescadors. Museu Marítim de Barcelona.

²³⁷ Plan nacional de mejoramiento de la vivienda en los poblados de pescadores. Ministerio de la Gobernación. Dirección General de Arquitectura.

²³⁸ Muñoz, F.J. (2021). "Viviendas y poblados pesqueros en el litoral vasco..." p. 105.

L'estudi confirma que la població seguia compaginant la pesca amb l'agricultura, però no es feia referència a cap altra activitat econòmica que estigués relacionada amb l'estiueig o l'oci.

De l'esmentat informe es pot deduir que l'Estartit, al llarg de quatre dècades, no va experimentar gairebé transformacions. En aquest sentit, algunes problemàtiques del passat encara es mantenien en el temps. La localitat continuava exposada a les envestides dels temporals i a les seves conseqüències. Aquell mateix any 1942, s'informà el ple de l'Ajuntament de la lamentable situació en la que es trobava la Riba i el perill que això representava per a les cases del carrer de les Illes, la plaça Nacional, el carrer del Port i el carrer Marina.²³⁹

84 Autoria desconeguda. (1942). *Cuina de la casa de Pere Elias a l'Estartit*. Museu Marítim de Barcelona.

85 Autoria desconeguda (1942). *Plaça dels Pescadors de l'Estartit*. Museu Marítim de Barcelona.

El fort temporal de llevant, ocorregut el febrer de 1944, fou determinant per a desencallar el projecte de la construcció del port, iniciat l'any 1917, el qual, després de diferents modificacions, havia quedat aturat definitivament l'any 1928.

²³⁹ AMTDM. *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí, 1942-1947*, 13 d'octubre de 1942, p. 10.

La llevantada d'aquell any tindria importants conseqüències econòmiques i materials per a la població. De l'expedient emès pel consistori torroellenc, dirigit al Consell d'administració del fons de protecció benèfic social de Madrid, se'n desprèn que el temporal destruï disset embarcacions, va ensorrar totalment dos habitatges i causà desperfectes en moltes altres edificacions. També afectà el mur de la Riba així com el paviment de la plaça Nacional. L'import total dels desperfectes es calculà en 235.680 pessetes.²⁴⁰

Finalment, l'any 1946, s'iniciaren les obres del tant anhelat i reclamat port de l'Estartit. Segons s'explica, i així es pot entendre a la premsa del moment, l'excel·lent amistat i la bona relació existent entre l'alcalde de Torroella, Florencio Capellà, i el tinent general Orgaz serien determinants a l'hora d'agilitzar la materialització del projecte.²⁴¹

La manca de subministrament d'aigua era una altra problema que només s'havia solucionat parcialment. Després de la valoració de diferents projectes i actuacions, l'any 1947, d'acord amb el que informava la premsa del moment, un pou localitzat a un kilòmetre de la població suposà una important millora en l'abastiment d'aigua a l'Estartit.²⁴²

86 Autoria desconeguda. (1946-1949). *Obres del port de l'Estartit*. Col·lecció família Arquer-Galdàcano.

La publicació de notícies sobre les millores en infraestructures en municipis de la costa començava a ser usual. La premsa comarcal de finals de la dècada dels anys quaranta va tenir un paper rellevant quant a la promoció turística de determinats indrets de la Costa Brava. També hi sovintejaven anuncis d'empreses del sector immobiliari, relacionats amb vendes de cases d'estiueig a diverses localitats del litoral gironí, com ara Cadaqués, Calella de Palafrugell o l'Estartit.²⁴³

Malgrat la situació de precarietat que travessava el país, certs sectors de la societat anaven retornant a la normalitat. Les classes benestants, que majoritàriament foren beneficiades pel règim, reprendrien les estades estivals a les seves respectives cases d'estiueig.

²⁴⁰ AMTDM. *Informes*, 1937-1944.

²⁴¹ Los Sitios de Gerona. Any VII. Núm. 2130, 7 d'abril de 1949.

²⁴² Los Sitios de Gerona. Any V. Núm. 1439. 6 d'agost de 1947.

²⁴³ Los Sitios de Gerona. Any VII. Núm. 2130. 7 d'abril de 1949.

Els xalets i les torres requisades durant la Guerra Civil seran retornades als seus propietaris, tal com seria el cas de les cases Saliati i Vil·la Roser. En aquest sentit, l'any 1939, un cop acabat el conflicte bèl·lic, Pietro Nencioli, propietari de Villa Primavera, s'adreçà a l'Ajuntament de Torroella, des de la ciutat italiana de Livorno, on havia residit durant la guerra. Nencioli sol·licitava un informe sobre l'estat de la torre d'estiueig de la seva propietat, situada a l'Estartit, de la qual no en tenia notícies i sospitava que podria haver estat saquejada pels rojos.²⁴⁴

A la carta, informava que es va veure obligat abandonar el país l'any 1936, deixant la torre a càrrec de Manel Andreu, del qual no en sabia res des de feia més de trenta mesos. S'acomiadava amb la ferma voluntat de retornar al més aviat possible per continuar amb el seus negocis i reconstruir «lo que unos bárbaros han destruido».

Malgrat la inquietud catastrofista expressada pel propietari de Villa Primavera, la població de l'Estartit continuava mostrant la típica imatge de postal d'un petit i tranquil poble de pescadors, amb la seva filera de cases emblanquinades i arrenglerades al llarg de la falda de la muntanya, estampa que encisaria a més d'un estiuejant nou.

Explicava l'escriptor Josep Pla, a la guia de la Costa Brava publicada l'any 1941 que, en els últims anys, el volum de les famílies que estiuejaven a l'Estartit, tant de Torroella com forasteres, s'havia incrementat considerablement. Aquesta circumstància, juntament amb l'augment en el número de casetes i xalets que s'havien anat construint, situava la població «en un període de transició, passant de la salobre rusticitat antiga a un principi d'urbanització i de confort estival».²⁴⁵

Tot i aquesta visió vagament optimista de Pla, el cert és que les conseqüències de la postguerra també es varen deixar notar en el creixement de la colònia d'estiuejants de la localitat. A diferència d'altres nuclis d'estiueig de la Costa Brava, que des de les primeres dècades del segle passat havien iniciat el seu procés de transformació, l'Estartit continuava sent una població de tradició pesquera, on l'empremta del fenomen de l'estiueig havia estat gairebé imperceptible. La població oferia un escassa oferta hotelera, comercial i lúdica, que no s'ampliaria fins ben entrada la dècada dels anys cinquanta.

A la dècada dels anys quaranta, pel que fa a allotjament, la població comptava amb dos establiments: la fonda Montserrat, que pertanyia a Maria Piella, i la fonda Miramar, edifici que, abans de ser adquirit pels germans Josep i Joaquim Trill l'any 1941, havia estat casa d'estiueig de la família Saliati-Boada.

En aquell moment la localitat també comptava amb dos cafès i una taverna;²⁴⁶ el cafè Borrat, que tancaria definitivament l'any 1941, quan la família Borrat transformà en habitatge tota la casa, el cafè d'en Benito Pasqual, obert l'any 1936 al carrer del Port, i la taverna d'en Bernat Gómara, situada a tocar a la plaça, en un antic magatzem d'en Vicenç Serrallés, més conegut com el "Vieju".²⁴⁷

²⁴⁴ AMTDM. *Correspondència*. 1939-1941. 1/0072.

²⁴⁵ Pla, J. (1941). *Guía de la Costa Brava*, p. 200.

²⁴⁶ AMTDM. *Contribució industrial*. 1936-1961. 1/0285.

²⁴⁷ Audvert, M. (1971). "L'Estartit i les Medes. Biografia...", p. 402-404.

87 Autoria desconeguda. (1930-1940). Grup de persones davant del cafè Borrat. Col·lecció família Peya.

En els primers anys de la dècada dels cinquanta continuava essent comú llogar les cases per passar-hi els estius. El fet de llogar es podria entendre com una primera presa de contacte amb el lloc. Aquesta modalitat permetia disposar de més llibertat a l'hora d'escollir nous indrets per a futurs períodes estivals i, en alguns casos, esdevenia el pas previ a l'adquisició en propietat d'un habitatge d'estiueig.

En aquests anys, entre les famílies llogateres a l'Estartit s'hi trobava l'empresari Ròmul Bosch, que s'estava en una casa llogada a Conrad Lloveras, situada on avui dia hi ha el Passeig Marítim; els Gasau, que durant alguns estius llogarien la casa de la Riba de la família Bataller; i els Arpa-Pi, que havien llogat un modest habitatge de pescadors, darrera la casa Saliati. Uns anys més tard, aquestes famílies edificaren les seves cases d'estiueig a la nova urbanització que es projectaria al paratge del Cap de la Barra.

Malgrat la poca aflluència del turisme internacional durant els primers anys del franquisme, a l'Estartit, a principis dels anys cinquanta, es començava a notar d'una forma molt tímida la seva presència. Dels primers contactes del turista estranger amb l'Estartit, és molt il·lustrativa l'anècdota que explicava l'empresari turístic Eugeni Llos, quant a la imatge que projectava la localitat en aquells moments.²⁴⁸

D'acord amb aquest relat, Anthony Cabuzet i la seva família, residents a la ciutat anglesa de Leeds, l'any 1952 varen decidir viatjar fora de les fronteres del seu país. Malgrat que haguessin preferit estiuejar a la Costa Brava, la seva economia, tot i que ell era odontòleg, no ho permetia. Aquesta circumstància va determinar que haguessin de valorar altres opcions més econòmiques.

Finalment, la destinació escollida fou l'Estartit. Els Cabuzet arribaren a la població ben entrada la nit. Havien reservat habitació a la fonda Montserrat. La pobre il·luminació del lloc i la munió de pescadors d'aspecte rudimentari, que tenien per costum conversar davant de la fonda, causaren a la família una certa

²⁴⁸ Llos, E. (2009). Abans d'oblidar-ho. Memòries del turisme a l'Estartit (III). *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, p. 125-131.

desconfiança. Malgrat tot, el cansament els va fer superar la inquietud inicial i entraren a la fonda, on el personal els assignà una habitació amb vistes al mar.

L'endemà, a plena llum del dia, quan varen obrir la finestra i experimentaren la magnificència d'aquell entorn, varen pressentir que aquell seria l'indret al qual tornarien any rere any, com així fou. A principis de la dècada dels anys seixanta, la família Cabuzet es decidí a adquirir una finca a la urbanització del Cap de la Barra, on hi varen construir una casa de reduïdes dimensions per passar-hi les vacances d'estiu.

Aquell mateix any 1952, es varen donar altres situacions que, a llarg termini, acabarien condicionant el futur econòmic de la localitat. En aquest període, varen fer estada a l'Estartit un seguit de personatges, la majoria de nacionalitat francesa, d'un cert nivell social i econòmic, que feia preveure que la localitat tenia possibilitats d'esdevenir una de les principals destinacions del turisme internacional d'alt poder adquisitiu.²⁴⁹

Malgrat les mancances que presentava l'Estartit, el visitant es sentia atret per la bellesa del seu entorn, la placidesa del lloc, l'autenticitat dels seus habitants i la seva magnífica platja, qualitats que cercava l'estiuejant que s'establí a la localitat, el qual defugia els ambients artificiosos d'altres nuclis d'estiueig més consolidats.

Entre els molts il·lustres visitants que al llarg d'aquells anys freqüentaven l'Estartit, s'hi trobava Philippine de Rothschild, hereva de la branca francesa del Rothschild i membre d'una de les dinasties econòmicament més poderoses d'Europa, Marie Serreulle, cunyada del diplomàtic francès Hervé Alfhand, o el polifacètic artista Jean Cocteau. Tots ells arribaren a l'Estartit de la mà de Jean Hugo, reconegut pintor francès i besnet del cèlebre poeta i escriptor Victor Hugo.²⁵⁰

Eugeni Llos recordava l'arribada de Jean Hugo i la seva companya a l'Estartit. La parella estava buscant una casa de lloguer per instal·lar-s'hi l'any següent. Atesa la poca oferta existent, es van decidir per una casa al carrer de les Illes, coneguda com a «Cal Governador». L'any 1953, durant la seva estada a la localitat, Jean Hugo pintà alguns quadres del poble i de les illes Medes, que actualment formen part de col·leccions privades o s'exposen en algunes galeries d'art i museus francesos.²⁵¹

L'any 1952, l'arribada d'un insòlit personatge a l'Estartit podria haver estat el motiu del canvi que es produí en l'orientació turística de la localitat. Fred Simpson, director de l'agència de viatges Wayfarers, envià el seu treballador Merlin Minshall a recórrer la Costa Brava a la cerca d'un lloc adient als interessos de l'empresa, per enviar-hi grups de turistes anglesos de forma regular durant l'estiu.

Quan arribà a l'Estartit, Minshall s'adreçà a la fonda Montserrat, que feia poc que havia canviat de propietaris, i feu una proposta a la família Parera que, malgrat les reticències inicials, l'acceptaren. El curiós de tot plegat és que durant la Segona Guerra Mundial, Minshall havia estat membre de la intel·ligència naval britànica, i coincidí en algunes missions amb l'escriptor Ian Fleming, creador del personatge de James Bond. D'acord amb el que s'explica, Fleming s'hauria inspirat en Merlín Minshall per a la caracterització del personatge de l'agent secret britànic 007.

²⁴⁹ Llos, E., (1999). "Abans d'oblidar-ho. Unes memòries del turisme a...", p. 110.

²⁵⁰ *Id.*

²⁵¹ Imatge de l'esquerra extreta de la pàgina Copages Auctions Paris. Recuperat de: <https://www.copages-auction.com>. La imatge de la dreta s'ha extret de la publicació *Les amis de Jean Hugo*.

Així doncs, l'arribada del primer grup de turistes anglesos a l'Estartit, que marcaria l'inici del canvi a la població, fou gràcies a Merlín Minshall, exagent secret britànic que inspirà un dels personatges cinematogràfics més famosos i emblemàtics del cinema d'acció.

88 Hugo, J. (1953). *Femme assise de dos dans une ruelle du sud*. Oli sobre tela, 55,5x49cm. Ubicació desconeguda.

89 Hugo, J. (1953). *Rue à la chaise, Estartit*. Oli sobre tela, 54,6 x 45, 7 cm. Col·lecció particular.

Amb el seductor títol d'*Estartit, Paraíso ante las olas*, l'any 1949, el diari *Los Sitios* realitzava un recorregut turístic per la vila de Torroella i l'Estartit. La crònica afirmava que l'Estartit era un notable nucli d'estiueig de la Costa Brava on cada any una nombrosa colònia d'estiuejants arribava a les seves magnífiques platges. La publicació, amb to propagandístic, feia al·lusió a la seva important oferta hotelera, així com a l'incomparable port, des del qual s'organitzaven magnífiques excursions marítimes als espadats i a les illes Medes.²⁵²

Curiosament, la imatge que s'oferia de l'Estartit quedava molt llunyana de la realitat. En aquell moment, les obres de l'incomparable port, al qual la premsa feia referència, estaven pendents de finalització, i la seva oferta hotelera es limitava a tres establiments: la fonda Montserrat, la fonda Vila i la fonda Miramar, que aleshores encara no havien obtingut la categoria d'hotel, i en conjunt sumaven unes quantes desenes de places.²⁵³

A diferència d'altres localitats d'estiueig de la costa gironina, l'Estartit no destacà per la seva oferta d'oci i lleure, circumstància que es podria relacionar amb la reduïda dimensió de la seva colònia d'estiuejants, causa que no afavorí la inversió en la creació d'espais destinats a aquesta finalitat. En aquest període, entre les activitats practicades pels estiuejants estartidencs, destacava les excursions als entorns de la població, les sortides amb barca i les trobades de familiars i amics, organitzades en diferents cases dels estiuejants.

Davant l'acceleració dels canvis urbanístics que s'estaven donant en determinades poblacions de la Costa Brava, conseqüència de l'augment de les construccions sense cap criteri urbanístic ni regulació, l'any 1954 es publicarien les *Normas Generales Urbanísticas y de Protección del Paisaje de la Zona de la Pro-*

²⁵² Los Sitios de Gerona. Any VII 1949. Núm. 2130. 7 d'abril de 1949.

²⁵³ Llos. E., (1999). "Abans d'oblidar-ho. Unes memòries del turisme a...", p. 114.

víncia de Gerona denominada “Costa Brava”. L'esmentada norma, d'aplicació dins els límits de la Costa Brava, va néixer amb la voluntat de protegir els indrets que gaudien d'un reconegut valor paisatgístic, de la degradació resultant de la intensa ocupació humana.

A aquests efectes, es varen catalogar les poblacions afectades en diferents agrupacions. A l'Estartit, juntament amb altres poblacions del litoral gironí, se la classificà amb la categoria de *núcleos urbanos con vida propia e importante turismo en verano*. La normativa estableia que qualsevol obra dins els límits de la Costa Brava s'havia de realitzar amb la preceptiva llicència i els ajuntaments haurien de vetllar per tal que els projectes s'ajustessin a la nova regulació. La norma també ordenava les construccions en eixamples, noves urbanitzacions i zones residencials aïllades, passejos marítims, hotels, fondes, pensions i construccions als vessants de les muntanyes o altres accidents geogràfics.

A finals de la dècada dels anys cinquanta, la transformació de moltes localitats costaneres començà amb la finalització del model econòmic basat en l'autarquia, imposat per la dictadura franquista, i amb l'inici de l'obertura al turisme internacional, fenomen que, fins aquell moment, havia estat gairebé testimonial. A partir d'aleshores, el contacte entre turista i estiuejant provocarà una lenta però progressiva modificació en el comportament d'aquest últim. Així, l'estiuejant «de tota la vida» comença a incorporar, en la seva modalitat d'estiuejar, elements propis de la nova forma de turisme que arribava al país. Aquest serà l'escenari que posarà fi a l'estiueig anomenat “clàssic”, fenomen que, des de principis del segle XX, havien practicat les classes benestants.

5.2 Les cases d'estiueig (1940-1955)

Pel que fa als estiuejants de l'Estartit, al llarg del període de 1943 a 1955, només es varen incorporar, a la ja existent colònia estartidenca, dotze noves famílies. D'aquestes, cinc procedien de les comarques gironines, sis de la província de Barcelona i una era originària d'Alemanya. Els nous membres de la colònia formaven part d'una classe mitjana que gaudia d'una posició econòmica suficientment còmoda com per permetre's la compra d'un segon habitatge i assumir les despeses derivades dels desplaçaments i de l'estada de tots els membres de la família a la residència estival. Les seves ocupacions professionals es desenvolupaven dins de les activitats pròpies de les classes acomodades, com ara empresaris, comerciants i professionals liberals.

Des de finals de la dècada dels anys trenta, els gustos arquitectònics havien començat a canviar, i els nous estiuejants preferien les modestes cases de pescadors a les ostentoses residències d'estiueig d'estil modernista o noucentista, pròpies de les primeres dècades del segle XX.²⁵⁴ Per aquesta raó, alguns dels antics habitatges i botigues de pescadors de moltes localitats de la costa gironina es transformaren en senzilles residències estiuenques.²⁵⁵ A l'Estartit, aquesta casuística també es va donar. De les dotze noves famílies d'estiuejants arribades a la població al llarg d'aquest període, quatre varen escollir habitatges de nova construcció, mentre que les vuit restants optaren per la compra de cases preexistents, a fi d'adequar-les als nous usos residencials.

²⁵⁴ Musquera, S. (2016). La normativa a la Costa Brava, instrument per a un nou paisatge. *Congrés d'Arquitectura 2016*, p. 3.

²⁵⁵ Rosselló, J. (1989). L'arquitectura i l'urbanisme d'estiueig al Penedès. *Institut d'Estudis Penedesencs*, p. 429.

Entre els arquitectes encarregats dels projectes de les noves edificacions i reformes d'aquest període, s'hi trobava Joan Baca Reixach. Joan Baca, nascut a Terrassa, va contraure matrimoni amb Maria Pericot, germana de Joan Pericot, amb qui l'arquitecte va mantenir una fructífera relació professional i d'amistat. Fou nomenat l'any 1932 arquitecte municipal de Torroella de Montgrí, càrrec que exercí durant gairebé cinquanta anys.

Els arquitectes gironins Josep Claret Rubira i Narcís Negre també foren els encarregats de diversos projectes a l'Estartit, així com l'arquitecte terrassenc Pere Pigrau, que projectà la reforma de la casa de la Riba que adquirí l'empresari Martí Marcet, promotor de la urbanització de Les Dunes.

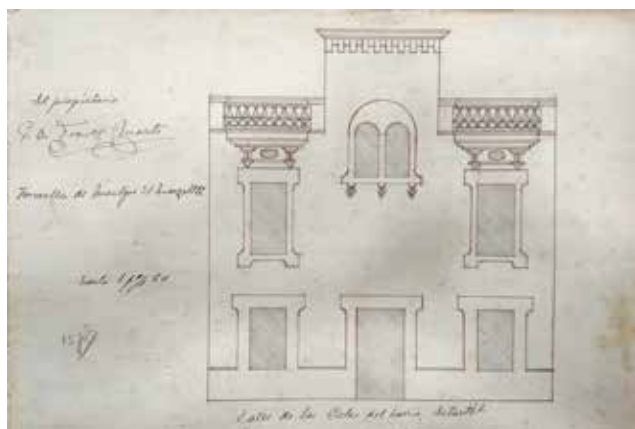
A diferència de les noves urbanitzacions o nuclis residencials que es projectarien uns anys després, a l'Estartit en aquest període, els habitatges d'estiueig es continuaven incorporant a la trama urbana del poble, sense que això impliqués la creació de zones residencials específiques. Per aquesta raó, a l'Estartit, la població local i els estiuejants continuaven convivint en un mateix espai. En aquests anys, la zona de la Riba, juntament amb el nucli urbà, continuaven concentrant el major nombre de cases d'estiueig de la localitat.

Cases de La Riba

Casa Ramon Esquena

Any: 1942 (any d'adquisició) **Propietari:** Ramon Esquena Roca **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** carrer de les Illes, 56 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

La casa, situada a la Riba, era coneguda com a "Can Costa".²⁵⁶ L'habitatge pertanyia a Josep Costa Almerich, hisendat de Torroella de Montgrí. Aquesta propietat l'heretà el seu fill, Francesc Costa Hugas, i, posteriorment, l'esposa d'aquest, Dolors Bataller Pouplana, germana del notari de Torroella de Montgrí

90 Alçat de la façana principal, 1922. 32 x 22 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

91 Fagnoli, V. (c. 1925). Casa de Can Costa (Ramon Esquena) al carrer de les Illes a l'Estartit. Imatge editada. Col·lecció Miquel Graells.

²⁵⁶ Audvert. M. (1981) "Cases i gent...", p. 136.

Narcís Bataller. Donat que el matrimoni no va tenir fills, l'habitatge es deixà en herència a Rafaela Costa Comas, cosina de Baldomero Mascort Comas.

L'any 1922, la nova propietària realitzà importants reformes a l'habitatge, principalment a les façanes nord i sud.²⁵⁷ A partir de la seva remodelació, la casa, que tenia la seva entrada pel carrer de les Illes, quedà distribuïda en planta baixa, pis i un terrat, amb una barana balustrada i una caixa d'escala integrada a la façana principal.

La casa fou heretada per Josep Maria Puig Comas, nebot de Rafaela Comas, que l'any 1942 la venqué a Ramon Esquena Roca, comerciant de Torroella de Montgrí. L'habitatge fou destinat a residència d'estiueig de la família Esquena. A l'inici de la dècada dels anys seixanta la casa fou sotmesa a una important reforma. Actualment, en el seu lloc s'hi troba un edifici d'apartaments.

Casa família Arquer-Galdàcano

Any: 1944 (any d'adquisició) **Propietari:** Rosario de Galdàcano Serra **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** passeig Marítim, 1 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** reforma Joan Baca Reixach

93 Autoria desconeguda. Sense data. Casa de la família Arquer-Galdàcano una vegada restaurada. Col·lecció particular família Arquer-Galdàcano.

La casa, que havia estat propietat de Judes Prats, era coneguda com a "Can Gaus".²⁵⁸ L'edifici era la darrera casa del poble pel costat de llevant. L'habitatge fou adquirit l'any 1944 per Rosario de Galdàcano, esposa de l'empresari Alfonso de Arquer, als hereus de Judes Prats.

La família de Arquer-Galdàcano, que pertanyien a l'alta societat barcelonina, buscaven un lloc a la costa gironina per comprar una casa d'estiueig. Per aquesta raó Alfonso de Arquer inicià un viatge per la Costa Brava a la recerca del lloc ideal. Quan arribà a l'Estartit, no va tenir cap dubte de que aquell era l'indret que estava buscant.

²⁵⁷ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1922. 1/0399.

²⁵⁸ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 128.

No obstant, podria donar-se el cas que la trobada no fos tant casual, i que l'empresari hagués tingut notícies de l'Estartit abans d'aquest primer contacte. Entre les seves aficions es trobava el tir al plat. Una fotografia de la família Mascort, datada l'any 1943 a Barcelona, mostra com Alfonso de Arquer fa entrega a Ramon Mascort Amigó d'un trofeu de tir. Cal recordar que Ramon Mascort estiuejava a l'Estartit, a la casa de la Riba propietat de les germanes Mercader. Casualment, aquesta casa es trobava a tocar a la que posteriorment adquirí Alfonso de Arquer.

L'any 1945, Rosario de Galdácano va demanar llicència d'obres a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí per dur a terme algunes reformes a l'edifici.²⁵⁹ La casa, que inicialment constava de planta baixa i pis, s'amplià afegint un cos a llevant, amb un porxo amb arcs, que reproduïa un detall extret del Poble Espanyol.²⁶⁰ Tot i les reformes, l'habitatge conservà la seva essència originària. Durant anys, la família passava el mes d'agost a l'Estartit, però a la mort d'Alfonso de Arquer, la casa restà abandonada. A finals de la dècada dels anys setanta, l'edifici fou enderrocat i en el seu lloc s'edificà el bloc d'apartaments El Port, projecte que anà a càrrec de l'arquitecte Carles Ferrater Lambarri, fill polític d'Alfonso de Arquer.

Casa Francesc Dou Arumí

Any: 1946 (any d'adquisició) **Propietari:** Francesc Dou Arumí **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** carrer de les Illes, 60 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

94 Autoria desconeguda. (1950-1960). A l'esquerra de la imatge hi apareix la casa que fou de Francesc Dou. Col·lecció particular família Bassas Mariné.

²⁵⁹ AMTDM. Llicències d'obres. 1941-1944. 1/0403.

²⁶⁰ Informació facilitada per la filla d'Alfonso de Arquer, Inés Arquer Galdácano.

L'habitatge havia estat una antiga barraca de pescadors, propietat de la família Marquès Sala. La casa, fins als anys trenta del segle passat, fou habitada per Miquel Planas, primer mestre d'aixa que tingué l'Estartit, més conegut com en "Dansa".²⁶¹ L'any 1934, els hereus de Joan Marquès vendrien l'edifici a Elvira Pagès Capellà. Finalment, la casa fou adquirida per Francesc Dou Arumí, l'any 1946.

Francesc Dou, resident a Barcelona, pertanyia a una reconeguda família de la Vall d'en Bas. La casa pairal, coneguda com "la Dou", avui dia encara es conserva. Francesc Dou, que fou químic i farmacèutic, fundà l'empresa Pinturas Titan. D'acord amb el que expliquen alguns testimonis, la seva passió era la pesca. Malgrat patir una discapacitat que l'obligava a moure's amb cadira de rodes, aquesta circumstància no l'impedí sortir sovint a pescar, acompanyat de qui era conegut com en "Jaumet d'en Punya".

La casa, que es trobava situada al costat de l'establiment conegut com a fonda la Sirena, tenia una superfície d'uns 60 m² i constava de planta baixa, pis i pati. El mateix any que comprà la casa, Francesc Dou demanà llicència d'obres per arreglar la tanca del pati que el temporal de l'any 1944 havia destrossat i també hi feu construir un garatge.²⁶²

L'any 1949, l'empresari olotí demanà llicència d'obres per edificar un habitatge de nova construcció al carrer Víctor Conques de l'Estartit.²⁶³ Es desconeix si va utilitzar la nova casa com a residència d'estiueig, però el cas és que aquesta fou venuda a Josep Trill i Victorina Romero, l'any 1957. Més endavant, Francesc Dou es feu construí un xalet a Roses, lloc on traslladà la seva residència estival. L'any 1971, la casa fou venuda a una família de l'Estartit. Posteriorment, en el seu lloc s'hi va construir un edifici d'apartaments.

Casa Joaquina Bastons Parés

Any: 1947 (any d'adquisició) **Propietari:** Joaquina Bastons Parés **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** carrer de les Illes, 95 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat amb importants modificacions **Arquitecte:** desconegut

La casa, situada al carrer de les Illes, era coneguda com a "Can Rufacu".²⁶⁴ L'edifici, que tenia una superfície total de 90 m², fou propietat de Salvador Rovira Serrallés, pescador de l'Estartit. L'any 1947, el propietari vengué la casa a Joaquina Bastons Parés, casada amb Jaume Martí Serrallera, de Parlavà.

L'any 1949, a l'habitatge s'hi varen realitzar algunes reformes per adequar-lo a residència d'estiu de la família.²⁶⁵ Una dècada més tard, donat que la casa es trobava situada al costat de la muntanya del carrer de les Illes, i en previsió de futures esllavissades com a conseqüència de les pluges, la propietària sol·licità construir una paret de contenció per protegir l'habitatge. Així mateix, també sol·licità poder afegir un cobert a l'edificació, amb una escala per accedir-hi, argumentant que donada l'alçada dels edificis de davant del carrer, aquests no els permetien poder disposar de vistes al mar. Aquesta

²⁶¹ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 136.

²⁶² AMTDM. *Llicències d'obres*. 1945-1947. 1/0404.

²⁶³ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1948-1952. 1/0405.

²⁶⁴ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 126.

²⁶⁵ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1948-1952. 1/0405.

petició també fou formulada per altres veïns del carrer de les Illes que es trobaven en la mateixa situació.²⁶⁶

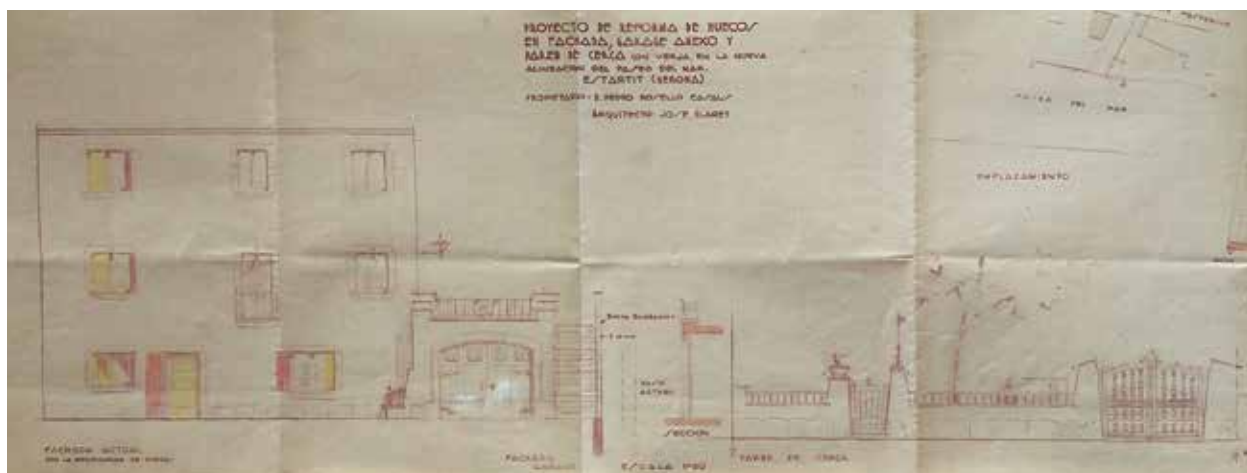
L'any 1964, els propietaris de l'habitatge varen portar a terme una reforma integral de l'edifici. Amb aquesta obra la casa quedà distribuïda en planta baixa, dos pisos i un àtic. A la planta baixa de l'immoble s'hi va instal·lar el bar Bakus. Avui dia, la família continua mantenint la propietat de l'habitatge.

95 Alçat de la façana principal, 1949. 21,5 x 26,5 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Casa Pere Roselló Casals

Any: 1954 (any adquisició) **Propietari:** Pere Roselló Casals **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** carrer de les Illes, 86 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** reforma Josep Maria Claret Rubira

96 Alçat de la façana principal i tanca del jardí, 1954. 99 x 29 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

²⁶⁶ AMTDM. Llicències d'obres. 1957-1958. 1/0407.

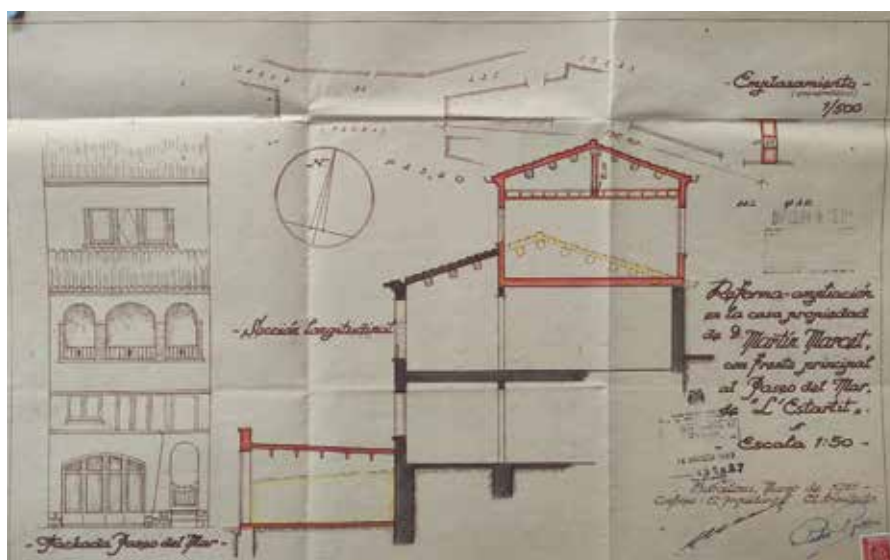
La Casa fou coneguda com a “Can Miua” i també com a “Can Fonteta”.²⁶⁷ Anteriorment, havia estat la residència d’estiu de les famílies Mascort i Mercader de Torroella de Montgrí. L’habitatge ocupava una superfície de 300 m² i estava situat a la Riba, al carrer de les Illes. La casa, que va pertànyer a les germanes Aurora i Victorina Mercader Massaguer, l’any 1944 fou adquirida a carta de gràcia pel seu nebot Alfons Mercader Galibern.

L’any 1954, Alfons Mercader vengué l’immoble a Pere Roselló Casals, empresari, i a Mercè Arnau Ferrer, ambdós veïns de Barcelona. Aquell mateix any, es sol·licità llicència d’obres per a la reforma de la casa. D’acord amb el projecte, signat per l’arquitecte gironí Josep M. Claret Rubira, inicialment s’havien d’efectuar algunes modificacions en certes parts de la façana i també estava projectada la construcció d’un garatge, annexat a l’habitatge.²⁶⁸ Una llicència d’obres, demanada deu anys més tard per a aquesta mateixa finalitat, fa pensar que el projecte de Claret Rubira no s’hauria portat a terme.²⁶⁹ Actualment, en el lloc que ocupava l’habitatge, s’hi troba un edifici d’apartaments.

Des de la seva arribada a l’Estartit, l’any 1947, el matrimoni Roselló-Arnau es dedicà a comprar diverses propietats situades, principalment, al carrer de les Illes. Roselló també adquirí uns terrenys al sud del nucli urbà de la població, on l’any 1962 es començaria a projectar la urbanització dels Griells, de la qual en seria el promotor.

Casa Martí Marcet

Any: 1953 (any adquisició) **Propietari:** Martí Marcet Grau **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** passeig Marítim, 9 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat amb importants modificacions **Arquitecte:** reforma Pere Pigrau Casals

97 Façana principal i secció. 1955. 55 x 35 cm. Projecte casa Martí Marcet. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

²⁶⁷ Audivert, M. (1981). “Cases i gent...”, p. 133.

²⁶⁸ AMTDM. Llicències d’obres. 1953-1956. 1/0406.

²⁶⁹ AMTDM. Llicències d’obres. 1963-1965. 1/0596.

Aquesta finca es segregà de la propietat que Jaume Prats Coll, pescador de l'Estartit, tenia a l'antic carrer Migdia. Martí Marcet Grau, industrial de Terrassa, que adquirí la part segregada l'any 1953, sol·licità llicència d'obres per a la reforma i ampliació de l'habitatge, que inicialment s'hauria destinat a casa d'estiueig familiar.

Martí Marcet, que tenia dues fàbriques dedicades a la producció de gènere de punt a Terrassa, a la seva arribada a l'Estartit va adonar-se del potencial turístic que tenia la població. Per aquesta raó, a finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta, adquirí diverses propietats situades, principalment, al carrer de les Illes, a la Carretera de Torroella, al carrer de l'Església i a la zona on s'ubicaria la futura urbanització de les Dunes. Per aquesta raó, de la mateixa manera que Pere Roselló, Marcet tindria un paper destacat en el desenvolupament urbanístic i turístic de l'Estartit.

Durant aquest període, l'empresari compaginà la seva ocupació d'industrial tèxtil amb la de promotor. Marcet, juntament amb la seva esposa Carme Sort, establí la seva residència a l'Estartit, al carrer de l'Església. L'any 1963 comprà l'habitatge que havia estat casa d'estiueig de Carlos Perrier, anomenada "Bon Repòs", situada en el número 34 d'aquell carrer, a tocar del xalet "los Gemelos", també propietat de Marcet. L'any 1961, en aquests terrenys, hi construirà l'hotel Egara, que inicialment s'havia d'anomenar Villa Egara.

Martí Marcet i la seva esposa consten empadronats novament a Terrassa a partir de l'any 1970, circumstància que fa pensar que, molt probablement, l'empresari marxà definitivament de l'Estartit a finals dels anys seixanta. En aquell moment, Marcet ja havia perdut la propietat de la urbanització Les Dunes i la d'altres immobles que tenia a l'Estartit, a causa dels deutes contrets com a conseqüència del tancament del seu negoci tèxtil.²⁷⁰

A mitjans dels anys seixanta, Henry Lenfant adquirí aquesta propietat. L'arribada de Lenfant a l'Estartit fou del tot fortuïta. De tornada cap a França d'un viatge pel sud d'Espanya, casualment arribà a l'Estartit. Admirat per la bellesa de l'entorn i amant com era de la vela, adquirí l'habitatge que havia estat propietat de Martí Marcet. Als anys setanta es va fer construir un xalet al Cap de la Barra, lloc on encara estiueja el seu fill David Lenfant.

Tot i que l'habitatge encara es conserva, la façana actual de l'edifici no és la mateixa que projectà l'arquitecte Pere Pigrau per a Martí Marcet, sinó que es correspon amb la reforma del projecte realitzat per l'arquitecte Ángel Sánchez, l'any 1965, per a Henry Lenfant.²⁷¹

Casa Pere Dalmau Bou

Any: 1948 (any adquisició) **Propietari:** Pere Dalmau Bou **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** carrer de les Illes, 90 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** reforma Josep Maria Claret Rubira

La finca estava integrada per dues cases, una era coneguda com a "Cal Xiulador" i l'altra havia estat propietat de Vador Bouet.²⁷² Les cases foren adquirides a finals de la dècada dels anys trenta per Miquel

²⁷⁰ Informació proporcionada per Manel Camps Bosser.

²⁷¹ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1965. 1/0599.

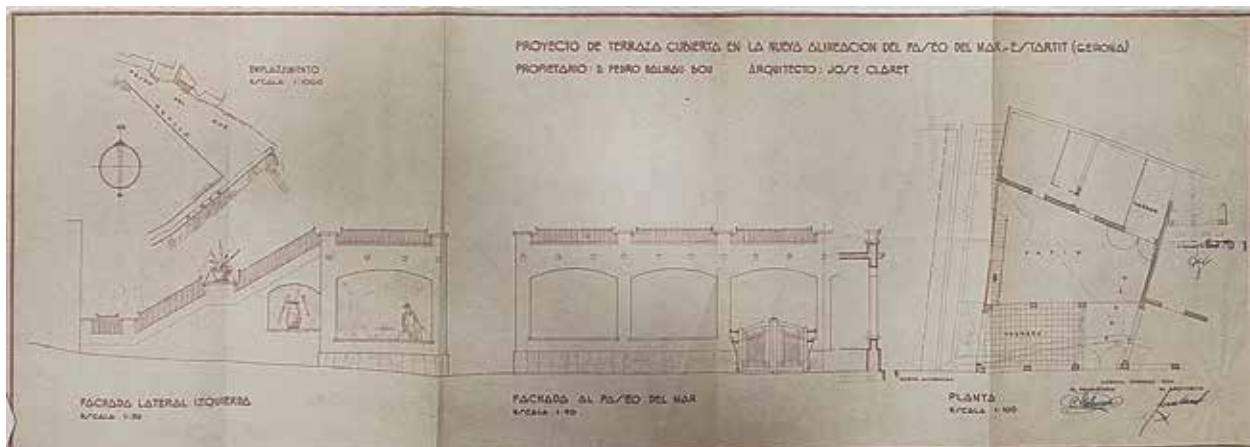
²⁷² Audvert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 127-128.

Casagran, propietari i veí de Girona. L'any 1929, Miquel Casagran demanà llicència d'obres per a reformar les dues cases.²⁷³ Donat que a la part posterior dels habitatges hi havia un pas públic que, d'acord amb el dictamen emès per la Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament de Torroella, es podria veure afectat per la reforma, al llarg de l'any 1932, l'Ajuntament denegà en diverses ocasions el permís sol·licitat.²⁷⁴

Encara que no s'ha pogut confirmar, podria ser que la finalitat de la reforma fos la de convertir els habitatges en una casa d'estiueig. Davant la negativa de l'Ajuntament a concedir l'esmentada llicència, els immobles restaren durant anys sense cap mena d'intervenció.

Les cases les heretà la viuda de Casagran, Lluïsa Aldrich Pigem, que les vengué l'any 1948 a Pere Dalmau Bou, agent d'assegurances de Girona. El nou propietari transformà les cases en un únic habitatge unifamiliar. El projecte de construcció del terrat cobert fou obra de l'arquitecte Josep Maria Claret Rubira.²⁷⁵

L'any 1969, la propietat fou novament parcel·lada en dues meitats. En una de les parts, la situada a la dreta, a tocar amb la propietat coneguda com a "Can Silvestre", s'hi construí un habitatge unifamiliar de tres plantes que restà en possessió de Pere Dalmau.²⁷⁶ L'altra part de l'edificació, que es mantingué sense modificacions, fou adquirida per Manuel Raventós Artés, membre d'una reconeguda família dedicada a la producció de vi i cava.

98 Façanes lateral i posterior, i planta de la casa. 1954. Projecte de reforma de la casa de Pere Dalmau. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

²⁷³ AMTDM. Llicències d'obres. 1929-1932. 1/0401.

²⁷⁴ AMTDM. Llicències d'obres. 1929-1932. 1/0401.

²⁷⁵ AMTDM. Llicències d'obres. 1953-1956. 1/0406.

²⁷⁶ AMTDM. Llicències d'obres. 1969-1970. 1/0614.

99 Autoria desconeguda. Sense data. La imatge de l'esquerra correspon a les cases propietat de Miquel Casagran. La imatge de la dreta correspon a la reforma efectuada per Pere Dalmau. Imatges editades. Col·lecció Miquel Graells.

100 Agustí. 1954. Costa Brava- Estartit. INSPAI. Centre de la Imatge. Diputació de Girona, Fons Elias Pagès. 1- casa Arquer-Galdàcano 2- can Silvestre 3- casa Pere Dalmau 4- casa Pere Roselló (abans germanes Mercader) 5- casa Martí Marcet 6- casa Bataller 7- casa Gabriel Quintana 8- xalet Strohmayer.

Muntanya

Xalet Strohmayer

Any: 1955 **Propietari:** Alois Strohmayer i Juana Strohmayer **Ubicació:** Muntanya **Adreça actual:** carrer dels Pins, 57 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** Josep Maria Claret Rubira

101 Autoria desconeguda. Sense data. *Sobre les cases de la Riba, a la muntanya, la casa de la família Strohmayer.* Imatge editada. INSPA. Centre de la Imatge. Diputació de Girona Fons Elias Pagès.

La casa es va construir en el paratge anomenat Pineda de la muntanya. L'any 1917, la propietat de la finca es va inscriure a nom de Sebastià Prats Elias. La seva filla, Caterina Prats Teixidó, rebé en herència la finca, la qual vengué l'any 1955 als consorts Alois Strohmayer i Joana Vogelbein, de nacionalitat alemanya, prèvia autorització de l'Institut Nacional de Moneda Estrangera.

Alois Strohmayer era un arquitecte i polític originari de la ciutat alemanya d'Stadtbergen. Fou membre del partit socialdemòcrata alemany i l'any 1930 treballà com arquitecte a Barcelona. Inicià la seva trajectòria política un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial i l'any 1961 fou nomenat membre del parlament alemany, càrrec que ostentà fins l'any 1972. Des de la seva vessant de polític i d'arquitecte s'implicà en diversos projectes relacionats amb l'àmbit del benestar social.

Els Strohmayer esdevindrien la primera família d'origen estranger que va construir una casa d'estiueig a l'Estartit. Anteriorment, feien estades a Sant Feliu de Guíxols, a l'hotel Ses Noies. La família Strohmayer arribà al poble per casualitat. Un dia d'estiu, varen acompanyar amb el seu cotxe un pescador de Sant Feliu, que els solia passejar en barca, a visitar un conegut a l'Estartit. El poble i el seu entorn els va seduir.

Alois Strohmayr, captivat per la visió de la muntanya de sobre el carrer de les Illes, decidí, per a sorpresa dels veïns del poble, que aquell era el lloc idoni per construir-hi una casa d'estiueig.

L'edificació de la casa no estigué exempta de dificultats, atès que la seva ubicació complicava de manera considerable la seva execució. Donat que la zona no estava urbanitzada ni comunicada per cap via amb el nucli del poble, el constructor Lluís Xicoira, responsable del projecte, es va veure obligat a pujar el material amb vagonetes. La casa, d'acord amb el projecte de l'arquitecte gironí Josep Maria Claret, constava de planta baixa i dos pisos.²⁷⁷ La planta principal, que disposava de diverses entrades des de l'exterior per aportar lluminositat, quedava distribuïda en una àmplia sala, que donava a una terrassa coberta, una cuina, una habitació i un bany. En els dos pisos superiors, formats per una torre, s'hi ubicaven els dormitoris.

Donada la seva trajectòria política, Alois Strohmayr fou investigat per les autoritats espanyoles. En la seva fitxa policial, a banda de la seva faceta política, s'hi fa constar que era contrari al nazisme i que, durant la Segona Guerra Mundial, fou mobilitzat per l'organització Todt com arquitecte a Polònia, on va protegir els jueus. Per aquesta raó, l'any 1942 fou detingut pel règim nazi i deportat a un camp de concentració fins l'any 1944. A la fitxa policial es fa constar que la família passa temporades a l'Estartit, on tenen un xalet. També s'informa que Alois Strohmayr no simpatitza amb el règim espanyol però que el seu comportament és correcte i no expressa cap tipus de valoració política.

A causa dels forts aiguats ocorreguts a l'octubre de 1994 a l'Estartit, les esllavissades varen afectar greument la casa, que quedà esfondrada. Actualment l'habitatge no es conserva. Malgrat aquestes circumstàncies, la família Strohmayr continua mantenint una estreta vinculació amb l'Estartit.

102 Fuster, J. (1963). Dibuix sala i mobiliari de la casa d'Alois Strohmayr. Col·lecció particular família Strohmayr.

²⁷⁷ AMTDM. Llicències d'obres. 1953-1956. 1/0406.

Cases del Nucli Urbà

Casa Ana de la Esperanza Villaret

Any: 1951 **Propietari:** Ana de la Esperanza Villaret **Ubicació:** Nucli Urbà **Adreça actual:** carrer del Ter Vell, 20 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** desconegut

La finca pertanyia a Andreu Arqués, que l'any 1919 la va vendre a Josep Marqués Mir. El solar fou heretat per la seva esposa, Maria Bigas Vilà, qui el vengué a Damas Pujadas, que al seu torn el vengué a Asteri Junqué. L'any 1952, Lluís Xicoira Carbó, constructor de l'Estartit, en va adquirir la propietat. En aquest solar, d'uns 75 m², Xicoira edificà un habitatge que l'any 1955 vengué a Anita de la Esperanza Villaret.

La compradora, que era de Barcelona, estava casada amb Joan Vila Rusalleda, agent d'assegurances, natural de Torroella de Montgrí. Com era habitual en altres casos, podria ser que la família, abans d'adquirir la propietat de l'Estartit, estiuégés a la casa pairal a Torroella. No obstant, l'any 1955, decidiren comprar un habitatge situat al carrer del Ter Vell de l'Estartit, propietat de Lluís Xicoira, d'acord amb el que consta a la llicència d'obres, sol·licitada a l'Ajuntament de Torroella per la seva esposa Maria Regàs Norat, l'any 1951.²⁷⁸

Una de les particularitats de la casa és el fals rellotge de broques representat a la seva façana. A l'actualitat l'habitatge es conserva, tot i que la família Vila-de la Esperanza ja no n'és la propietària.

103 Detall de la façana de la casa d'estiuieg de la família Vila-de la Esperanza.

El Cau

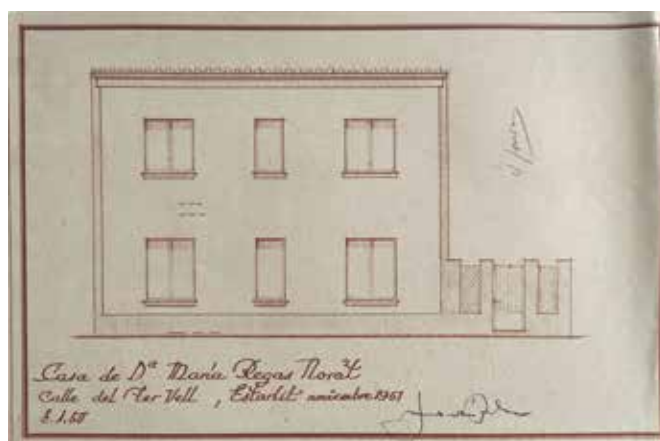
Any: 1951 **Propietari:** Walda Pla Rosés **Ubicació:** Nucli Urbà **Adreça actual:** carrer del Ter Vell, 18 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** Joan Baca Reixach

Walda Pla Rosés comprà dues finques al carrer del Ter Vell de l'Estartit, una a Rafael Massaguer i l'altra a Maria Regàs Norat, esposa de Lluís Xicoira, constructor de l'Estartit. L'any 1951, quan adquirí la finca propietat de Maria Regàs, ja hi havia edificada una casa que la nova propietària anomenà "El Cau".

²⁷⁸ AMTDM. Llicències d'obres. 1948-1952. 1/0405.

Walda Pla, membre d'una família benestant del Masnou, fou una escriptora que gaudí d'un cert reconeixement en els ambients literaris. Entre la seva obra publicada, es troba "Salt d'Euga" (1961), títol inspirat en el paratge de l'Estartit del mateix nom, *Amarga joia* (1968) i *Quan el vent dansa amb el destí* (2009). Tota la seva obra, que es fonamenta en les seves experiències personals, s'envolta d'una atmosfera exòtica i romàntica.²⁷⁹ L'any 1954, Pla comprà una peça de terra de tres vessanes al paratge del Salt d'Euga. Aquest topònim li serví per titular la seva primera obra. La trama principal de la novel·la, que es podria classificar com a drama rural, transcorre en un mas, ubicat en un petit poblet de la Costa Brava. Probablement, la Torra Ponsa i l'Estartit haurien estat la seva font d'inspiració.

A la dècada dels anys setanta, Walda Pla es feu construir un altre habitatge a la zona de la Carrerada que va anomenar el "Niu". D'acord amb alguns testimonis de l'Estartit que la conegueren, l'escriptora era una persona amb moltes idees, especialment quant a sostenibilitat mediambiental, donat que la nova casa fou edificada amb tècniques constructives molt avançades al seu temps. L'any 1984, Pla vengué la casa del carrer del Ter Vell. Actualment, la casa no es conserva, i en el seu lloc s'hi va construir un edifici d'apartaments.

104 Alçat de la façana principal de la casa de Walda Pla. 1951. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Cases de La Platja

Casa Conrad Lloveras

Any: 1953 **Propietari:** Conrad Lloveras Planas **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** passeig Marítim, 27 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Joan Baca Reixach

Abans de la seva reforma, la casa era coneguda com a "Can Maña".²⁸⁰ Els propietaris la varen vendre a Conrad Lloveras, constructor d'obres, de Torroella de Montgrí. En el seu lloc, Lloveras, que esdevindria un dels principals artífex de la urbanització del Cap de la Barra, l'any 1953 hi edificà un habitatge d'obra nova, que constava de planta baixa i pis, segons el projecte.

²⁷⁹ Muray, J. (2015). Històries de la Vila. El Masnou... en femení-1. *Butlletí Gent del Masnou*, 3a època. Núm. 329.

²⁸⁰ Audvert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 77.

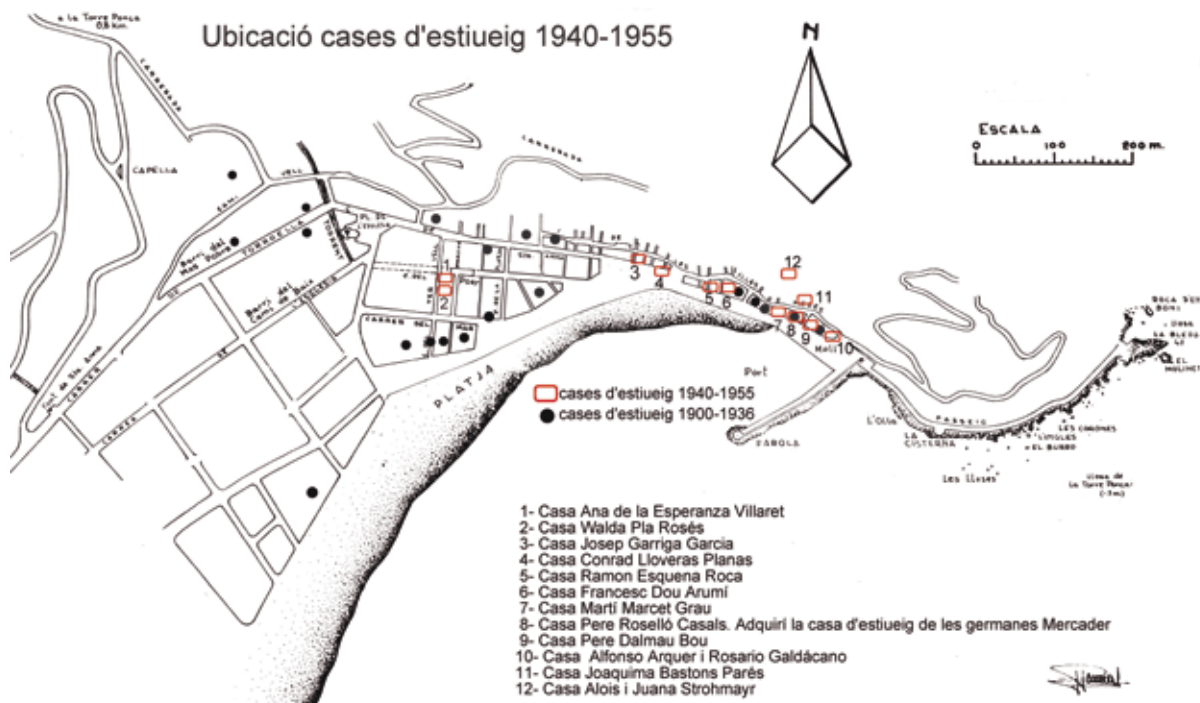
A mitjans dels anys cinquanta la casa fou llogada a Ròmul Bosch abans que aquest es fes construir una casa d'estiueig al Cap de la Barra. Actualment, l'edifici, exceptuant algunes modificacions, conserva la façana principal gairebé fidel al projecte inicial. La propietat de l'habitatge continua en possessió de la família de Conrad Lloveras.

Casa Josep Garriga Garcia

Any: 1947 (any adquisició) **Propietari:** Josep Garriga García **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** carrer de les Illes, 38 (entrada) **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge conservat amb modificacions **Arquitecte:** Narcís Negre Tibau

La casa era coneguda com la del “Negre”, donat que al seu propietari se'l coneixia com el “Negre d'en Vilar”, tot i que el seu veritable nom era Miquel Prats.²⁸¹ L'any 1947, Narcisa Mir Prats, hereva de la propietat, vengué la casa a Josep Garriga Garcia, director de la Caixa de Pensions de la sucursal de Torroella de Montgrí.

La casa, situada en el que aquell moment era la plaça Nacional, a tocar de l'Hotel Montserrat, constava de planta baixa, dos pisos i unes golfes. L'any 1954, Josep Garriga sol·licità llicència d'obres per a reformar la façana.²⁸² L'any 1962, es demanà permís a l'Ajuntament de Torroella per executar el projecte de reforma integral de l'interior de l'habitatge, obra de l'arquitecte gironí Narcís Negre.²⁸³ Actualment, l'edifici presenta un bon estat de conservació.

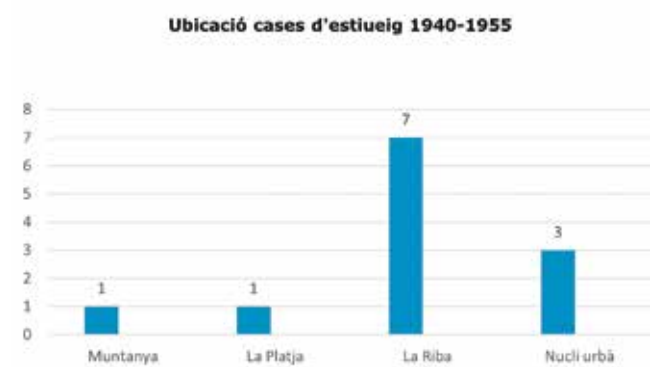
105 Font: Elaboració pròpia a partir del plànol de Josep Pascual extret del llibre L'Estartit i les Medes. Biografia d'un poble de la Costa Brava de Marcel·lí Audivert Pascual. En vermell s'indica la situació de les noves cases d'estiueig.

²⁸¹ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 75.

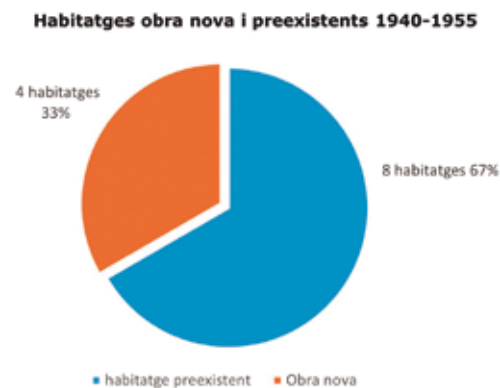
²⁸² AMTDM. Llicències d'obres. 1953-1956. 1/0406.

²⁸³ AMTDM. Llicències d'obres. 1961-1962. 1/0592.

Cases d'estiueig 1940-1955

106 Font: Elaboració pròpia. Gràfic corresponent a les diferents zones d'ubicació de les cases d'estiueig a l'Estartit al llarg del període 1940-1955.

107 Font: Elaboració pròpia. Gràfic corresponent al número d'habitatges preexistents transformats en habitatges d'estiueig i els construïts d'obra nova, durant el període de 1940-1955.

5.3 L'arrencada de les urbanitzacions (1956-1970)

Dues dècades després del final de la Guerra Civil, l'any 1959, Espanya començà a recuperar els nivells econòmics que tenia abans del conflicte. Davant del fracàs de la política autàrquica de la primera etapa del franquisme vigent fins aleshores i la crítica situació econòmica en què es trobava el país, l'Estat aprovà un conjunt de mesures econòmiques, que es recolliren en el Pla d'estabilització de 1959, destinades principalment a l'estabilització i liberalització de l'economia interior i exterior.

Amb la introducció d'aquests canvis, s'inicià un període caracteritzat per un important creixement econòmic, que va donar lloc a una gran transformació social, malgrat que aquesta no fou acompanyada de canvis polítics. Per equilibrar el dèficit comercial el país necessitava divises, i el turisme les podia proporcionar. En aquest sentit, la liberalització de la inversió estrangera obrí la porta a l'arribada d'un gran nombre de turistes europeus.

Malgrat les reticències inicials de l'Estat franquista a donar entrada al turisme massiu, a causa dels possibles canvis socials que d'aquesta decisió se'n podien derivar, el turisme esdevindrà un sector clau en el desenvolupament de l'economia del país a partir de la dècada dels anys seixanta. La seva irrupció esdevindrà l'element motor d'activitats associades amb aquest àmbit, com ara l'hoteleria, el comerç i la construcció.

Al mateix temps, alguns països europeus, com ara França, Regne Unit o Alemanya, s'havien recuperat de les conseqüències de la Segona Guerra Mundial i les perspectives econòmiques i laborals de la classe mitjana havien millorat notablement. L'estabilitat social i el desenvolupament de la cultura de l'oci incrementaren l'interès de les classes acomodades per viatjar a destinacions fora de les pròpies fronteres.

Per aquest motiu, agències turístiques i mitjans de comunicació convertiren els viatges fora del país en una aspiració de les classes mitjanes, que es convertí en una moda, cada vegada més assequible, per a turistes amb diferents nivells de poder adquisitiu. En conseqüència, a partir de la dècada dels anys seixanta s'accelerà el creixement del turisme internacional. Des de l'any 1962 fins al 1973, data de la crisi del petroli, el número de turistes estrangers que visità el país augmentà de 8,6 a 34,5 milions.²⁸⁴

Així doncs, com a resultat de les polítiques aperturistes en matèria de turisme aplicades per les autoritats franquistes, més la millora de les condicions econòmicosocials de les classes mitjanes d'alguns països europeus, a mitjans de la dècada dels anys cinquanta i principis dels seixanta, es produïren tot un seguit de canvis que marcarien l'inici d'una nova etapa que redefiniria el concepte d'estiuejar.

Iniciada la dècada dels anys cinquanta, l'Estartit es començà a considerar com una atractiva destinació turística i inversora. Enrere quedarà aquella petita localitat de tradició pesquera que irremissiblement hauria d'iniciar la seva transformació per acollir, en una primera etapa, una nova congregació d'estiuejants provinents principalment de la província de Barcelona, que hi bastiran les seves cases d'estiueig.

Fins aleshores, els estiuejants i visitants de l'Estartit havien estat bàsicament d'origen local però, com estava passant en altres llocs de la Costa Brava, la presència del turisme internacional començà a augmentar considerablement. Donada aquesta situació i segons la creença que el turisme havia d'esdevenir el motor econòmic de la població, es considerà necessari urbanitzar espais per ubicar nous emplaçaments residencials i establiments turístics.

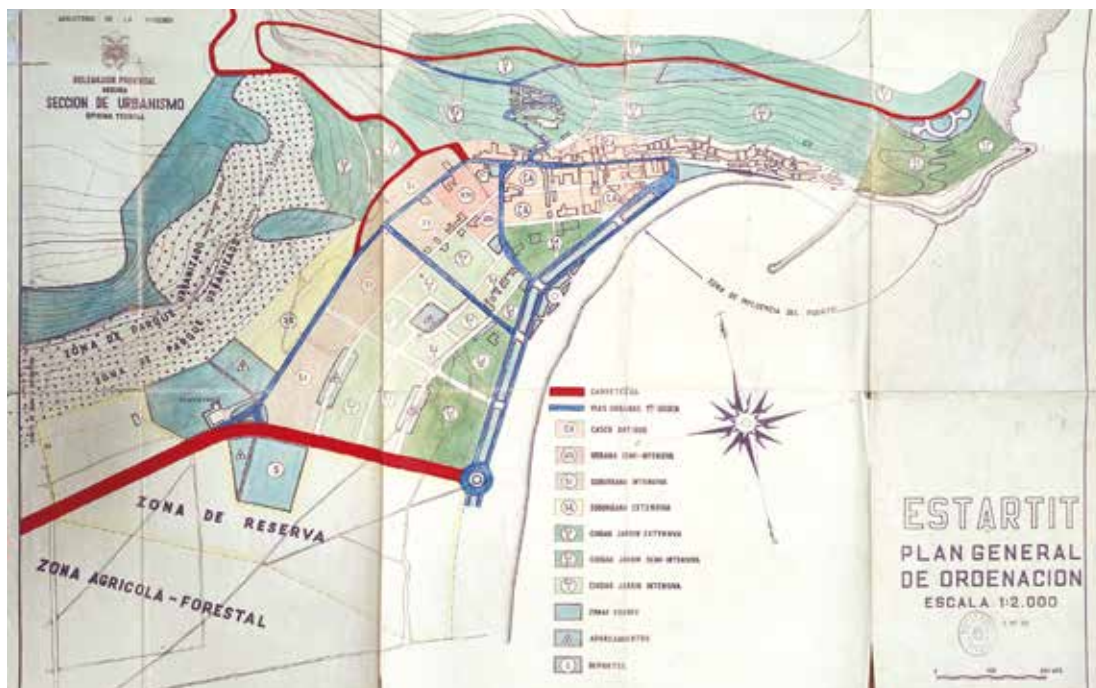
Per aquesta raó, en previsió de l'important desenvolupament urbanístic que la població havia d'experimentar i que en aquell moment ja s'havia iniciat, l'any 1957 es redactà el Pla general d'ordenació de l'Estartit.²⁸⁵ De la memòria del pla, se'n pot obtenir una imatge de l'Estartit de mitjans de la dècada dels anys cinquanta. La població, que fins aquell moment s'havia mantingut gairebé inalterada en el temps, començava a mostrar signes de canvis. La localitat comptava amb uns cinc-cents habitants, població que s'havia mantingut gairebé estable al llarg de la primera meitat del segle XX, però que, a finals de la dècada dels anys cinquanta, iniciava un lleuger descens demogràfic. Aquesta circumstància es vinculava a una important davallada de l'activitat pesquera a la població. Com a dada significativa i d'acord amb el que s'expressa a l'informe, aquell mateix any, l'Estartit havia capturat tan sols 76,6 tones de peix, davant de les 2.000 de Palamós.

En vista del baix rendiment de l'activitat pesquera, que fins aleshores havia estat base de l'economia i forma de vida de la població, el pla presentà el turisme com una opció de desenvolupament, donades les possibilitats que la localitat tenia de convertir-se en una important colònia d'estiuejants, atès que el seu entorn paisatgístic la convertia en un punt d'atracció turístic de gran interès.

El Pla general d'ordenació de l'Estartit classificava i ordenava el sòl en sis zones amb diferents nivells d'aprofitament. Es considerà el casc antic com un espai d'especial interès a preservar per les característiques particulars d'aquell entorn, i se'n feia especial incidència en l'obligació de mantenir els seus elements arquitectònics tradicionals.

²⁸⁴ Pellejero, C. (2002). La política turística en la España del siglo XX: Una visión general. *Historia Contemporánea* 25, p. 248.

²⁸⁵ AHG. *Pla General d'Ordenació de l'Estartit*, 1957.

108 Plànol de classificació i ordenació del sòl. Pla d'Ordenació General de l'Estartit, 1957. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

L'Estartit encara continuava essent un espai gairebé intacte i les oportunitats de negoci eren una realitat. A la població començarien a fer la seva aparició inversors locals i estrangers. A pesar de les reticències inicials i la desconfiança que en els estartidencs ocasionava la incertesa del negoci del turisme, aviat començarien a vendre les seves terres, que fins llavors poc valor tenien.

Per donar cabuda a la creixent demanda d'habitatge estacional, a partir de l'any 1959, a l'Estartit es començarien a construir edificacions plurifamiliars de diverses plantes, construccions que fins aleshores no havien estat gens habituals a la localitat i que començarien a canviar la fesomia de la població. Aquests nous allotjaments turístics s'emplaçarien, principalment, al sector sud de la població.

Entre les iniciatives que es varen portar a terme i que es trobaven entre les més innovadores del moment, cal destacar la construcció, l'any 1958, de l'hotel El Català, situat a la Carrerada. Segons la memòria del projecte, aprofitant el desnivell de la muntanya per oferir vistes al mar, es distribuïren les habitacions en forma de xalets independents, agrupats de quatre en quatre, destinats a un «viatger de mentalitat saxona amb voluntat d'independència». L'hotel El Català, que disposà entre altres serveis de restaurant i sala de ball, esdevingué un espai de trobada i oci, freqüentat per la colònia d'estiuejants estartidenca.

Aquell mateix any també es construí l'hotel Coral, propietat de Josep Radresa i Leonor Marquès, que, juntament amb la sala de ball Roca Maura, propietat de Ramir Marquès, Villa Primavera, casa d'estiueig de la família Nencioli reconvertida en sala de ball, l'hotel Miramar, l'hotel El Català i l'emblemàtica discoteca Saint-Trop, completarien la principal oferta lúdica de l'Estartit de la dècada dels anys seixanta.

En vista de les dimensions que prenia l'activitat turística a l'Estartit, l'any 1960, el ple de l'Ajuntament determinà que calia dissenyar un programa d'actuació municipal per evitar l'especulació del sòl i, a aquests

efectes, es creà un pressupost especial d'urbanisme que, entre altres actuacions, hauria de servir per millorar els serveis essencials de la població.²⁸⁶

En aquest aspecte, s'inicià el projecte de sanejament de l'Estartit, obres que s'acabarien durant l'any 1962. També es portaren a terme actuacions en la trama vial per millorar l'accessibilitat dins de la mateixa població, es pavimentarien els principals carrers i places de la localitat i es millorà l'enllumenat.

Davant de l'efervescència de l'activitat constructora, Ajuntament i particulars començaren a tramitar diversos plans parcials d'ordenació que afectarien diferents sectors de la localitat. L'any 1962, l'Ajuntament inicià els tràmits del pla parcial d'ordenació del polígon marítim del sector sud de l'Estartit.

Aquell mateix any, l'empresa Construcciones Nervion S.A. presentà la primera fase del projecte d'urbanització de Roca Maura, i l'empresari Pere Roselló Casals inicià els tràmits del Pla parcial d'ordenació de la urbanització dels Griells. L'any 1964, els promotors Conrad Lloveras i Josep Maria Colomer iniciarien els tràmits del pla parcial pel Cap de la Barra.

De tots ells, el que resulta més sorprenent a dia d'avui és el que fa referència al Pla general d'ordenació del sector de la costa, entre el port de l'Estartit i l'Escala. L'any 1962, l'Ajuntament de Torroella inicià els tràmits per urbanitzar la Muntanya Gran. L'expedient projectat pels arquitectes Oriol Bohigas i Josep Martorell, per a l'empresa Construcciones Nervión, contemplava urbanitzar en una primera fase la zona de la Foradada, donat que aquesta presentava majors atractius turístics, per continuar amb una segona fase a la zona de cala Pedrosa.

109 Autoria desconeguda. (1965). *Cala Pedrosa*. Expedient Pla Parcial d'Ordenació de la zona de la Foradada. COAC.

²⁸⁶ AMTDM. *Llibre d'actes 1959-1963*, p. 21.

Amb la finalitat d'atraure un turisme de qualitat, el projecte pretenia donar a la urbanització l'aparença d'un poble típic de pescadors amb finques enjardinades. A aquests efectes, l'any 1965 es presentarien els plans parcials d'ordenació de la zona de la Foradada i del Catifoll. Finalment, cap d'aquestes iniciatives urbanístiques s'arribaria a executar.

A mitjans de la dècada dels anys cinquanta i al llarg de la dels anys seixanta, la colònia d'estiuejants amb residència a l'Estartit havia augmentat considerablement. Dels 12 nous edificis per estiuejants identificats en el període anterior, en l'interval comprès entre 1956 i 1970, el nombre de llicències d'obres identificades per a l'edificació d'habitatges d'estiueig s'estima que podria haver arribat a un total de 91 permisos autoritzats.

Cal puntualitzar que, a diferència dels períodes anteriors analitzats, especialment a partir de mitjans de la dècada dels seixanta, ha estat difícil diferenciar si l'habitatge s'havia concebut per a un ús particular o la seva finalitat era convertir-se en un producte d'inversió. Aquesta circumstància ha entrebancat la identificació i quantificació exacta del nombre d'estiuejants que construïren la seva segona residència a l'Estartit en aquest període.

En aquell moment, el turista estranger es podia classificar principalment en dues categories. Per una banda, el turista ocasional que només visitava la població una única vegada i l'any següent buscava una altra destinació, i per l'altra, el turista propietari que, igual que la resta d'estiuejants locals, disposava d'una casa en propietat per passar-hi els períodes de vacances.

Davant la dificultat que suposava per a l'estiuejant d'origen estranger gestionar la tramitació i contractació d'una obra, habitualment, els constructors i promotors locals s'encarregaven dels tràmits burocràtics i de l'edificació dels habitatges. En aquest sentit, els propietaris solien designar un veí de la localitat, de la seva confiança, per efectuar el seguiment de les obres, contacte que es mantenia, generalment, a través del correu postal.

Gran part de l'activitat constructora que s'estava generant a l'Estartit era assumida per petites empreses de caràcter familiar de Torroella i de l'Estartit, que tradicionalment s'havien dedicat a la construcció. Entre aquestes destaquen la de Conrad Lloveras, Lluís Xicoira, Joan i Josep Fuster, Francesc Llenas, Lluís Bruquera, Ramon Garganta, Fausto Martí, els germans Payet i Josep Pallés.

Els arquitectes també esdevindran un col·lectiu beneficiat per l'efervescència constructora. Les cases dels nous estiuejants seran projectades per arquitectes de certa notorietat com seria el cas de l'arquitecte Emili Blanch, que des de l'any 1928 havia realitzat diferents encàrrecs a Torroella, els arquitectes Baca, pare i fill, Manuel Ribas, Pere Ricart, Salvador Altimir, Ángel Sánchez Solsona o Josep Maria Pla Torras.

La nova colònia d'estiuejants, de característiques ben diferenciades a la ja existent, haurà de compartir espai amb el contingent turístic cada vegada més nombrós que arribava a la localitat. A l'Estartit, per primera vegada conviuran en un mateix espai l'estiuejant, el turista i la població local; convivència que, de vegades, comportà certes friccions entre els tres col·lectius en relació amb els interessos particulars de cadascun.

A partir de l'any 1956, a l'Estartit començà a agafar forma la idea de la urbanització residencial. Per primera vegada, les cases d'estiueig deixaran d'estar integrades a la població i s'emplaçaran fora del nucli urbà,

en zones residencials específiques concebudes per a aquesta finalitat. L'expansió urbanística a l'Estartit s'iniciaria simultàniament en tres sectors; al sud del casc antic, concretament en el paratge conegut com els Salats, al Cap de la Barra i a la Carrerada. Posteriorment s'hi afegiria el sector del Roca Maura. Davant la impossibilitat de relacionar i descriure cadascuna de les 91 edificacions identificades com a segones residències projectades en aquest període, s'han seleccionat aquells habitatges que, per les seves particularitats o la dels seus propietaris, s'han considerat els més representatius de cada sector.

Malgrat que, en aquest període, gran part dels habitatges d'estiueig es varen concentrar majoritàriament en les noves zones residencials, altres ubicacions de l'Estartit, com ara la Riba, la Platja i el Nucli Urbà, encara que en menor quantia, continuaven acollint alguns nous estiuejants. Entre l'any 1956 i 1970, s'han localitzat un total de vuit llicències d'obres relacionades amb la construcció o la reforma d'habitatges d'estiueig en aquests espais.

A la Riba, s'hi trobava l'edificació coneguda com la casa del Governador, que fou propietat de Josep Villena, ajudant de la Meda.²⁸⁷ La casa, que a principis dels anys cinquanta va ser llogada per Jean Hugo, besnet del poeta Victor Hugo, seria adquirida uns anys més tard per Edelaida Kamir, de nacionalitat francesa. La família Kamir va estiuejar durant algunes temporades a l'Estartit, sovint acompanyada de la branca francesa de la coneguda família de banquers i financers Rothschild. Actualment, la casa ha desaparegut i en el seu lloc queda un solar sense edificar.

L'any 1970, Manel Raventós Artés, que fou president i director general del grup Codorniu, va adquirir a la Riba una part de l'habitatge que havia estat propietat de Pere Dalmau. L'empresari, que estiuejà amb la seva família algunes temporades a l'Estartit, d'acord amb el que s'explica, durant les seves estades a la localitat, tenia com a una de les seves principals aficions sortir a pescar. Aquest habitatge no es va conservar i, en el seu lloc, s'hi va construir un edifici d'apartaments.

A la platja, prop de la casa dels Murtra, en un solar que havia estat propietat d'Edelmira Pagès i que a l'any 1955 aquesta vengué al seu nebot Antoni Peya, practicant de Girona, l'any 1956, s'hi va projectar una de les primeres cases d'estiueig plurifamiliars. D'acord amb el projecte, es tractava d'una edificació de dues plantes, cadascuna de les quals havia d'acollir un habitatge unifamiliar.²⁸⁸ La residència construïda a la planta baixa fou d'ús familiar, mentre que el pis superior, inicialment, es destinà a habitatge de lloguer. Actualment, en el seu lloc s'hi troba un edifici de planta baixa i tres pisos, propietat dels descendents d'Antoni Peya, que avui dia encara hi continuen residint durant els períodes vacacionals.

L'any 1957, l'arquitecte Pere Ricart i la seva esposa Pilar Florensa, filla del reconegut arquitecte Adolf Florensa Ferrer, varen comprar una casa situada al carrer del Ter Vell,²⁸⁹ a la qual l'any 1961 varen afegir un pis.²⁹⁰ L'any 1965, la vella construcció fou substituïda per una edificació d'obra nova, de tres plantes, que es distribuï en dos habitatges, un a la primera planta i un altre a la segona. Actualment, l'edificació no es conserva i en el seu lloc s'hi va construir un edifici d'apartaments.

²⁸⁷ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 121.

²⁸⁸ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1953-1956. 1/0406.

²⁸⁹ Audivert. M. (1981). "Cases i gent...", p. 142.

²⁹⁰ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1961. 1/0590.

Al nucli urbà també s'hi varen projectar algunes noves edificacions i es varen reformar alguns habitatges per adequar-los com a segones residències. L'any 1957, la família Prohías-Gifre heretà una casa situada al carrer del Port, que havia estat propietat de Martí Marquès Bou, casat en segones núpcies amb Rita Gifre Vila de Torroella. Aquesta deixà la propietat a la seva neboda, Rita Perich Gifre, filla d'Esteva Perich de Palamós i d'Ana Gifre de Torroella, i casada amb Pelai Prohías. La casa, que s'anomena "Les Acàcies", ha estat durant anys casa d'estiueig de la família Prohías, que actualment encara en conserva la propietat.

Riba, Nucli Urbà i Platja

Casa Edelaida Kamir

Any: 1958 (reforma) **Propietari:** Edelaida Kamir **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** carrer de les Illes, 47 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** desconegut

Casa Manel Raventós

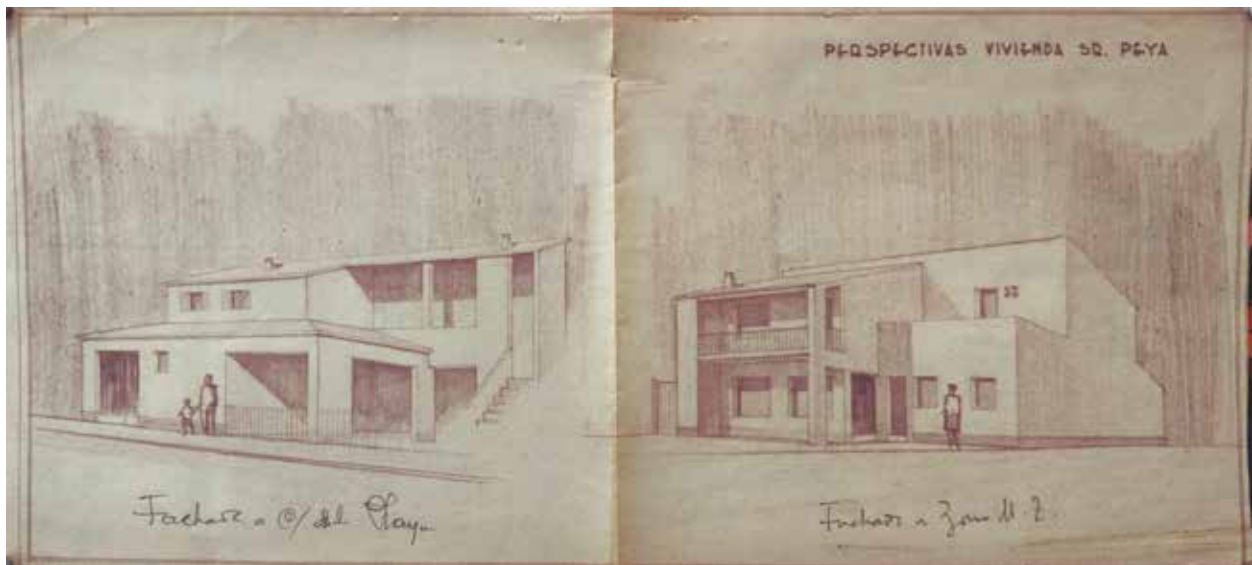
Any: 1970 (reforma) **Propietari:** Manel Raventós Artés **Ubicació:** La Riba **Adreça actual:** passeig Marítim, 5 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar entre mitgeres **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** no consta

110 Autoria desconeguda. (1955-1970). Començant per la dreta de la imatge s'hi pot veure la casa d'Alfonso de Arquer, a continuació Can Silvestre i al costat, la casa, amb terrat balustrat, de Manel Raventós. Col·lecció Miquel Graells.

Mar Blau

Any: 1956 **Propietari:** Antoni Peya Pagès **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** carrer de la Platja, 7 **Tipologia obra:** obra nova, casa plurifamiliar **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** Joaquim Masramon/Josep Duixans

111 Perspectives façana posterior i principal de la casa propietat de la família Peya. 1956. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Les Acàcies

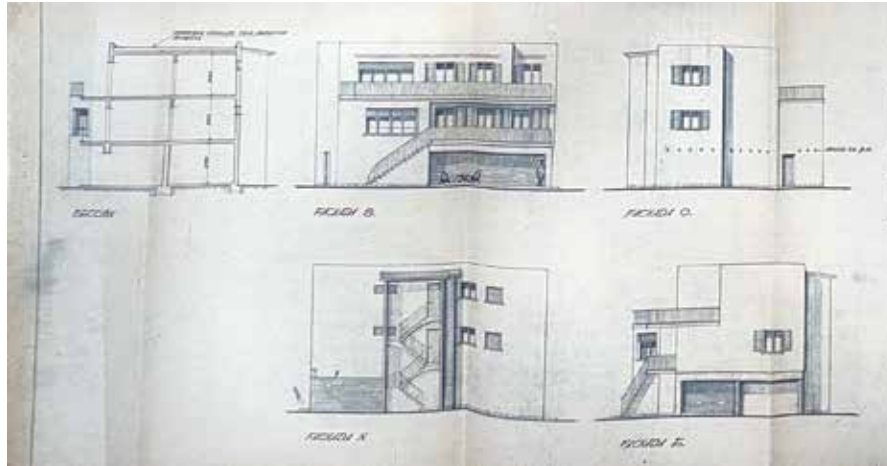
Any: sense data coneguda **Propietari:** Rita Perich Gifre **Ubicació:** Nucli Urbà **Adreça actual:** carrer del Port, 17 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** desconegut

112 Imatge actual de la casa situada al carrer del Port.

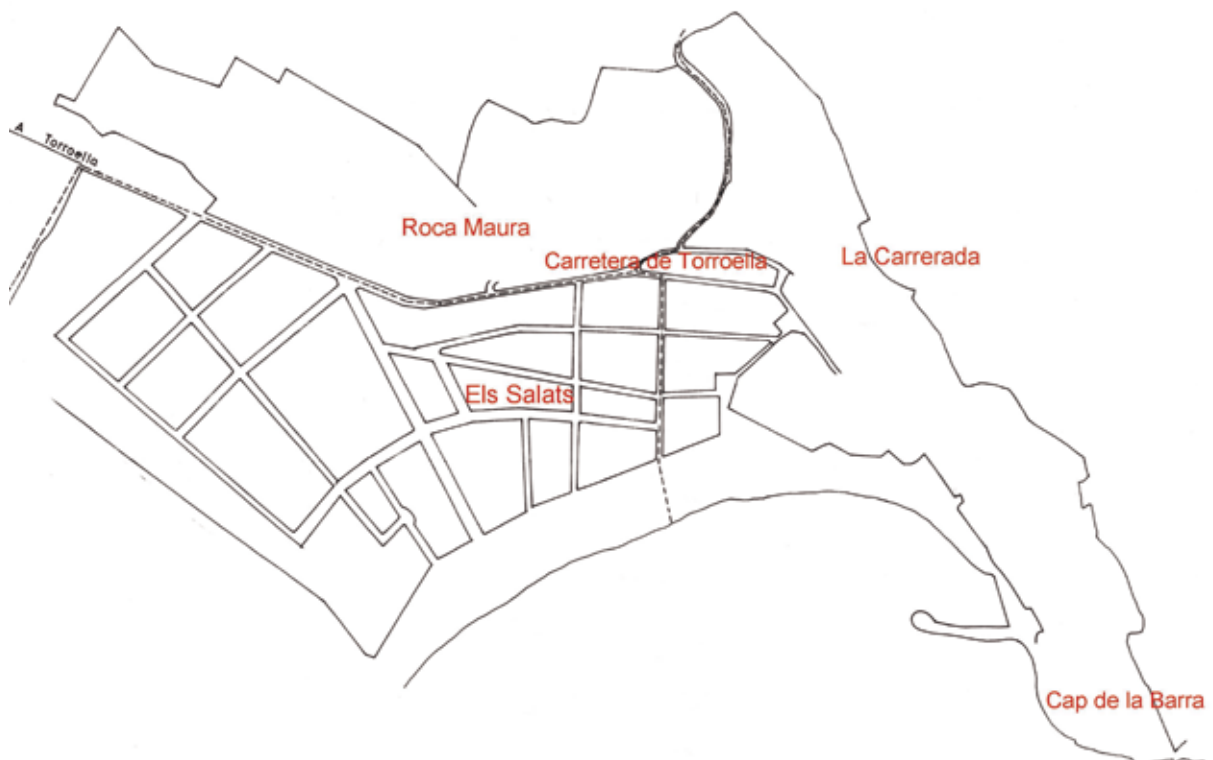
Família Ricart-Florensa

Any: 1961 (any reforma) **Propietari:** Pilar Florensa Goicoechea i Pere Ricart Biot **Ubicació:** La Platja **Adreça actual:** carrer Ter Vell, 1 **Tipologia obra:** habitatge preexistent, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** Pere Ricart Biot

113 Façanes i secció. 1961. Projecte reforma de la casa de Pilar Florensa. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Plànol de situació de les principals zones d'ubicació dels habitatges d'estiueig (1956-1970)

114 Font: Elaboració pròpia a partir dels plànols del cadastre d'urbana del municipi de Torroella de Montgrí. Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Hisenda, 1973. Arxiu Històric de Girona.

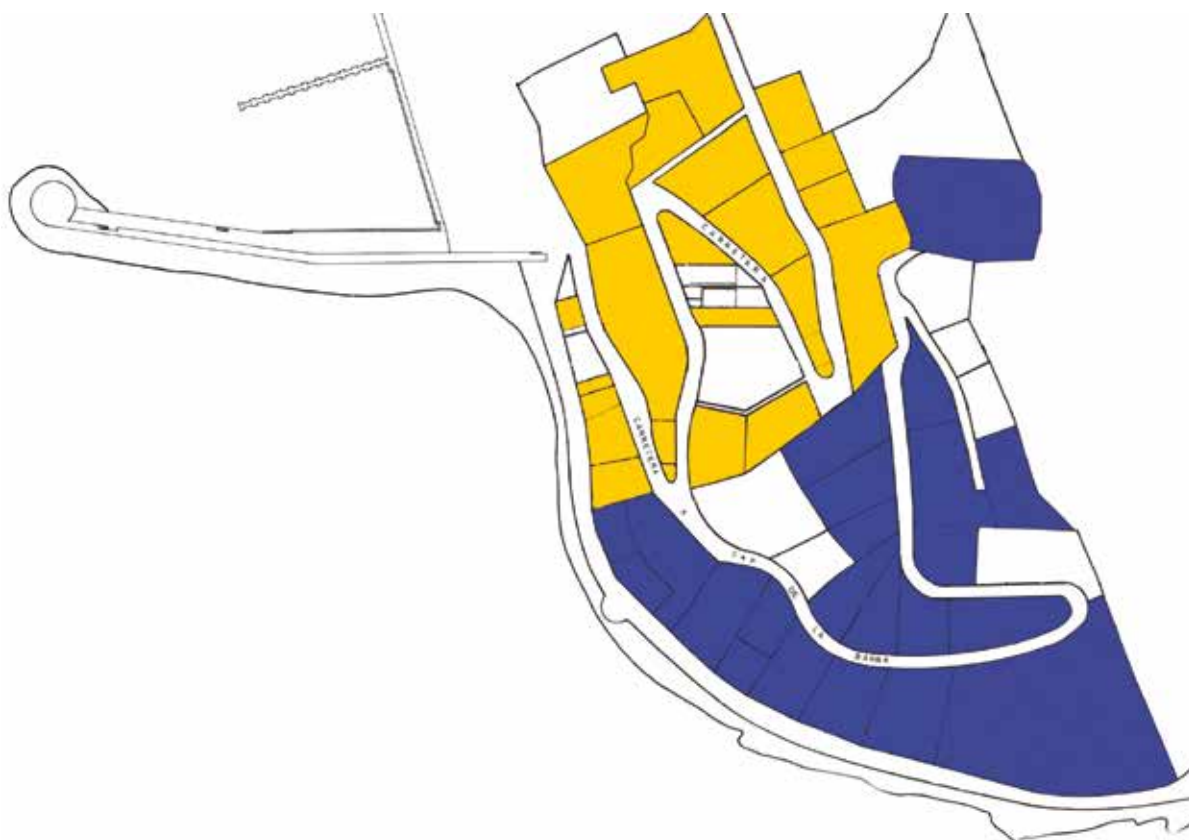
Cap de la Barra

A finals del segle XIX, la propietat de la muntanya del Cap de la Barra estava dividida en dues parts d'unes cinc vessanes cadascuna. Pere Marquès Serrallés, pare dels germans Joan i Pere Marquès Sala, coneguts com els “americanos”, era propietari d'una de les parts, mentre que l'altra estava en possessió de Pere Marquès Casas. Tot i que els dos propietaris pertanyien a la mateixa branca familiar, en aquell moment, el parentiu ja era força llunyà.

Joana Boalons, esposa i hereva de Pere Marquès Casas, l'any 1906, vengué la propietat a Genís Moret Pascual, possessió que, al seu torn, heretaria la seva filla Maria Moret Carbó. L'any 1947, la finca fou adquirida pel matrimoni Gabriel Quintana Alabau i Serafina Pujol Vicens, de Torroella de Montgrí. No seria fins gairebé deu anys més tard que els propietaris d'aquesta finca iniciarien la venda de les primeres parcel·les.

L'altra part de la muntanya l'adquirí Maria Marquès Forest com hereva del seu pare, Pere Marquès Sala. D'aquesta finca, en segregà una porció que l'any 1958 comprà Conrad Lloveras Planas, constructor de Torroella de Montgrí. Aquell mateix any, Lloveras inicià la parcel·lació i venda d'aquesta propietat.

Plànol distribució de la propietat del Cap de la Barra a mitjans dècada dels anys cinquanta

115 Font: Elaboració pròpia. Plànol de la distribució de la propietat del Cap de la Barra a mitjans de la dècada dels anys cinquanta. Marcat en groc la propietat de Maria Moret Carbó (Gabriel Quintana) i en blau, la propietat de Maria Marquès Forest (Conrad Lloveras). De les parcel·les en blanc, no se n'ha pogut determinar el propietari.

La urbanització del Cap de la Barra fou una de les més emblemàtiques de l'Estartit. El paratge es trobava situat a l'est de la població. Al sud limitava amb la zona marítima, a l'oest amb el casc urbà i al nord amb la muntanya comunal. Tenia una superfície total de 57.723,11 m².²⁹¹

El fort pendent que presentava la muntanya i les característiques pròpies del terreny no el feien un espai molt apropiat per a la seva urbanització. Malgrat tot, i per a sorpresa dels veïns de l'Estartit, l'any 1956²⁹² s'hi varen començar a construir els primers xalets. Amb la construcció d'aquests primers habitatges, s'inicià el procés de transformació de la muntanya del Cap de la Barra en zona residencial.

D'aquest període, s'han identificat un total de 28 edificacions de nova construcció, destinades exclusivament a residència d'estiueig. D'acord amb el Pla general d'ordenació de l'Estartit de 1957, aquest sector es classificava dins la categoria de ciutat jardí semiintensiva. El conjunt dels habitatges responia a la tipologia de casa unifamiliar aïllada amb jardí, de planta baixa i pis. Els seus propietaris, que disposaven d'un cert estatus econòmic i social, en la seva majoria industrials i empresaris, una part tenien la seva residència habitual a Barcelona ciutat o província, mentre que l'altra principalment era d'origen local, amb residència a Torroella.

116 Autoria desconeguda. (1950-1955). *Cap de la Barra*. Col·lecció Miquel Graells.

L'any 1957 es varen sol·licitar els primers permisos d'obra per edificar les primeres cases d'estiueig al Cap de la Barra. Les famílies Batlle-Motas,²⁹³ de Torroella de Montgrí, i Arpa-Pi,²⁹⁴ de Banyoles, en serien les pioneres, tot i que la família Arpa ja havia estiuejat amb anterioritat a l'Estartit, en una casa de lloguer situada a la zona de la platja.

²⁹¹ AMTDM. *Memòria Pla Parcial d'Ordenació zona nord*, 1965.

²⁹² D'acord amb les llicències d'obres consultades a l'Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí, la data de les primeres sol·licituds per construir al cap de la Barra és de l'any 1957 malgrat que una fotografia de les obres d'aquests primers habitatges, facilitada per la família Batlle, està datada l'any 1956.

²⁹³ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1953-1956. 1/0406.

²⁹⁴ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1957-1958. 1/0407.

Entre els estiuejants que també varen escollir el Cap de la Barra per construir les seves segones residències d'estiueig, s'hi trobava Tecla Vila Cortés, copropietària de la companyia Vapor Vila i Fusté de Sabadell que, l'any 1958, sol·licità llicència d'obres a l'Ajuntament de Torroella per a la construcció d'un habitatge.²⁹⁵ Tecla Vila, que conegué l'Estartit a través d'un familiar que feia estades a la població, esdevingué el primer membre de la colònia sabadellenca que, en diferents períodes, s'instal·là a l'Estartit. Un any més tard, el seu nebot, l'empresari tèxtil Manel Corominas Vila, i la seva esposa Montserrat Viladomiu es feren edificar un habitatge al Cap de la Barra,²⁹⁶ i posteriorment també ho feu Manel Marí, interiorista i decorador, amb vincles familiars amb la família Corominas.

Durant aquests primers anys també s'instal·larien els primers estrangers que varen adquirir una propietat al Cap de la Barra. Max Dür, d'origen alemany, adquirí l'habitatge ubicat davant de la casa de la família Batlle i Tom K. Cooke i Anthony Cabuzet, procedents del Regne Unit, construïren els seus habitatges a tocar de la casa de Tecla Vila. A les darreries dels anys cinquanta també construiria la seva casa el farmacèutic barceloní Xavier Català Vives²⁹⁷ i, un any més tard, ho faria el metge gironí Joan Sabrià Aynié i la seva esposa.²⁹⁸

A l'inici dels anys seixanta, l'empresari Ròmul Bosch Rius que, des de mitjans dels anys cinquanta, estiuejava de lloguer a l'Estartit en una casa situada a la platja propietat de Conrad Lloveras, també es feu construir un habitatge al Cap de la Barra.²⁹⁹ Ròmul Bosch, net del que fou alcalde de Barcelona, Ròmul Bosch Alsina, tingué un destacat paper, juntament amb Manel Corominas, en la posada en marxa del projecte del Club Nàutic de l'Estartit l'any 1961.

117 Autoria desconeguda. (1956). *Primeres edificacions al Cap de la Barra. A l'esquerra de la imatge, el xalet Bella Roca de la família Batlle, a la dreta Cal Bernat Pescaire de Max Dür i, a la part superior, la casa de la família Arpa-Pi. Col·lecció família Batlle.*

²⁹⁵ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1957-1958. 1/0407.

²⁹⁶ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1959. 1/0588.

²⁹⁷ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1957-1958. 1/0407.

²⁹⁸ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1959. 1/0588.

²⁹⁹ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1960. 1/0589.

Lluís Uriach Balari,³⁰⁰ vinculat a la companyia farmacèutica Uriach, l'industrial Joan Gasau Insenser,³⁰¹ conegut per la comercialització de productes de la marca La Campana, els empresaris banyolins Esteve i Joan Agustí Torras,³⁰² Santiago Fisas Mulleras,³⁰³ executiu i president de la Federació Catalana de Golf, l'arquitecte francès Robert Trhile,³⁰⁴ que projectà l'edifici de Ràdio Andorra, o l'executiu Francesc Sensat Alemany,³⁰⁵ que anys més tard esdevindria vicepresident de la Fundació Dieta Mediterrània, foren alguns dels estiuejants que al llarg de la dècada dels anys seixanta també escolliren l'Estartit per estiuejar i construir les seves cases al Cap de la Barra.

Plànol d'ubicació de les cases d'estiueig al Cap de la Barra (1956-1970)

118 Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de les llicències d'obres de l'Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí i de la informació aportada per Josep Fuster. Plànol de situació de les segones residències que es varen construir al Cap de la Barra a la dècada dels anys seixanta.

³⁰⁰ AMTDM. Llicències d'obres. 1960. 1/0589.

³⁰¹ AMTDM. Llicències d'obres. 1960. 1/0589.

³⁰² AMTDM. Llicències d'obres. 1961. 1/0590.

³⁰³ AMTDM. Llicències d'obres. 1962-1963. 1/0594.

³⁰⁴ COAC. Fons Manuel Ribas Piera. 1964-1965. 1000-88-N-272.

³⁰⁵ AMTDM. Llicències d'obres. 1970. 1/0617.

Casa família Arpa-Pi

Any: 1957 **Propietari:** Josep Arpa i Narcisa Pi Serra **Ubicació:** Cap de la Barra **Adreça actual:** carrer dels Pins, 32 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat amb modificacions **Arquitecte:** Jordi Masgrau

119 *Perspectiva de la façana principal. Projecte ampliació casa d'estiueig família Arpa-Pi 1959. Arxiu família Arpa-Pi.*

Bella Roca

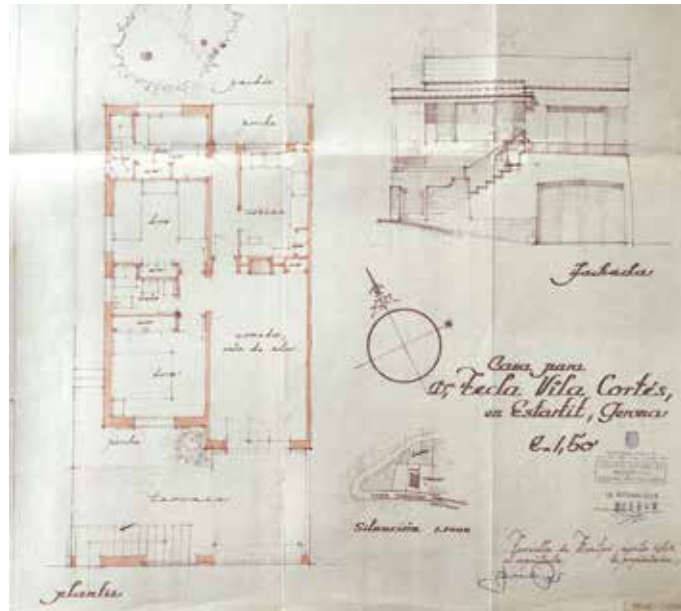
Any: 1957 **Propietari:** Joaquim Batlle Andreu i Engràcia Motas Casademont **Ubicació:** Cap de la Barra **Adreça actual:** carrer del Cap de la Barra, 5 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge desaparegut **Arquitecte:** Joan Baca Reixach

120 *Autor desconegut. (1958). En primer pla, el xalet Bella Roca. Col·lecció família Batlle.*

Casa Tecla Vila Cortès

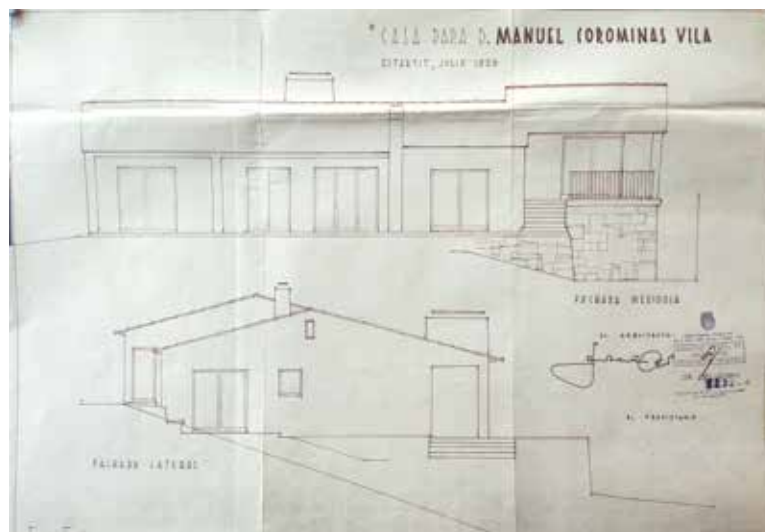
Any: 1958 **Propietari:** Tecla Vila Cortès **Ubicació:** Cap de la Barra **Adreça actual:** carrer dels Pins, 12
Tipologia obra: obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Joan Baca Reixach

121 Alçat de la façana principal i planta de la casa projectada per a Tecla Vila. 46 x 43 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Casa Manuel Corominas

Any: 1959 **Propietari:** Manuel Corominas Vila **Ubicació:** Cap de la Barra **Adreça actual:** carrer dels Pins, 30 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Joan Baca Reixach

122 Alçat de la façana sud i lateral de la casa projectada per a Manel Corominas Vila. 52 x 36,5 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Casa Rómulo Bosch

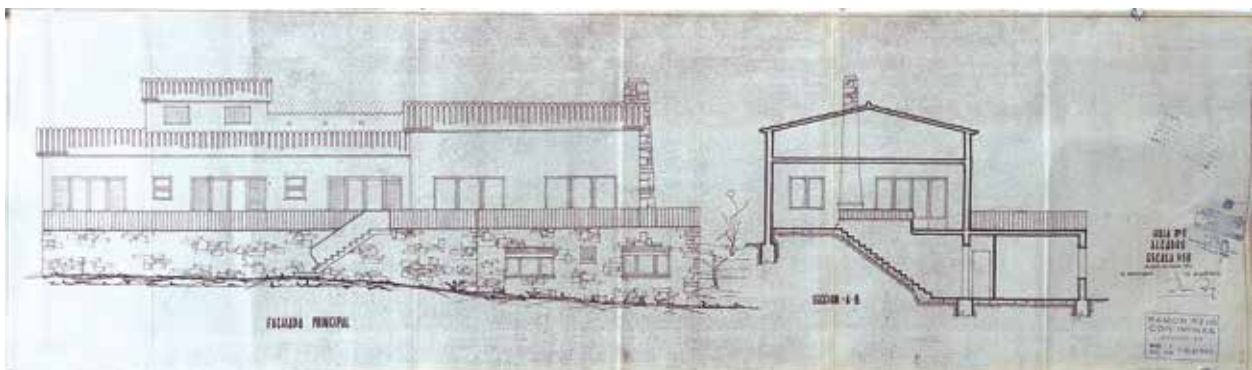
Any: 1961 **Propietari:** Rómulo Bosch Rius **Ubicació:** Cap de la Barra **Adreça actual:** carrer del Cap de la Barra, 12 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Joan Baca Reixach

123 Alçat de façanes de la casa de Rómulo Bosch Rius. 86 x 28 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Casa Santiago Fisas

Any: 1963 **Propietari:** Santiago Fisas Mulleras **Ubicació:** Cap de la Barra **Adreça actual:** carrer dels Pins, 55 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat. Afectació greu per esclavissada de terres **Arquitecte:** Ramon Reig Corominas

124 Alçat i secció de la façana principal de la casa projectada per a Santiago Fisas. 106 x 31 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Casa Lluís Uriach

Any: 1961 **Propietari:** Lluís Uriach Balari **Ubicació:** Cap de la Barra **Adreça actual:** passeig del Molinet, 18 A i 18 B **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge amb importants modificacions respecte al projecte original **Arquitecte:** Manel Ribas Piera

125 Autor desconegut. *Casa per a Lluís Uriach Balari*. Fons Manuel Ribas Piera. Arxiu Històric del COAC.

126 *Dibuix perspectiva casa per a Lluís Uriach*. (1960-1961). Tinta i aquarel·la sobre paper. 45,5 x 42,5. Fons Manuel Ribas Piera. Arxiu Històric del COAC.

Els Salats

A partir de l'any 1956, la població de l'Estartit començà a créixer per la seva banda sud, sector que fou conegut com l'Eixample. Ja a l'any 1918, l'escriptor Josep Massó Ventós considerava que l'Estartit disposava, en aquest indret, d'espai suficient com per convertir-se en un gran nucli d'estiueig:

«L'espai hi és, al llarg dels salancs on pasturen vacades i eugassades dels masos propers, per a construir una gran estació de moderna vil·legiatura, amb hotels de primer ordre i totes les comoditats exigides avui.»³⁰⁶

D'acord amb el Pla general d'ordenació de l'Estartit redactat l'any 1957, aquest emplaçament, en la seva majoria propietat de Maria i Teresa Murtra Boy, per herència del seu pare Manuel Murtra, es classificà amb la categoria de ciutat jardí intensiva.

Entre l'any 1956 i 1970, en aquest emplaçament s'hi varen projectar una vintena d'edificacions destinades a habitatges d'estiueig. Els propietaris de les cases procedien majoritàriament de Torroella de Montgrí, Girona, Barcelona i França. Entre aquests primers estiuejants s'hi trobava la família Gimbernat-Pujol. L'any 1955, Ricard Gimbernat Vidal i Dolors Pujol Noguer, veïns de Celrà, varen adquirir una propietat d'uns 400 m² per construir un habitatge al paratge dels Salats.³⁰⁷ El projecte, obra de l'arquitecte Emili Blanch, consistia en una edificació de planta baixa i pis, distribuïda en quatre habitatges. La casa es convertiria en una de les primeres edificacions d'estiueig plurifamiliars construïdes a l'Estartit.

L'any 1952, feren aparició a l'Estartit Soledad Coll, que havia adquirit un dels habitatges de la Casa Salieta, i el seu espòs, Luigi Pesarini Marota, residents ambdós a Barcelona i aquest últim, de nacionalitat

³⁰⁶ Massó, J. (1918). *Estartit. D'ací d'allà*, p. 3.

³⁰⁷ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1956. 1/0406.

italiana. Pesarini, que a la capçalera de la seva correspondència es presentava amb el títol honorífic de “commendatore”, intuïnt les possibilitats que oferia l'Estartit com a emplaçament turístic, començà a adquirir diverses propietats en diferents ubicacions de la població.

127 Autoria desconeguda. (1956-1960). Zona dels Salats. Al fons de la imatge la casa d'estiueig de la família Muntada-Batlle. Col·lecció Miquel Graells.

A la zona dels Salats, l'any 1955, Pesarini, que havia comprat una finca urbana d'unes quaranta àrees a les germanes Murtra Boy, sol·licità autorització per construir un xalet de planta baixa, situat a tocar a la casa Boada.³⁰⁸ L'habitatge, que actualment encara es conserva, es troba localitzat a l'avinguda Roma i se'l coneix amb el nom de la “Casuca”. L'edificació fou obra de l'arquitecte Emili Blanch que, amb els arquitectes Joan Baca Pericot i Salvador Altimir, assumiran gran part dels projectes que es varen portar a terme en aquest sector durant aquests anys.

L'any 1956, Pesarini promourà l'edificació d'uns altres tres xalets al costat del que s'havia construït inicialment. Es tractava de cases unifamiliars aïllades amb jardí, que no mantenien cap similitud entre elles. A partir de l'any 1962, també construirà algunes de les primeres edificacions d'apartaments de la població, com seria el cas de l'edifici Altamira, situat al carrer Eivissa.³⁰⁹ Pesarini, que adquirí diverses parcel·les a la urbanització Roca Maura, a través de la construcció de diversos habitatges turístics, es convertí en un dels promotors immobiliaris de l'Estartit.

Pesarini fou un personatge que no passà desapercebut a la població. Com s'ha apuntat anteriorment, un dels habitatges de la Casa Saliati, que fou propietat de la seva esposa Soledad Coll, avui dia encara se'l coneix com a Can Pesarini. Segons els records d'alguns testimonis que el varen conèixer, Pesarini era un personatge si més no singular. De caràcter disciplinat i diligent, de la seva biografia personal pocs detalls se'n coneixen, tot i que s'afirma que durant la Segona Guerra Mundial fou pilot d'aviació de l'exèrcit italià.

³⁰⁸ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1956. 1/0406.

³⁰⁹ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1962. 1/0503.

A la memòria d'alguns estartidencs ha quedat el record que Pesarini fou qui portà el subministrament d'aigua a l'Estartit. L'any 1960, a les actes del ple de l'Ajuntament de Torroella, es fa constar que donat el superàvit en el pressupost de l'exercici anterior, s'havia de liquidar el deute que el consistori havia contret amb Pesarini.³¹⁰ Atès que l'any 1956 Pesarini havia construït els xalets a la zona dels Salats i donat que la seva voluntat era dotar-los de tots els serveis, a causa de la manca de pressupost de l'Ajuntament per dur a terme el projecte de canalització d'aquest sector, Pesarini, per interès propi, assumí la canalització del tram que anava des del carrer Víctor Conques, lloc on la Confederació Hidrogràfica havia finalitzat el projecte, fins a l'hotel Miramar. L'Ajuntament de Torroella, amb la voluntat de recuperar la titularitat d'aquest tram, es va comprometre a retornar a Pesarini l'import de l'execució de l'obra.

L'any 1955, l'advocat Joan Baptista Muntada Macau, originari de Palau-saverdera, i la seva esposa, Filomena Batlle March, pintora i escultora natural de Figueres, i ambdós residents a Girona, varen adquirir una peça de terra d'uns 900 m² a la zona dels Salats, a les germanes Maria i Teresa Murtra. L'any 1956 es sol·licità llicència d'obres a l'Ajuntament de Torroella per edificar un xalet, projecte que anà a càrrec de l'arquitecte Emili Blanch.³¹¹ La casa, donada l'orientació del solar, es distribuï en dues ales disposades en angle recte. En el projecte es feia constar que, amb aquesta ordenació, s'aconseguia les millors vistes sobre el mar, amb la visió de fons de les illes Medes, alhora que s'aprofitava al màxim la llum solar. La casa constava de soterrani, planta baixa, pis, terrasses superiors i una torre-mirador.

Una vegada iniciades les obres, l'any 1956 es modificà el projecte inicial per edificar, en cadascuna de les plantes, un habitatge independent. Només cinc anys més tard, l'edificació, que inicialment fou concebuda com a casa d'estiueig, es convertí en un establiment turístic, conegut com a residència El Freu. L'any 1965, Joan Muntada Batlle, fill dels propietaris, advocat i resident a Girona, sol·licità llicència per obrir a la planta baixa de l'hostal un bar musical.³¹² L'habitatge, que a l'actualitat continua essent propietat de la família Muntada, avui dia resta infrautilitzat, sense desenvolupar cap funció determinada.

Henri Sarramon, doctor en dret, de nacionalitat francesa, originari de Tolosa, l'any 1956, adquirí una finca de 300 m² propietat de les germanes Murtra Boy, que afrontava per l'est amb la casa de Ricard Gimbernà i per l'oest, amb una propietat de Luigi Pesarini. Sarramon esdevindria un dels primers estiuejants d'origen estranger en edificar una residència d'estiueig permanent a l'Estartit.³¹³ L'any 1963, a l'habitatge inicial se li afegirà un pis i un àtic.³¹⁴ La casa, que des d'aquesta modificació encara conserva la seva fesomia, continua essent propietat de la família Sarramon.

Inicialment, les edificacions d'aquest sector consistien en cases unifamiliars aïllades amb jardí, a excepció de la casa de la família Gimbernà-Pujol. A partir de l'any 1966, en aquest indret, s'hi concentraran la major part de les cases d'estiueig unifamiliars aparellades que en aquest període es varen construir a l'Estartit. Aquests habitatges foren projectats per promotors i constructors locals, per a la seva venda posterior. En aquest emplaçament, també s'ubicaran els blocs d'habitatges plurifamiliars i edificis d'apartaments, destinats a la millora de l'oferta turística.

³¹⁰ AMTDM. *Llibre d'Actes del Ple de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí*. 1959-1963, p. 12.

³¹¹ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1956. 1/0406

³¹² AHG. Govern Civil de Girona, 4083.

³¹³ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1956. 1/0406.

³¹⁴ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1963-1964. 1/0596.

Xalets Pesarini

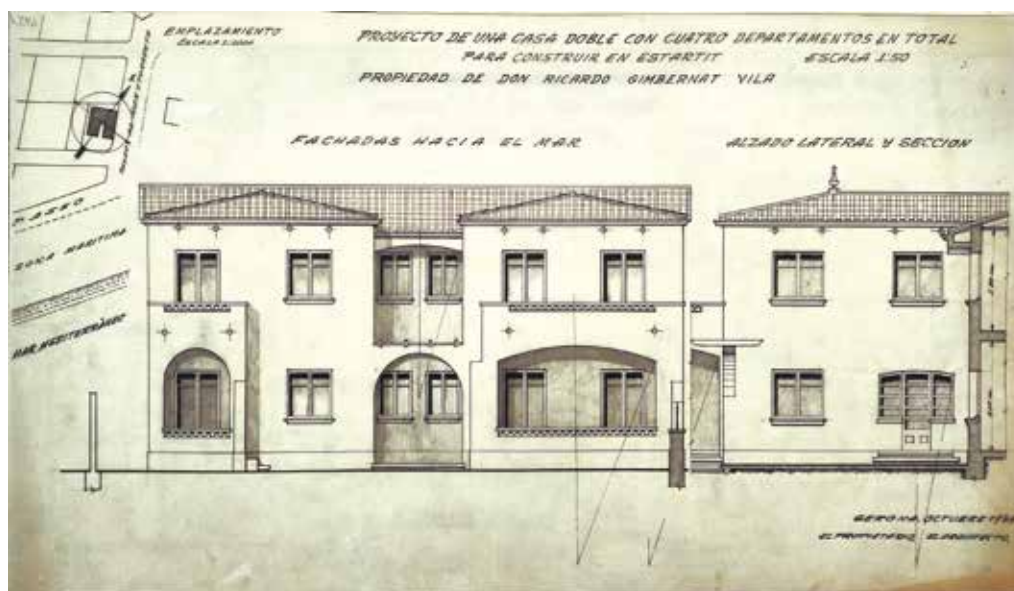
Any: 1956 **Propietari:** Luigi Pesarini Marota **Ubicació:** Els Salats **Adreça actual:** avinguda de Roma, 12, 10, 8, 6 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar **Estat:** habitatges conservats amb modificacions **Arquitecte:** Emili Blanch Roig

128 Alçats façanes principal, lateral i posterior del xalet projectat per Emili Blanch per a Luigi Pesarini. 1955. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Casa família Gimbernàt-Pujol

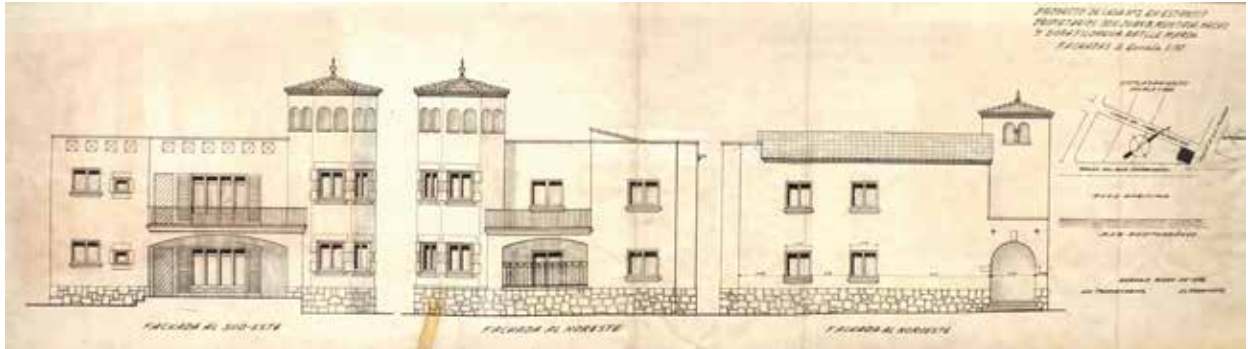
Any: 1956 **Propietari:** Ricard Gimbernàt i Dolors Pujol **Ubicació:** Els Salats **Adreça actual:** avinguda de Roma, 2 **Tipologia obra:** obra nova, casa plurifamiliar **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Emili Blanch Roig

129 Alçats façanes principal, lateral i secció de la casa plurifamiliar projectat per Emili Blanc per a Ricard Gimbernàt i Dolors Pujol. 1955. Arxiu Municipal de Girona.

Casa família Muntada-Batlle

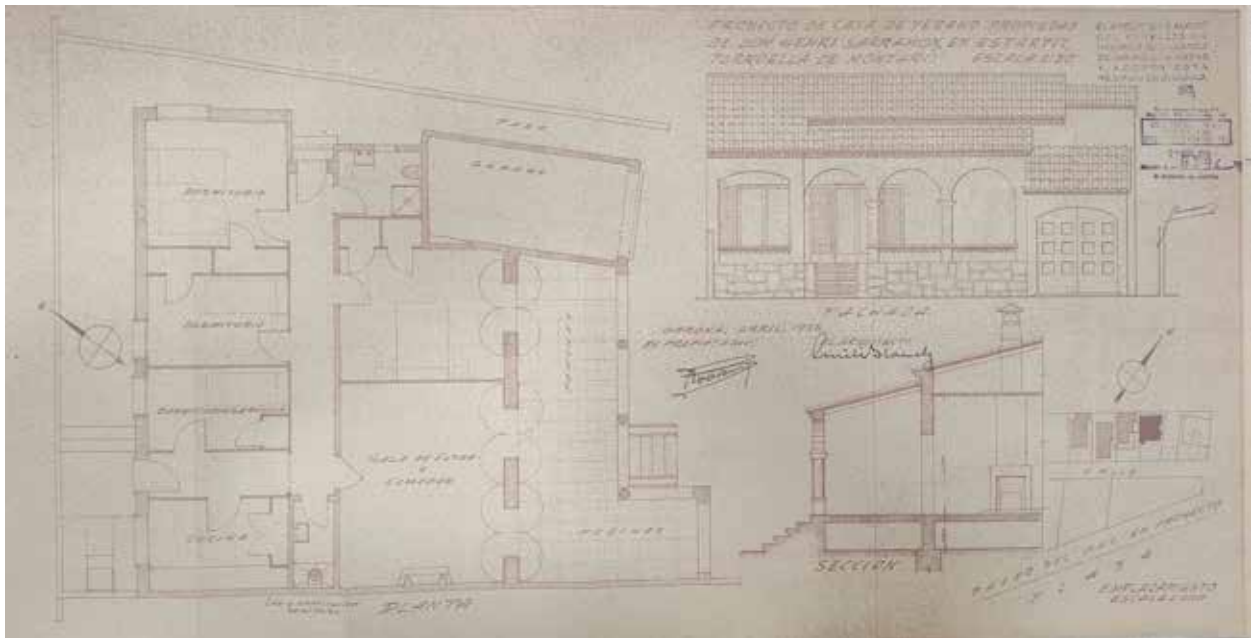
Any: 1956 **Propietari:** Filomena Batlle March i Joan Baptista Muntada Macau **Ubicació:** Els Salats **Adreça actual:** avinguda de Roma, 1 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Emili Blanch Roig

130 Alçats façanes sud-est i nord-est de la casa projectada per Emili Blanch per a Joan Baptista Muntada i Filomena Batlle. 1956. Arxiu Municipal de Girona.

Casa Henri Sarramon

Any: 1956 **Propietari:** Henri Sarramon **Ubicació:** Els Salats **Adreça actual:** avinguda de Roma, 4 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Emili Blanch Roig

131 Alçats façana, secció i planta de la casa projectada per Emili Blanch per a Henri Sarramon. 1956. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

132 Autoria desconeguda. (1956-1960). Al fons de la imatge, a l'esquerra els xalets de Luigi Pesarini, al seu costat el Freu i al davant la casa de la família Gimbernàt-Pujol. Col·lecció Miquel Graells.

Carretera de Torroella

L'any 1923 es construí l'última casa d'estiueig, propietat d'Isidre Torres, a la Carretera de Torroella. Fins l'any 1959 no es reiniciaria la construcció de nous habitatges destinats a aquesta finalitat en aquest sector. D'acord amb la redacció del Pla general d'ordenació de l'Estartit de l'any 1957, la classificació d'aquest enclavament, pel que fa al tram més pròxim al casc urbà, es catalogà com a zona suburbana intensiva i la resta es classificà com a suburbana extensiva. En aquest període s'han identificat un total de catorze habitatges destinats a cases d'estiueig. A diferència del Cap de la Barra, les construccions d'aquest sector, en general, corresponien a edificacions més modestes.

Entre les primeres cases construïdes en aquest període, s'hi troben les de Samuel Rasclosa i Antoni Culubret,³¹⁵ ambdós de Girona, la casa de l'editor Carles Perrier,³¹⁶ resident a Barcelona però de nacionalitat francesa, la de Joan Fontanet Coma,³¹⁷ metge de Girona, casat amb Rosa Masó Bru, filla de l'arquitecte Rafael Masó, la casa coneguda com la Gavina, de Joaquim Vilarrodona originari d'Arbúcies,³¹⁸ o la casa de Josep Pujol Hospital.³¹⁹

D'entre totes aquestes edificacions, possiblement la casa de Josep Pujol és la que presenta una història més singular al seu darrere. Amb el tancament del negoci que tenia la família Pujol a Torroella, els operaris foren transferits a altres empreses amb l'excepció d'un d'ells. Amb la voluntat d'oferir-li una altra ocupació, l'any 1957, Josep Pujol, veí de Torroella, sol·licità llicència d'obres per a realitzar un cobert per al subministrament de benzina a l'Estartit. La benzineria es va construir sobre un terreny que Rosa Hospital

³¹⁵ AMTDM. Llicències d'obres. 1959. 1/0588.

³¹⁶ AMTDM. Llicències d'obres. 1959. 1/0588.

³¹⁷ AMTDM. Llicències d'obres. 1961. 1/0590.

³¹⁸ AMTDM. Llicències d'obres. 1959. 1/0588.

³¹⁹ AMTDM. Llicències d'obres. 1961. 1/0590.

Devant, mare de Josep Pujol, tenia a la Carretera de Torroella. Davant les dificultats que presentava la benzinera per a la seva adaptació a les mesures de seguretat requerides, cada vegada més exigents, el propietari es veié amb l'obligació de tancar l'establiment, i l'edificació s'anà reconvertint, progressivament, en una petita casa d'estiueig on, a partir de l'any 1960, hi començà a estiuejar la família Pujol.

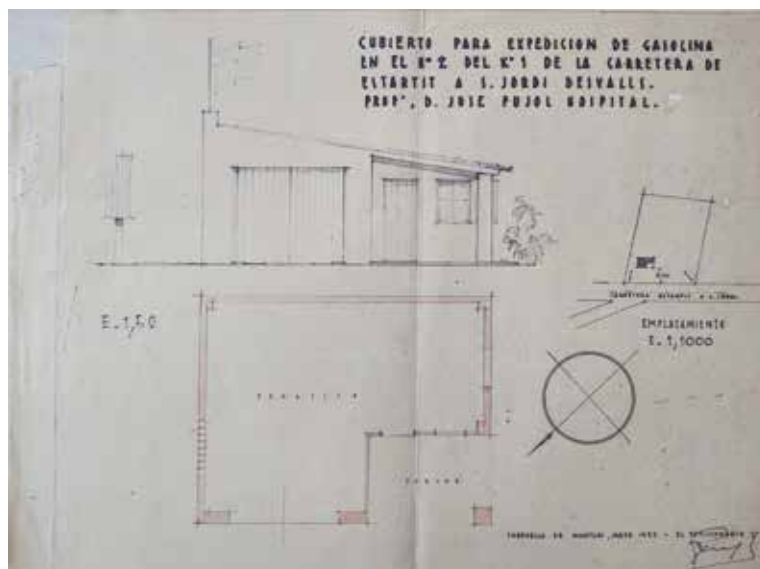
133 Autoria desconeguda. (1950-1960). *Panoràmica de l'Estartit. En primer terme la Carretera de Torroella.* Col·lecció Miquel Graells.

134 Autoria desconeguda. (1950-1960). *Panoràmica de l'Estartit. En primer terme la Carretera de Torroella. A la dreta de la fotografia, la casa de Josep Pujol Hospital.* Col·lecció Miquel Graells.

Josep Pujol Hospital

Any: 1957 **Propietari:** Josep Pujol Hospital **Ubicació:** Carretera de Torroella **Adreça actual:** Carretera de Torroella, 57 **Tipologia obra:** casa unifamiliar aïllada **Estat:** no conservat **Arquitecte:** desconegut

135 Alçat i secció del cobert de la benzinera de l'Estartit. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

La Carrerada

Aquest sector es trobava situat a la muntanya, darrera el casc urbà de la població. D'acord amb la redacció del Pla general d'ordenació de l'Estartit, la classificació d'aquest sector corresponia a la categoria de ciutat jardí extensiva. En aquest període s'han identificat un total de vuit habitatges que es varen construir entre l'any 1957 i 1970.

La finca anomenada la Carrerada, que tenia una extensió d'unes set vessanes, a les primeres dècades del segle XX, havia estat propietat de Marcel·lí Pibernus Bou, que al seu torn l'havia heretat del seu pare Joan Pibernus Serrallés. L'any 1954, Fèlix Pibernus Massaguer, en aquell moment propietari de les terres, les vengué al constructor Conrad Lloveras Planas, que iniciaria el procés de parcel·lació de la finca.

En aquest espai, l'any 1958, s'iniciaria l'edificació del club hotel El Catalan, establiment que es convertí en un projecte totalment innovador a la Costa Brava.³²⁰ El seu propietari fou Vladimir Raitz, jueu d'origen rus, exiliat al Regne Unit des de la seva infància, ex periodista de Reuters i propietari de l'agència de viatges Horizon Holidays Limited. L'empresa de Raitz, amb la incorporació dels vols xàrter i els paquets turístics, creà una nova forma d'entendre el turisme, modalitat de viatjar que per la seva comoditat, obtingué una gran acollida entre les famílies europees.³²¹

Raitz, al seu llibre *Flight to the Sun*, explica que, a la cerca de noves localitzacions per ampliar els seus negocis, va recórrer tot el litoral gironí per trobar el lloc més idoni, fins que descobrí la població de l'Estartit, que descrigué com «aquest meravellós poble totalment verge i la seva enorme platja de sorra».³²²

A banda de la construcció de l'establiment turístic, l'any 1961, l'empresari també sol·licità llicència d'obres per edificar un xalet de la seva propietat en aquest emplaçament.³²³ L'edificació, que consistia en un habitatge de dues plantes, actualment encara es conserva sense importants modificacions.

A la Carrerada, Conrad Lloveras hi edificà dues cases aparellades, situades a la carretera de Barcelona.³²⁴ També s'hi construí la casa de Juan Germán Estrada,³²⁵ originari de Tolosa, així com l'habitatge projectat per l'arquitecte Salvador Altimir per a Miquel Ferran i Concepció Vila,³²⁶ o la casa de l'arqueòleg Federico Foerster,³²⁷ especialitzat en arqueologia submarina, de la qual en fou un dels pioners a Catalunya. Foerster realitzà diverses prospeccions en nombroses restes de naus enfonsades, principalment a la Costa Brava. Entre els seus treballs, molts dels quals es publicaren a la revista del Centre de Recuperació i d'Investigacions Submarines, de la qual també en fou director, destaquen *Hallazgos arqueológicos submarinos en Estartit y las Islas Medas*.

³²⁰ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1957-1958. 1/0407.

³²¹ Camps, M. (2023). *Els estius d'or*, p. 78.

³²² Camps, M. (2023). *Els estius d'or*, p. 79.

³²³ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1961. 1/0591.

³²⁴ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1957-1958. 1/0407.

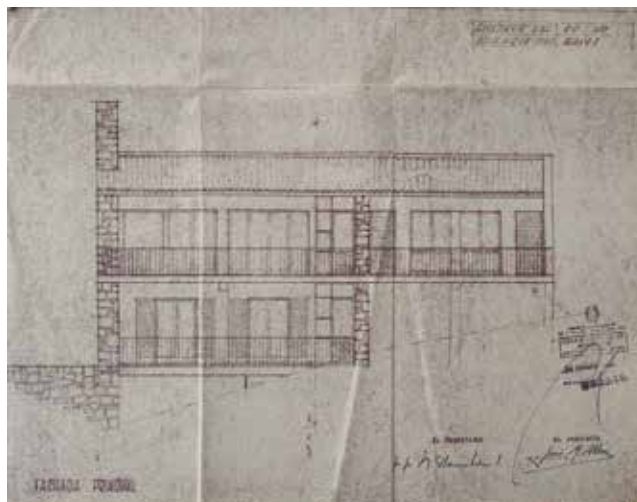
³²⁵ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1959. 1/0588.

³²⁶ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1969-1970. 1/0614.

³²⁷ AMTDM. *Llicències d'obres*. 1968-1969. 1/0610.

Vladimir Raitz

Any: 1961 **Propietari:** Vladimir Raitz **Ubicació:** la Carrerada **Adreça actual:** carrer del Català, 31 **Tipologia obra:** obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Luis Maria Albín

136 Alçat de la façana principal pel projecte de la casa de Vladimir Raitz. 1961. 52 x 43 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

Roca Maura

La peça de terra anomenada la “Moladera”, situada a la muntanya de Roca Maura, tenia una extensió d’unes 56 vessanes, i consistia en l’agrupació de tretze finques que Alfons Mercader Galibern havia adquirit a Robert Robert i Carles. L’any 1962, Alfons Mercader vendrà aquesta finca a l’empresa Construcciones Nervión, SA. D’acord amb la redacció del Pla general d’ordenació de l’Estartit, la classificació d’aquest sector corresponia a la categoria de ciutat jardí extensiva. Construcciones Nervión, propietària de la finca, l’any 1962, presentà davant l’Ajuntament de Torroella de Montgrí la primera fase del projecte d’urbanització de Roca Maura.³²⁸

Entre l’any 1964 i 1970, en total s’han identificat, en aquest sector, disset projectes destinats a segones residències. Els arquitectes responsables de la majoria d’aquestes obres foren Àngel Sánchez Solsona, Manuel Martín, Luís Sánchez-Cuenca i Joan Baca Pericot. Gran part d’aquests primers propietaris eren d’origen nacional, com ara la família Triola, de Girona, o Joan Font Mir, propietari del xalet la Torratxa, de Barcelona. La resta de propietaris, en la seva majoria eren de procedència francesa, però també hi havia alguns casos d’origen suís, alemany o italià.

Entre les primeres cases que s’hi varen construir destaca l’habitatge de Werner Straub.³²⁹ La finca, propietat de Construcciones Nervión SA, l’any 1964, fou venuda a Werner Straub, que en aquell moment era un estudiant de nacionalitat suïssa. El xalet, distribuït en dues plantes, es va construir sobre una parcel·la d’uns 1.200 m². Amb un disseny minimalista i un estil avantguardista per l’època, destacà per la seva ar-

³²⁸ AMTDM. *Plans Parciais Urbanístics*. 1960-1983.

³²⁹ AMTDM. *Llicències d’obres*. 1964. 1/0597.

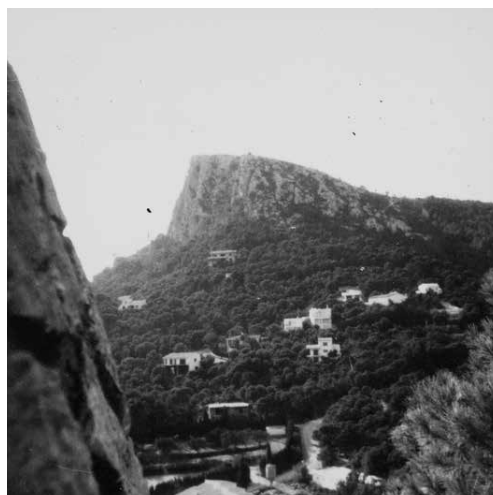
quitectura innovadora. L'any 1968, Straub vendrà la propietat a la societat del principat de Liechtenstein Etablissement Doranis.

Werner Straub, juntament amb Raito Ganzoni, artista i pintor també de nacionalitat suïssa, varen tenir un paper molt important en l'entreteniment de nit a l'Estartit a la dècada dels anys seixanta. L'any 1964, Ganzoni sol·licità permís a l'Ajuntament de Torroella per obrir al carrer de les Illes, número 79, un establiment destinat a bar i sala de ball. El local, que consistia en una casa de planta baixa amb pati, propietat de Gabriel Quintana i Serafina Alabau, fou adquirida per Raito Ganzoni i Werner Straub l'any 1963.

El nou establiment, que portaria el nom de Saint-Trop, esdevingué una de les primeres discoteques de la Costa Brava. El local es convertí en un referent per a la joventut autòctona i per als turistes que passaven les seves vacances a la població. Un any més tard, l'èxit del Saint-Trop a l'Estartit portaria a Ganzoni i Straub a inaugurar a Platja d'Aro Tiffany's, una de les discoteques més innovadores i emblemàtiques, que revolucionaria l'oci nocturn de la Costa Brava dels anys seixanta. Anys més tard, la marca Tiffany's s'expandiria, tant en l'àmbit nacional com internacional, amb l'obertura de diversos locals a Torremolinos, Tel Aviv, Munic, Montpeller, Tolosa o Baqueira.³³⁰

137 *Projecte Pla parcial d'ordenació del sector de Roca Maura*. 1962. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

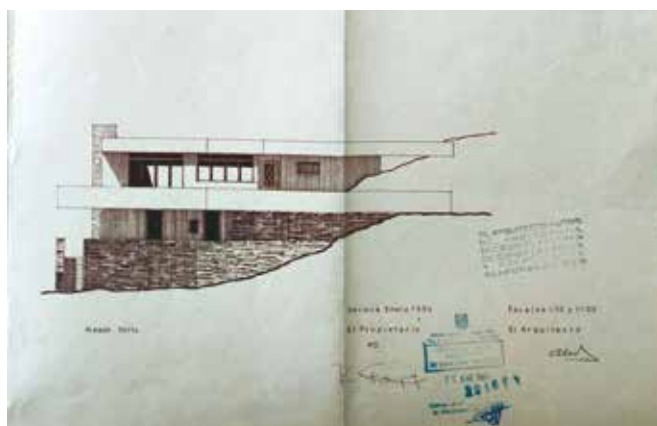

138 Autoria desconeguda. Sense data. *Panoràmica de Roca Maura des de la torre Ponsa on es poden observar les primeres construccions*. Fons Elias Pagès. INSPA. Diputació de Girona.

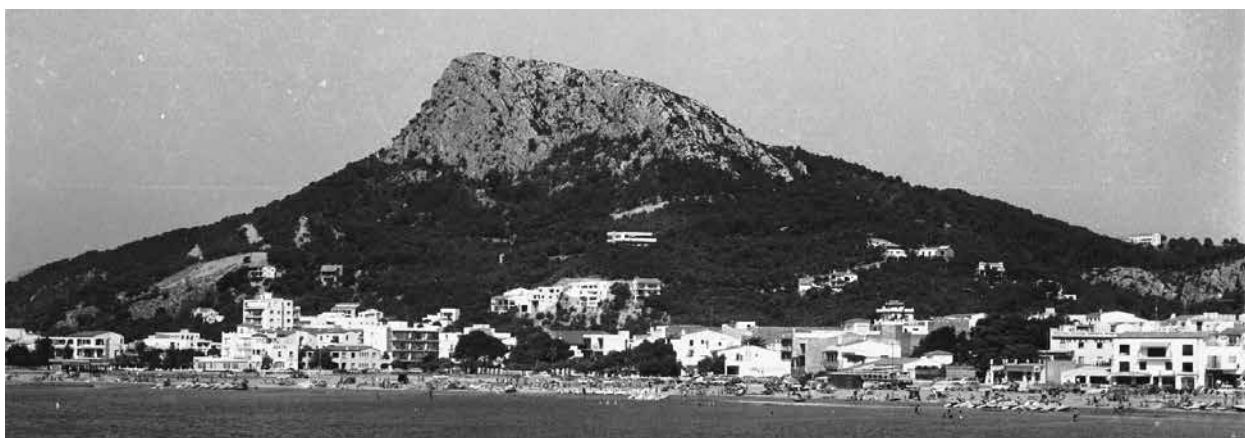
Werner Straub

Any: 1964 **Propietari:** Werner Straub **Ubicació:** Roca Maura **Adreça actual:** carrer de la Mediterrània, 69
Tipologia obra: obra nova, casa unifamiliar aïllada **Estat:** habitatge conservat **Arquitecte:** Àngel Sánchez Solsona

³³⁰ Castillon, X. (2015). Tiffany's, la joia de la Vall d'Aro. *Revista de Girona*, 291, p. 72.

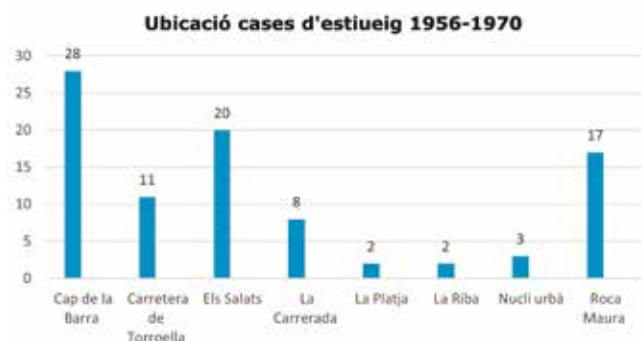

139 Alçat nord pel projecte de la casa de Werner Straub. 1964. 62 x 38 cm. Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí.

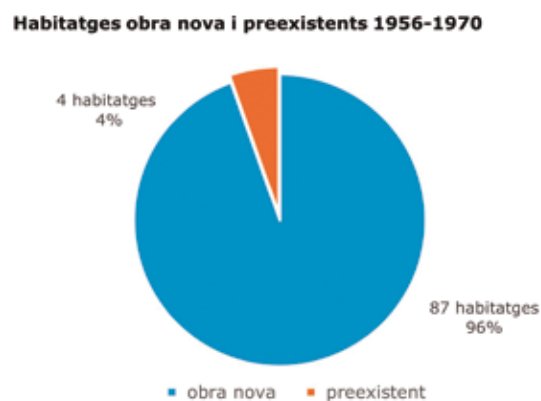

140 Pascual, J. (1970). Panoràmica de l'Estartit. Sota Roca Maura es visualitza, en solitari, el xalet de Werber Straub. Col·lecció Josep Pascual.

Cases d'estiueig 1956-1970

141 Font: Elaboració pròpia. Gràfic corresponent a les diferents zones d'ubicació de les cases d'estiueig a l'Estartit al llarg del període 1956-1970.

142 Font: Elaboració pròpia. Gràfic corresponent al número d'habitatges preexistents transformats en habitatges d'estiueig i els construïts d'obra nova, referent al període de 1956-1970.

6. Conclusions

La història de l'estiueig a l'Estartit es desenvolupà al llarg de les primeres dècades del segle XX fins a mitjans dels anys cinquanta. Inicialment, aquest fenomen es vinculà a l'higienisme i a les pràctiques terapèutiques professades per alguns sectors de la burgesia urbana. L'estiueig tenia els seus propis aspectes distintius, ben diferenciats del concepte de turisme. La seva pràctica es convertí en un element de distinció social.

Per a l'Estartit, igual que per a altres indrets, l'aparició dels primers estiuejants, a llarg termini, marcà un punt de no retorn en relació amb els canvis que es produïren, tant en l'àmbit econòmic, social com essencialment en l'urbanístic. A mitjans dels anys cinquanta, amb la democratització dels espais d'oci i l'arribada dels primers turistes es posà fi a l'estiueig anomenat clàssic, fenomen que, des de principis del segle XX, havien practicat les classes benestants.

Les primeres referències dels banys de mar de l'Estartit daten de l'any 1879. A les primeres dècades del segle XX, la localitat despertà l'interès d'artistes, viatgers i estiuejants. A partir d'aquell moment, algunes famílies de Girona i Barcelona, amb vinculacions familiars a Torroella, hi començaren a construir les primeres cases d'estiueig.

Les dades extretes de les llicències d'obres dels habitatges d'estiueig han permès seguir l'evolució de l'Estartit, des dels seus prometedors inicis com a nucli d'estiueig entre els anys 1910 i 1923, passant per un llarg període d'escassa presència de nous estiuejants, que s'estendria des de l'any 1924 al 1943. A partir dels anys cinquanta i fins a la dècada del seixanta, s'iniciaria una lenta però continuada arribada d'estiuejants, que culminaria amb la incorporació d'un nombrós grup majoritàriament arribat de la província de Barcelona.

Donades les expectatives inicials de les primeres dècades del segle XX, la posterior davallada en el nombre d'estiuejants s'explicaria per dues raons. D'una banda, per les deficiències quant a serveis essencials i infraestructures i, de l'altra, per la competència d'altres localitats costaneres millors dotades, circumstàncies que suposarien un important obstacle pel desenvolupament de l'Estartit com a nucli d'estiueig preferent.

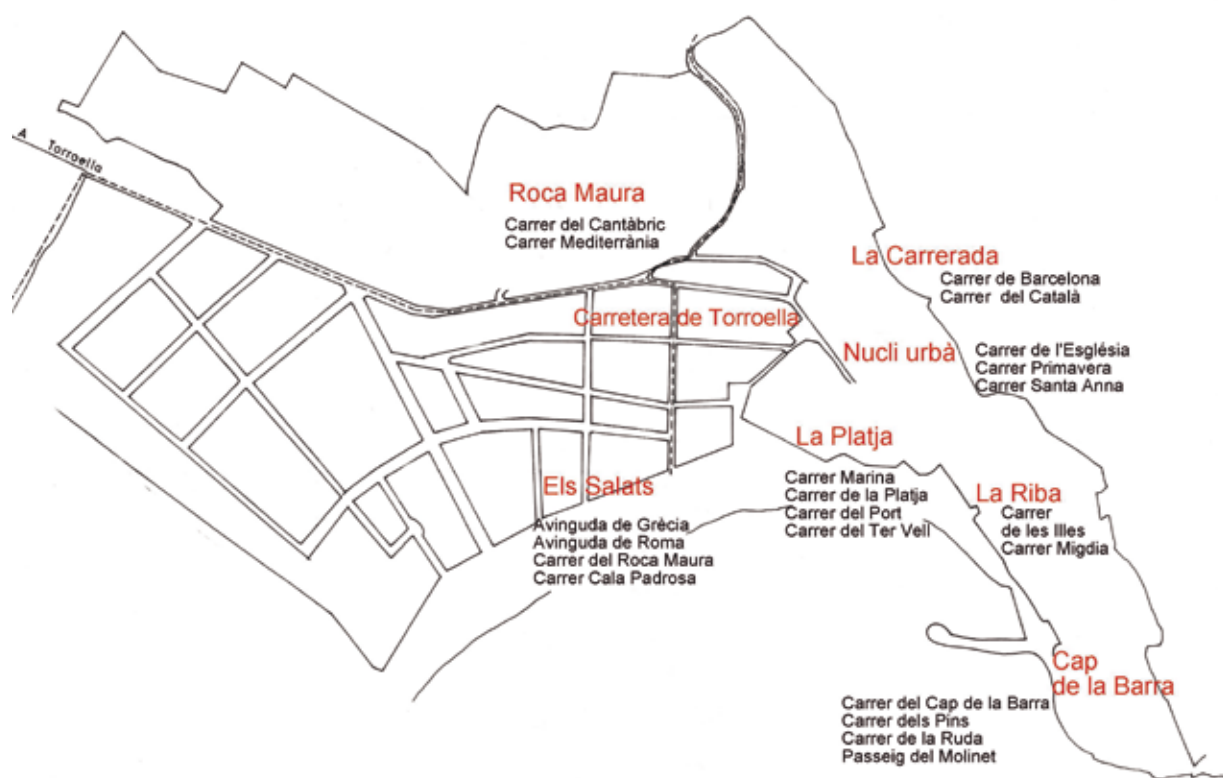
No fou fins ben entrada la dècada dels anys cinquanta quan s'incrementà el nombre de visitants, turistes i estiuejants. Aquesta nova situació implicà la urbanització de nous espais. Cap de la Barra i Roca Maura seran dues de les urbanitzacions més representatives de l'Estartit dels anys seixanta.

Per acabar, i a tall de conclusió, les dades aquí representades gràficament permeten seguir l'evolució en l'edificació d'habitatges d'estiueig a la localitat en els diferents períodes analitzats. Així mateix, s'indiquen les seves zones d'ubicació i les preferències quant a l'adquisició de cases d'obra nova o d'aprofitament. A les gràfiques també s'hi representen les diferents tipologies que, en la seva majoria, corresponen a cases unifamiliars aïllades. A partir de l'any 1959, s'hi començaran a construir els primers edificis d'habitatges plurifamiliars. I per últim, es fa referència a l'origen dels estiuejants en els diferents períodes examinats, dades que posen de manifest que, fins a la dècada dels anys seixanta, l'origen dels estiuejants de l'Estartit era majoritàriament de les províncies de Girona i Barcelona.

A partir dels anys setanta, l'Estartit s'unirà al turisme d'agència, de sol i platja, com diria Baldri Ferrer: «Un turisme d'hàbit, de mentalitat sedentària, que anul·la la poca proporció d'aventura que li va restant el viatjar.»³³¹

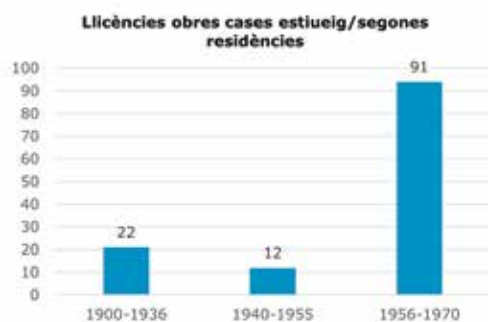
L'arribada del turisme internacional comportarà l'acceleració en la transformació de la població, circumstància que dificultarà la gestió del seu creixement urbanístic, que s'intensificarà de forma exponencial a causa de la pressió turística. En pocs anys, d'aquell poblet de postal que va embadalir artistes, visitants, excursionistes i estiuejants, no en quedaria gaire cosa: només la presència d'unes poques edificacions miraculosament preservades, un grapat de fotografies que provoquen l'admiració, i de vegades, la nostàlgia de qui les contempla, i els records de totes aquelles persones que, en diferents moments, trobaren en l'Estartit el seu racó de paradís.

Plànol de situació de les principals zones d'ubicació dels habitatges d'estiueig (1900-1970)

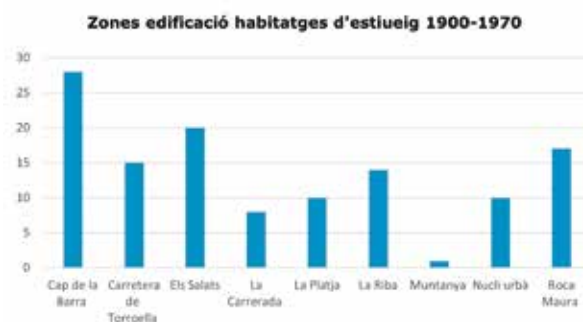

143 Font: Elaboració pròpia a partir dels plànols del cadastre d'urbana del municipi de Torroella de Montgrí. Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Hisenda, 1973. Arxiu Històric de Girona.

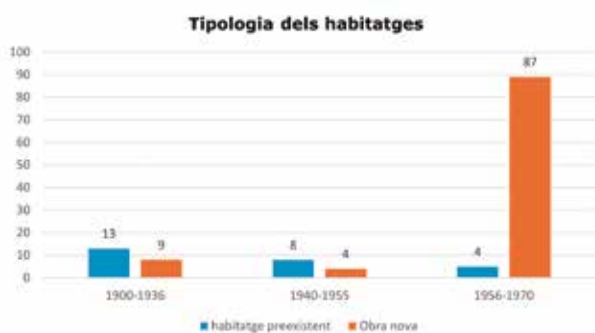
³³¹ Ferrer, B. (1971). *El Baix Empordà*, p. 227.

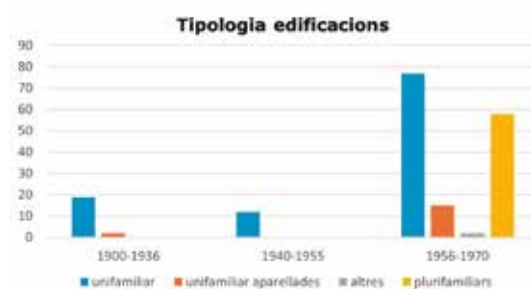
144 Font: Elaboració pròpia. Informació gràfica del nombre d'habitatges edificats en els tres períodes analitzats.

145 Font: Elaboració pròpia. Zones d'edificació dels habitatges d'estiuieg entre els anys 1900 i 1970.

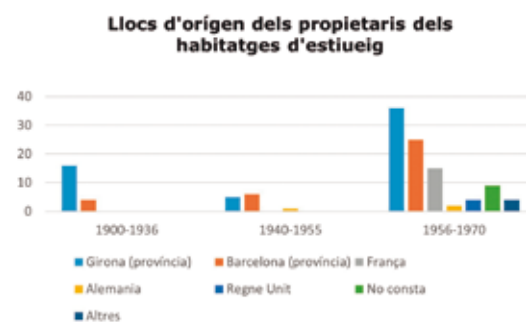
146 Font: Elaboració pròpia. Gràfic comparatiu entre l'edificació d'habitatges d'obra nova i habitatges preexistents en els tres períodes analitzats.

147 Font: Elaboració pròpia. Tipologia de les edificacions en els tres períodes analitzats.

148 Font: Elaboració pròpia. Estat dels habitatges en els tres períodes analitzats.

149 Font: Elaboració pròpia. Lloc d'origen dels propietaris dels habitatges d'estiuieg en els períodes analitzats.

Agraïments

Amb la presentació d'aquest treball, expressem la nostra màxima gratitud a totes les persones que han dedicat alguna estona del seu temps a regirar els calaixos de casa, i també els de la memòria, per retornar al nostre present documents, imatges, records i experiències. Tot això ens ha permès orientar-nos en aquest intricat camí cap al passat, per retrobar una part de la història de l'Estartit que l'inexorable pas del temps ha començat a desdibuixar.

Josep Maria Arpa i Pi
Inés Arquer Galdácano
Joan Baca Pericot
Xavi Bassas Mariné
Montse Batlle Motas

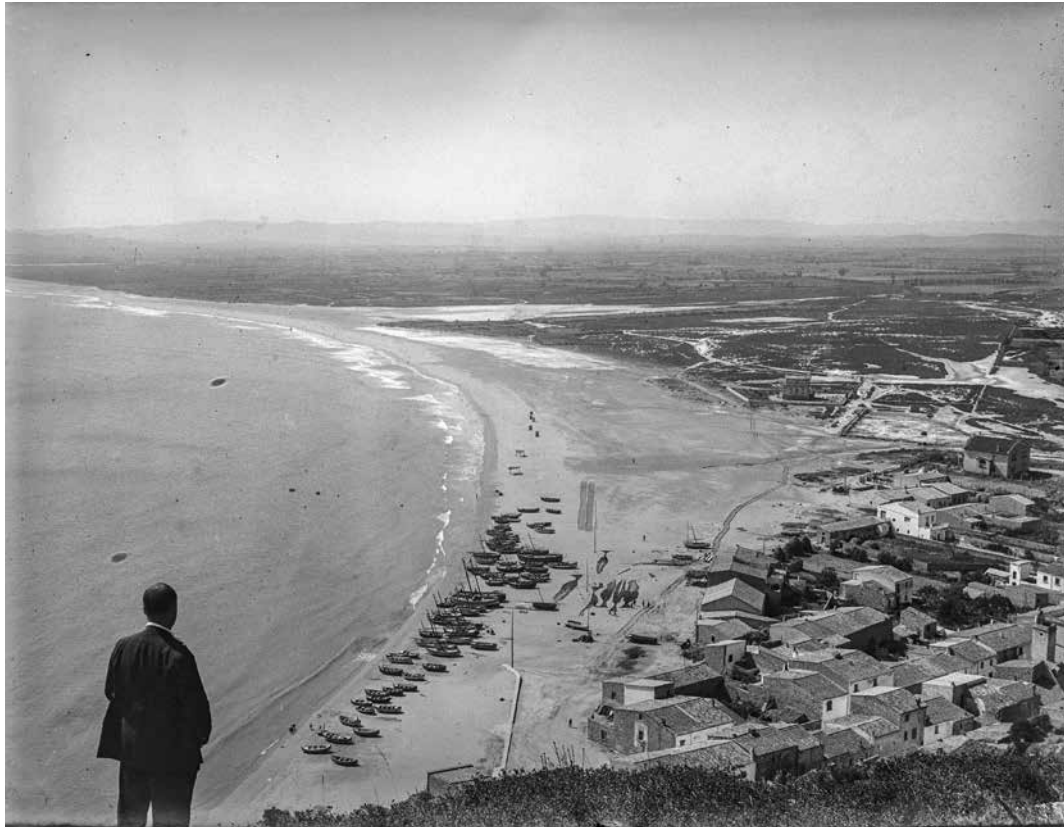
Família Basieras-Parera
Cristina Bech Almar
Imma Bertran Serra
Alejandro Bosch

Manel Camps Bosser
Josep Capellà Hereu
Narcís Coll Frigola
Família Dodero Vintró
Joan Dou Juncà
Família Ferrer- Riera
Virginia Ensesa Viñas
Jordi Falgàs Casanovas
Martí Freixas Bataller
Josep Fuster Ribas
Miquel Graells Vilarrodona
David Lenfant
Maria Lloveras
Esther Loaisa Dalmau
Maria Teresa Marquès Oriol
Josep Matas Balaguer
Pere Parrí Llos
Josep Pascual Massaguer
Família Peya Fusellas
Sabina Playa Ainié
August Prats Massaguer
Josep Pujol Senovilla
Maria Riera Busquets
Família Roqueta-Sureda
David Sagra Serrano

Família Strohmayr
Yago Trill Gauthronet
Pere Van Eeckhout
Alfred Xicoira Ferrer

Així mateix, agraïm a les següents institucions l'atenció rebuda durant aquesta recerca:

Arxiu Històric Nacional (AHN)
Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà (ACAE)
Arxiu Comarcal de l'Anoia (ACAN)
Arxiu Comarcal del Baix Empordà (ACBE)
Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS)
Arxiu Diocesà de Girona (ADG)
Arxiu Històric de Girona (AHG)
Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries (AMCE)
Arxiu Municipal de Girona (AMGi)
Arxiu Municipal de L'Hospitalet de Llobregat (AMHL)
Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí (AMTDM)
Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)
Centre de documentació Orfeó Català
Centre de la Imatge Diputació de Girona (INSPAI)
Centre Documentació del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter
Centre Excursionista de Catalunya (CEC)
Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC)
Fons Aurora Bertrana
Fundació Mascort
Fundació Rafael Masó
Hemeroteca de la revista Emporion
Museu Marítim de Barcelona (MMB)
Registre de la Propietat de la Bisbal

150 Pericot, Ll. (1930-1940). *Vista general de l'Estartit*. ACBE. Fons Lluís Pericot.

151 Pascual, J. (1970). *Vista general de l'Estartit*. Col·lecció Josep Pascual.

Bibliografia

- Audivert, M. (1971). *L'Estartit i les Medes. Biografia d'un poble de la Costa Brava*. Editorial Montblanc.
- Audivert, M. (1981). *Cases i gent de l'Estartit*. Editorial Montblanc-Martin.
- Audivert, R. (2003). «In memoriam. El Dr. Juan Eugenio Sala Matas (1918-2002)». *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*. p. 15-17
- AAVV, (2002). *Les tres dimensions de l'arquitecte*. Rafael Masó, fotògraf. Girona, COAC.
- Badia, J., Camps, T., Fontbona, F., Seguranyes, M. (2007). *Francesc Gimeno i els paisatgistes del Montgrí*. [Catàleg d'exposició]. Museu de la Mediterrània. Museu d'Art de Girona.
- Balcells, A. (2013). *Jaume Massó i Torrents i la modernitat, 1863-1943. De L'Avenç a l'Institut d'Estudis Catalans*. Institut d'Estudis Catalans.
- Barbaza, Y. (1988). *El paisatge humà de la Costa Brava*. Edicions 62.
- Bassa, J. (2008). «Alcaldes torroellencs en circumstàncies excepcionals». *Associació del Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*.
- Bataller, A. (1877). *Guía del bañista ó Reglas para tomar con provecho los baños de mar*. Impr. de la Renaixensa.
- Borrel, M. (2017). *S'Agaró & Sant Pol. Las perles de la Costa Brava*. Editorial: Miquel Borrell Sabater.
- Bosch, C. (1887). *Records d'un excursionista*. Brau.
- Bosch, L. (2008). *La família del meu pare*. Empúries.
- Camps, A. (2022). *Geografia de l'estiueig a les comarques gironines de llevant (1857-1929)*. Arxiu Municipal de Girona.
- Camps, M. (2023). *Els estius d'or*. Fullcolor. Printcolor, S.L.
- Castells, P. (1987). «Joan Pericot i Garcia 1907-1987. Una vida consagrada a l'art». *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, p. 1-12.
- Castillon, X. (2015). «Tiffany's, la joia de la vall d'Aro». *Revista de Girona*, 291, p. 72.
- Catalunya, guia de l'estiuejant = Cataluña, guía del veraneante*, 1926. Barcelona: Edicions Àgora.
- Clara, J. (1987) «Trens i carrilets». *Quaderns de la Revista de Girona*. Diputació de Girona.
- Cluselles, C., Bech, E. (2023). *Costa Brava. La descoberta del paradís* (exposició abril-setembre de 2023). Museu d'Art de Girona.
- Costa, Ll. (1991). «Jaume Sagrera Pijoan: el catedràtic d'Esclanyà». *Es Pedrís llarg*. Núm. 16.
- Costa, Ll. (1993). «Begur». *Quaderns de la Revista de Girona*. Diputació de Girona.
- Domènech, J. (1988). *Joan Llaverias. Pintor de Lloret*. Museu Municipal de Lloret de Mar.
- D'Ors, E., (1911). *La ben plantada*. Edicions 62.

- Duclerc, E. (1842). *Dictionnaire politique. Encyclopédie du langage et de la science politiques*. Pagnerre Editeur.
- Ensesa, A. (2015). *S'Agaró, el somni de Josep Ensesa*. Ajuntament de Sant Feliu, Ajuntament de Girona, Diputació de Girona.
- Falgàs, J., i Vidal, M. (2001). *La casa noucentista: arquitectura unifamiliar a Catalunya*. Masó explica Masó. Girona, COAC.
- Falgàs, J. (2010). «Racionalitat, equilibri i justa proporció: la casa Saliati, arquitectura noucentista a l'Estartit». *Llibre de la Festa Major de Santa Llúcia*, p. 28-37.
- Falgàs, J. (2016). «Masó a Torroella de Montgrí i l'Estartit, del principi al final». *Falgàs, Jordi, ed. Masó interiors*. Girona: Fundació Rafael Masó. Úrsula Llibres, p. 189-221.
- Falgàs, J., Roig, S. (2024). *S'Agaró 1924-2024. Arquitectura, cultura, turisme i glamur a la Costa Brava*. Úrsula Llibres.
- Ferrer, B. (1971). *El Baix Empordà*. Editorial Selecta.
- Ferrer H., Berrocal, S., (2024). *L'estiueig, a la Costa Brava. Dels pioners del segle XX al "boom" dels anys seixanta*. Editorial Efadós.
- Francès, L., Comelles, J., Alemany, S. (2012). Salut, banys de mar i el primer turisme de litoral a la futura Costa Brava. *Turisme, Gastronomia, Oci i Salut als municipis valencians: una perspectiva històrica*.
- Ferrer, Ll. (2020). Ciutats, pobles i migracions a Catalunya. *Els canvis a l'època contemporània. Ciutats mediterrànies: l'espai i el territori*. Flocel Sabaté (ed.).
- Galí, N. (2005). *Mirades turístiques a la ciutat. Anàlisi del comportament dels visitants del Barri Vell de Girona*, Tesi Doctoral, Universitat de Girona, Girona.
- Güell, X (1990). *Casas mediterràneas. Costa Brava*. Barcelona. Gustavo Gili, SA.
- Guidi, J., Gómez, S. (2014). *S'Agaró i l'arquitecte Rafael Masó. La ciutat-jardí de Castell-Platja d'Aro. Arquitectura, urbanisme i paisatge noucentista al Mediterrani*. Ajuntament de Castell-Platja d'Aro.
- Lacuesta, R., Cuspinera, Ll. (2006). *Rafael Masó i Valentí, arquitecte (1880-1935)*. Barcelona, Fundació La Caixa.
- Larrinaga, C. (2015). «De las playas frías a las playas templadas: la popularización del turismo de ola en España en el siglo XX». *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 37.
- Lloret, J., Surroca, J. (1995). *Imatges històriques de Torroella i l'Estartit*. Museu del Montgrí i Baix Ter.
- Llos, E. (1999). «Abans d'oblidar-ho. Unes memòries del turisme a l'Estartit». *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, p. 109-23.
- Llos, E. (2001). «Abans d'oblidar-ho. Memòries del turisme a l'Estartit (II)». *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, p. 109-17.
- Llos, E. (2009). «Abans d'oblidar-ho. Memòries del turisme a l'Estartit (III)». *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, p. 125-31.
- Martínez, P. (1865). *La provincia de Gerona. Datos Estadísticos*. Girona, Impremta de F. Dorca.

- Massó, J. (1918). «Estartit». *D'ací d'allà*, v. II, n. 7, p. 3-10.
- Ministerio de la Gobernación. Dirección General de Arquitectura (1942). Plan nacional de mejoramiento de la vivienda en los poblados de pescadores. Vol: III.
- Miguel, A., Alcón, F. (2008). «Las tesis doctorales de farmacia defendidas en España durante el siglo XIX». *Cuadernos del Instituto Antonio Nebrija*, 11/1, p. 25-66.
- Miret, T., Vives, M. (2008). *L'arquitecte Colomer. Ignasi M. Colomer i Oms (1878-1967)*. [Catàleg exposició]. Arxiu Comarcal de l'Anoia. Biblioteca Central d'Igualada.
- Moreno, A. (2007). *Historia del turismo en España en el siglo XX*. Síntesis.
- Mundet, Ll. (1998). *L'evolució dels models de turisme litoral. El Regne Unit, la Costa Brava i Cuba*. Tesis doctoral. Universitat de Girona. Catalunya.
- Mundet, Ll. (2000). «De l'estiueig dels forasters a la invasió dels visitants». *Revista de Girona*.
- Muñoz, F. J. (2021). «Viviendas y poblados pesqueros en el litoral vasco durante la postguerra». *Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 39.
- Musquera, S. (2016). «La normativa a la Costa Brava, instrument per a un nou paisatge». *Congrés d'Arquitectura 2016*. Barcelona.
- Nebot, J. (2001). *Els primers quaranta anys:1961-2001*. Club Nàutic Estartit.
- Palou, S. (2021). «Excursionisme, paisatge i organització turística durant la segona república: La celebració de la conferència Pro Costa Brava, l'agost de 1935». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, v. LXII, p. 635-666.
- Pellejero, C. (2002) «La política turística en la España del siglo XX: Una visión general». *Historia Contemporánea*, 25.
- Pareta, M. (2010). *Josep Claret: arquitectura i societat*. [Tesis doctoral] Universitat de Girona. <http://www.tdx.cat/TDX-0420110-114854>
- Pla, J. (1941). *Guia de la Costa Brava*. Ediciones Destino.
- Pla, J. (1976). Girona: un llibre de records. Col·lecció Dofí. Edicions Destino.
- Pla, J. (1990). *De l'Empordanet a Perpinyà*. Ediciones Destino.
- Planes, J. et al (2017). *La Costa Brava. Àlbum guia 1925*. Edicions Sidilla.
- Planes, S., Puigdevall, N. (1994). «Sant Jordi Desvalls». *Quaderns de la Revista de Girona*, 51. Diputació de Girona.
- Puig, F. X. (2016). «Josep Maria Miró Guibernau, arquitecte (1889-1966)». *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer*, 9.
- Puigbert, J. (1995). *La Girona de la restauració. Girona, 1874-1923*. Diputació de Girona. Ajuntament de Girona.
- Puigvert, J. M. (1997). «Els metges higienistes i les topografies mèdiques». *Recerques: Història, economia i cultura*, 35, p. 99-105.
- Puigvert, J.M. (2002). «Les colònies d'estiuejants (1865-1936)». *Revista de Girona*, 215.

- Puigvert, J. M. i Figueras, N. (2016). «L'estiueig, objecte d'estudi polièdric». *Plecs d'història local*, 163.
- Puigvert, J.M. (2016). «L'estiueig: canvis de model, decadència i patrimonialització». *Plecs d'història local*, 163.
- Puigvert, J. M. i Figueras, N.(coords.) (2018). *Balneario, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporánea*. Marcial Pons.
- Puigvert, J. M. (2022). *Estiueig de proximitat*. Barcelona, 1850-1950. Diputació de Barcelona.
- Reig, R. (1961). *La Costa Brava vista pels seus millors pintors*. Aedos.
- Ribera, A. (1957). *Coral de sang*. Albertí Editor.
- Rosselló, J. (1989). «L'arquitectura i l'urbanisme d'estiueig al Penedès». *Institut d'Estudis Penedesencs*. Institut Ramon Muntaner.
- Roviras, A., Torrent, E. (2003). «Torroella de Montgrí i L'Estartit». *Quaderns de la Revista de Girona*. Diputació de Girona.
- Rubio, S. (2021). «Excursionisme, paisatge i organització turística durant la segona república: la celebració de la conferència pro Costa Brava l'agost de 1935». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. V. 62.
- Santaló, J. (2008). *La Costa Brava abans de la Costa Brava. Fotografies de la Casa de la Postal, 1915-1935*. Ajuntament de Roses.
- Soler, G., & Miserachs, X. (1995). *L'Estiueig a Catalunya: 1900-1950*. Edicions 62.
- Soler, M. (2011). *L'estiueig. Com fèiem vacances entre 1929 i 1935*. Quaderns Crema.
- Tarrús, J., Comadira, N. (1996). *Rafael Masó, arquitecte noucentista*. Girona, COAC. Demarcació de Girona.
- Tatjer, M (2009). «En los orígenes del turismo litoral: Los baños de mar y los balnearios marítimos en Catalunya». *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía i Ciencias Sociales*. Universitat de Barcelona. V. XIII, n. 296.
- Tatjer, M. (2012). *Els banys de Mar a Catalunya*. Editorial Albertí.
- Tatjer M. (2016). «L'estiueig a la platja (1850-1936)». *Plecs d'història local*, 163.
- Vila, P. (2003). *Resum de Geografia de Catalunya*. Societat Catalana de Geografia. Institut d'Estudis Catalans.
- Zamora, F. (1787). *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Vol. 1.

Una sargantana fràgil en un
ecosistema fràgil.
Ecologia i ús de l'hàbitat
de la sargantana cendrosa
(*Psammodromus edwardsianus*) a
les dunes de Pals

Fèlix Amat Orriols

Índex

1.	INTRODUCCIÓ.....	165
1.1.	Morfologia	165
1.2.	Evolució i taxonomia	167
1.3.	Distribució i hàbitat	170
1.4.	Cicle biològic, ecologia, comportament i demografia	172
1.5.	Amenaces i conservació	175
1.6.	El sargantaner gros	176
2.	EL PROJECTE DE RECERCA	178
2.1.	L'àrea d'estudi	178
2.2.	Finalitat i objectius	181
2.3.	Metodologia	182
2.3.1.	Microdistribució espacial	182
2.3.2.	Patrons d'activitat diària	182
2.3.3.	Macrohàbitat i microhàbitat	183
2.3.4.	Demografia poblacional	185
2.3.5.	Aspectes relacionats amb la conservació de l'espècie	187
3.	RESULTATS	187
3.1.	Microdistribució espacial	187
3.2.	Patrons d'activitat diària	188
3.3.	Macrohàbitat	191
3.4.	Microhàbitat	193
3.5.	Demografia poblacional	199
4.	DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS	204
4.1.	Faunística	204
4.2.	Microdistribució.....	204
4.3.	Patrons d'activitat diària	206
4.4.	Macrohàbitat	207
4.5.	Microhàbitat	208
4.6.	Demografia poblacional	209
5.	CONCLUSIONS	210
6.	APUNTS PER A LA CONSERVACIÓ DE LA SARGANTANA CENDROSA	211
	AGRAÏMENTS	212
	REFERÈNCIES	213

Resum

Les dunes de Pals són la llar d'una població de sargantana cendrosa (*Psammodromus edwardsianus*), una petita espècie de sargantana adaptada a la vida en hàbitats secs, assolellats, amb una vegetació de baixa cobertura que creix sobre un sòl tou, poc compactat i sorrenc. Aquesta espècie madura sexualment molt ràpidament i no supera els dos anys de longevitat i, en conseqüència, les seves poblacions fluctuen força, demogràficament parlant. La gran alteració dels ecosistemes mediterranis, com és el cas de les dunes costaneres a Catalunya, ha fet que, en l'actualitat, *Psammodromus edwardsianus* sigui una espècie vulnerable.

El projecte de recerca que s'ha realitzat abasta l'estudi de la demografia poblacional i, en concret, la relació entre l'hàbitat i les densitats poblacionals de sargantana cendrosa, estimada mitjançant la realització de transectes en quatre quadrícules. Tanmateix, aquesta recerca ha inclòs l'anàlisi de la seva microdistribució espacial i dels patrons d'activitat diària dels individus. Molt particularment, pel que fa a la gestió de l'hàbitat per tal de conservar la població de sargantana cendrosa, s'ha dut a terme un estudi del macro i microhàbitat mitjançant la quantificació de diverses variables estructurals segons geolocalitzacions molt precises. La sargantana cuallarga (*Psammodromus algirus*) és un competidor de la sargantana cendrosa i, per tant, els mostreigs han inclòs també aquesta espècie a fi d'avaluar si hi ha segregació ecològica entre ambdues espècies.

Les anàlisis efectuades s'han basat en 277 observacions de sargantana cendrosa i 71 de cuallarga obtingudes durant el període de juny a juliol de 2024. *Psammodromus edwardsianus* predomina clarament en la rereduna oberta on *P. algirus* es força escassa, mentre que, si bé aquesta darrera espècie abunda en la pineda, la sargantana cendrosa també hi és present. Les dues espècies presenten diferències pel que fa als patrons d'activitat diària, que està correlacionada amb la temperatura ambiental i el seu comportament. La sargantana cendrosa inicia la seva activitat abans que l'altre *Psammodromus*, i presenta un comportament molt més mòbil. Degut a la capacitat d'acumulació de calor de la sorra, els juvenils acaben més tard la seva activitat perquè necessiten alimentar-se amb major freqüència. Quant al macrohàbitat, s'observa una tendència general a que la sargantana cendrosa estigui present en indrets més sorrencs, amb menor cobertura d'arbres i més allunyada de les passereres i la pista asfaltada que transcorre per l'interior.

Els resultats de l'estimació de la densitat poblacional mostren que les densitats de sargantana cendrosa són majors en la rereduna desproveïda de pins, mentre que en el cas de la sargantana cuallarga és a l'inrevés. Si bé les dades de microdistribució mostren una expansió de *Psammodromus algirus* en relació amb estudis anteriors, les densitats de sargantana cendrosa, si tenim en compte l'època d'estudi, no semblen haver disminuir amb relació a dades de 2022, però sí a 2014. Aquest augment de la sargantana cuallarga es pot atribuir a l'expansió de la pineda, si bé *Psammodromus edwardsianus* pot ocupar zones arenoses envoltades d'arbrat si hi ha prou petits matolls. Pel que fa al microhàbitat, *Psammodromus edwardsianus* es revela com un especialista que presenta un estret nínxol ecològic atès que selecciona zones amb vegetació baixa, elevat nombre de plantes i raresa d'arbres. Dins d'aquesta espècie, juvenils i adults es solapen bastant pel que fa a l'ús del microhàbitat, mentre que es segreguen pel que fa a l'activitat diària.

La conservació de la millor població dunar de sargantana cendrosa de Catalunya requereix el manteniment de la vegetació de rereduna per tal d'evitar la seva substitució per part de la sargantana cuallarga i, per tant, implica contrarestar l'expansió de la pineda.

1. Introducció

La sargantana cendrosa, també anomenada sargantaner petit (*Psammodromus edwardsianus*), és una de les sargantanes més petites d'Europa, espècie que presenta una particular estratègia biològica per tal d'adaptar-se a la vida en ecosistemes mediterranis secs, amb sòls tous i escassa cobertura vegetal.

1.1. Morfologia

En la seva fase de vida adulta, aquesta espècie mesura tan sols de 34 a 56 mm des de la punta del musell fins a l'obertura cloacal i de 12 a 13 cm de longitud total quan la cua no està regenerada. El cap està cobert de les típiques grans escates llises dels lacèrtids, mentre que en el dors hi ha de 28 a 38 rangs d'escates i al ventre, de 24 a 36 plaques ventrals que s'organitzen en sis fileres longitudinals. Les escates del collar estan molt poc marcades i els porus femorals varien en un nombre de 10 a 15. Com en d'altres espècies del gènere *Psammodromus*, les escates del dors i dels costats estan imbricades entre elles i fortament carenades, fet que dona a la pell d'aquesta espècie un tacte aspre (Fig. 1). El cap està ben diferenciat i és robust, si bé no és comparativament gaire gran, i té un musell cònic i curt (Fig. 2). Es tracta d'una espècie que, com tots els lacèrtids, presenta quatre extremitats curtes i delicades, un cos semicilíndric i una cua lleugerament més llarga que la suma de les longituds del cos i el cap.

La coloració dels adults és grisa o bruna d'intensitat variable, mentre que el ventre és completament blanc, sense taques (Fig. 3). En el cas de la població que ha estat objecte del present estudi, situada a les dunes de Pals, en comparació amb altres poblacions, la coloració general dels adults és força clara i presenten tonalitats grises en comptes de brunes. Aquest fet de ben segur ha de tenir com a finalitat el poder de mimetitzar-se amb el fons predominantment sorrenc i passar desapercebuts davant dels predadors, mentre que en el cas dels juvenils (Fig. 4) és bruna fosca i es va aclarint a mesura que van creixent. Així doncs, el patró de coloració dels individus va canviant al llarg del temps.

Els juvenils presenten taquetes blanquinoses que es van estenent des dels flancs i que, amb el pas del temps, tan sols resten en la part superior de les extremitats. Quan els juvenils estan més desenvolupats, apareixen rere el coll i sobre el dors cinc línies longitudinals més o menys contínues de color blanc o groguenc molt clar. També progressivament van apareixent taques irregulars de color bru fosc, que s'organitzen formant bandes transversals en el dors i els flancs, i que resten interrompudes per aquestes línies. El cap és de la mateixa tonalitat gris cendrosa i presenta algunes petites taques fosques a la part superior i l'inici de les línies longitudinals laterals al costat. A diferència dels juvenils, els adults desenvolupen en la part anterior dels costats d'1 a 5 ocells de color blavós clar, tot i que poden estar absents en alguns exemplars.

Les anàlisis morfològiques mostren que aquesta espècie presenta un patró de dimorfisme sexual similar al que es dona en molts lacèrtids, però és força més atenuat que a d'altres espècies, de forma que és difícil distingir els sexes a simple vista. Els mascles presenten caps una mica més amples i robusts que les femelles, un nombre major de porus femorals a la cara inferior de les extremitats posteriors, així com

una base de la cua més ample degut a la presència dels òrgans copuladors o hemipenis. La coloració i especialment el nombre d'ocells és, de fet, més variable entre individus que entre sexes i, per tant, tampoc ajuda a la seva distinció sexual.

Figura 1. Detall del cap d'una sargantana cendrosa. Les sargantanes del gènere *Psammodromus* presenten un musell curt i de perfil agut.

Figura 2. Subadult de *Psammodromus edwardsianus*. Les escates superposades i fortament carenades, i la tolerància envers la sequedat ambiental, si bé no són adaptacions específiques a la sorra, faciliten a aquesta espècie la vida en les dunes.

Figura 3. Patró de coloració de *Psammodromus edwardsianus*. Aquest femella adulta presenta el típic fenotip dels individus que habiten els sorrells costaners de Catalunya, que es caracteritza per la pigmentació força clara per tal de passar desapercebuts sobre la sorra.

Figura 4. Patró de coloració de *Psammodromus edwardsianus*. A diferència de l'individu de la fotografia anterior, els juvenils de sargantana cendrosa de les dunes de Pals presenten una pigmentació més fosca que els adults i un disseny més contrastat. Això, en combinació amb la seva petita mida corporal, els permet d'escalfar-se més de presa que els adults, però alhora els fa més visibles als depredadors. A mesura que van creixent, la pigmentació corporal es va aclarint.

1.2. Evolució i taxonomia

La sargantana cendrosa forma part de la família dels lacèrtids, que comprèn 385 espècies (Reptile Database, consultat 1 d'abril de 2025) àmpliament distribuïda pels reialmes paleàrtic i afrotropical i, de forma molt puntual, per l'indomalai. Presenta majoritàriament espècies ovíparaes, terrestres i depredadores generalistes d'invertebrats (Arnold, 1987; Arnold, 1989).

La sargantana cendrosa forma part un dels primers llinatges que es van diferenciar dins de la família dels lacèrtids, adaptant-se a viure en indrets força càlids i secs, i va donar lloc fa uns 30 milions d'anys, d'una banda, a les sargantanes insulars endèmiques de l'arxipèlag de les Canàries, el gènere *Gallotia*, i, de l'altra, al gènere *Psammodromus* format actualment per sis espècies, una de les quals és la sargantana cendrosa (Arnold, 1989). *Psammodromus* s'ha especialitzat en córrer molt ràpidament pels espais descoberts que hi ha entre la vegetació, que utilitzen com a refugi. En canvi, el gènere *Gallotia*, endèmic de les Canàries, presenta unes característiques ecològiques més generalistes, com a resultat de la manca d'altres lacèrtids a l'arxipèlag que pugin, doncs, competir amb ells. L'evolució del *Psammodromus* ancestral al nord-est d'Àfrica va donar lloc a dos grups d'espècies força diferents pel que fa a la mida corporal, com a resultat probablement d'un desplaçament en el nínxol ecològic a escala d'hàbitat per tal d'evitar la competència entre elles.

El primer d'ells està format actualment per una única espècie, el sargantaner gros o sargantana cuallarga (*Psammodromus algirus*), que és comparativament gran i, doncs, versemblantment ha conservat les característiques ecològiques de l'ancestre (Fig. 5). Aquesta espècie va colonitzar gran part de la península ibèrica des del Magrib en dues ocasions, la primera d'elles fa 3,6 milions d'anys segons les anàlisis moleculars.

Figura 5. Sargantana cuallarga (*Psammodromus algirus*). L'espècie del gènere *Psammodromus* popularment més coneguda és la sargantana cuallarga o sargantaner gros, degut a la seva abundància en la Catalunya mediterrània i la varietat d'hàbitats on és present.

Les espècies del gènere *Psammodromus* de mida petita provenen d'un ancestre que es va adaptar a la vida en hàbitats més descoberts de vegetació, que representen, doncs, una desviació del nínxol ecològic que tenia el *Psammodromus* ancestral. L'ancestre dels petits *Psammodromus* es va especiar en el nord-est d'Àfrica i posteriorment va colonitzar la península ibèrica fa prop d'uns 19 milions d'anys, per acabar donant lloc a tres espècies que fins fa poc eren considerades com una mateixa: *Psammodromus hispanicus* (Fig. 6). La primera en diferenciar-se d'aquest ancestre, fa aproximadament uns 9,5 milions d'anys (Fitze et al., 2011), habita la franja central de la península ibèrica (Fig. 7, *Psammodromus hispanicus*). Posteriorment es van diferenciar l'espècie ibèrica occidental (Fig. 8, *Psammodromus occidentalis*) i l'oriental (*Psammodromus edwardsianus*) a partir d'una espècie ancestral fa uns 6,5 milions d'anys.

L'espècie que habita l'àrea mediterrània de la península i el sud de França, i per tant Catalunya, és el tàxon oriental, la sargantana cendrosa (*Psammodromus edwardsianus*). Aquesta espècie va ser descrita pel naturalista francès Antoine Louis Dugès el 1829 (Dugès, 1829) i dedicada al zoòleg belga-francès Henri Milne Edwards, inicialment inclosa dins del gènere *Lacerta* com a *Lacerta edwardsiana*. Posteriorment, va ser inclosa dins del gènere *Psammodromus*, com a *Psammodromus hispanicus* (Dumeril i Bibron, 1839). Així, durant molt temps totes les poblacions de sargantanes corredores petites peninsulars estaven incloses dins d'aquesta espècie fins que es va descriure una nova espècie, *Psammodromus cinereus*. Aquesta es basava en diferències en els comptatges d'escates i donà lloc a una confusió taxonòmica que es va acabar quan es va establir la subespècie *Psammodromus hispanicus edwardsianus* (Mertens, 1926). No obstant, el tàxon *edwardsianus* presenta una evident diferència morfològica, la presència d'una escata supralabial sota la subocular, que és així un caràcter morfològic important i força diagnòstic si es té en compte el nivell d'uniformitat dels *Psammodromus* ibèrics pel que fa a la folidosi. A partir d'aquí i segons la combinació d'eines moleculars, anàlisis morfològiques i característiques climàtiques, es va elevar aquesta subespècie a espècie com a *Psammodromus edwardsianus* (Fitze et al., 2010; San José Garcia et al., 2010).

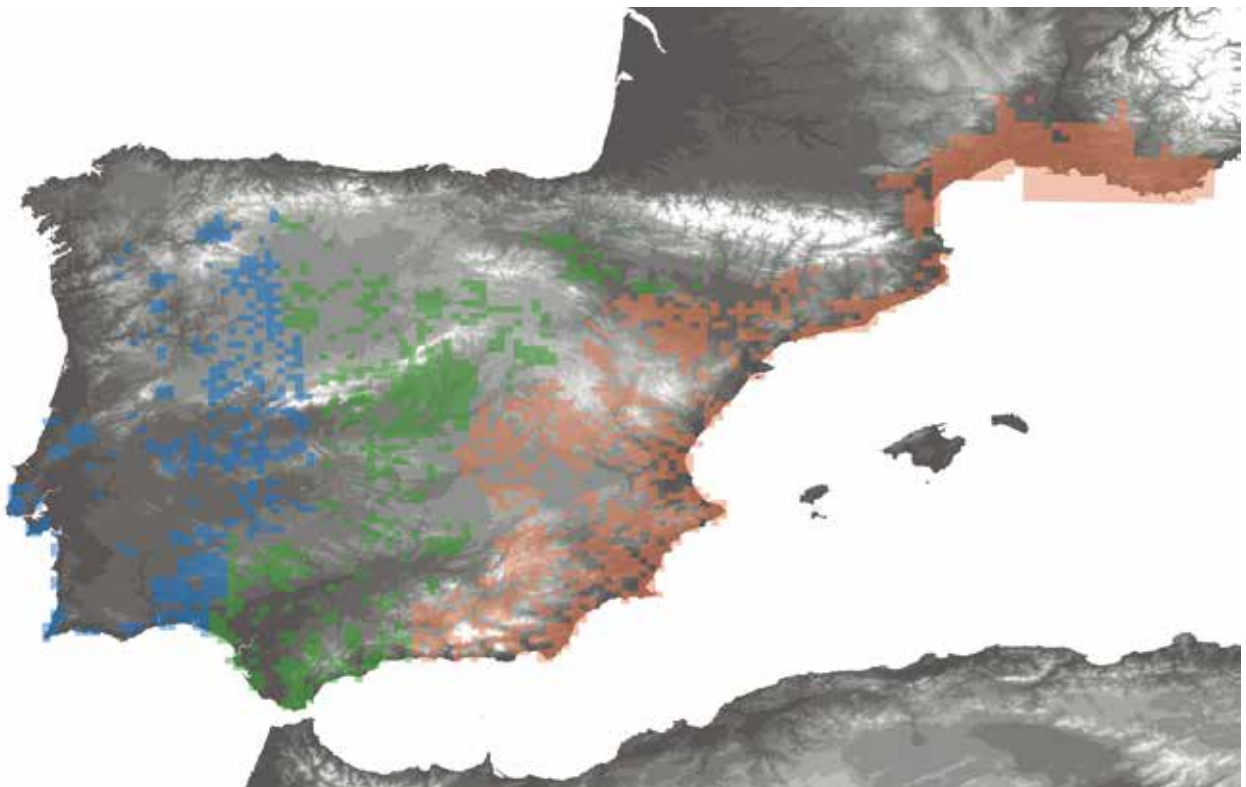

Figura 6. Distribució geogràfica aproximada de les tres espècies ibèriques del gènere *Psammodromus*. Segons citacions obtingudes a partir de diverses fonts i tenint en compte els resultats genètics, el mapa mostra la distribució UTM 10x10 de *Psammodromus edwardsianus* (color salmó), *P. hispanicus* (en verd) i *P. occidentalis* (en blau).

Figura 7. *Psammodromus hispanicus*. Les úniques poblacions que actualment resten dins del tàxon *Psammodromus hispanicus* són les que es troben a la banda central de la península ibèrica, com aquest individu del nord de Madrid.

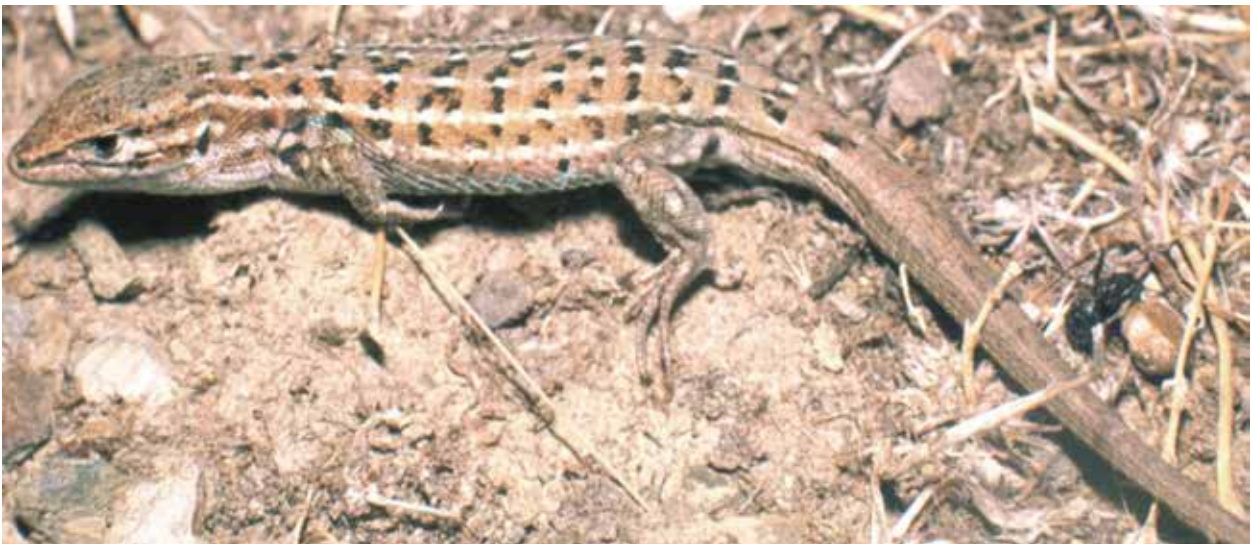

Figura 8. *Psammodromus occidentalis*. Ecològicament molt semblant a *Psammodromus edwardsianus*, aquesta espècie és endèmica de la banda occidental de la península ibèrica, com aquest individu de Càceres.

1.3. Distribució i hàbitat

Des del seu origen situat a l'est peninsular, *Psammodromus edwardsianus* ha colonitzat l'extrem meridional de França tot seguint la costa mediterrània fins a la vall del Roine i Carcassona per la vall de l'Aude. En canvi, l'extensió precisa de la seva distribució geogràfica a la península ibèrica és molt mal coneguda car les seves poblacions limítrofs són escasses (Masó i Pijoan, 2011; Rivera et al., 2011). No obstant, en una de les àrees de contacte entre *Psammodromus edwardsianus* i *P. hispanicus* no s'observa hibridació, fet que pot ser degut a que hi ha una clara separació ecològica entre les dues espècies pel que fa al substrat i la vegetació (Malo et al., 2023).

A Catalunya, és una espècie marcadament mediterrània que es troba present al territori de forma més discontinua que d'altres sargantanes de la regió mediterrània, degut a que presenta una major especi-

ficitat d'hàbitat. A grans trets, la seva distribució geogràfica abasta zones costaneres on es troba, si bé no sempre, a les dunes costaneres i les formacions estèpiques en els erms de la plana de Lleida. Enmig d'aquestes dues zones principals de distribució geogràfica, apareixen algunes poblacions en les parts més baixes de les muntanyes mediterrànies com a producte de la successió vegetal posterior a incendis o a l'abandonament de les activitats agrícoles. Si bé pot assolir els 1700 m d'altitud (Carretero et al 2002) en el sud peninsular, degut al descens de la temperatura en augmentar l'altitud, en realitat, la majoria de les poblacions es troben per sota dels 500 m.

La sargantana cendrosa és un habitant específic de formacions vegetals de baixa cobertura i, en general, sense arbres, constituïdes per petits matolls densos separats per espais oberts (Carretero i Llorente, 1997-1998) o densament vegetades però formades per plantes d'escassa cobertura foliar, les quals no constitueixen prou bon refugi pels adults d'altres lacèrtids més grans (Arnold, 1987) com el llargardaix ocel·lat (*Timon lepidus*), el fardatxo cendrós (*T. nevadensis*), la sargantana iberoprovençal (*Podarcis lilolepis*), la sargantana cua-roja (*Acanthodactylus erythrurus*) o la sargantana cuallarga (*Psammodromus algirus*). Així, els hàbitats que ocupa aquesta espècie van des d'estepes, màquies, garrigues, timonedes, brolles, pradells secs, zones amb vegetació ruderal (sempre i quan tinguin bastant sòl nu); en les zones de major altitud, també les landes i els coixinets de vegetació i, de vegades, en els conreus de vinya a mig llaurar on hi creix una mica de vegetació esparsa (Baena-Crespo et al., 2023). Així, les dunes d'escàs desenvolupament són un dels seus hàbitats preferits (Fig. 9). En general, habita zones planes associades a sòls solts i poc compactats, ben drenats i sense roques i, si bé, per exemple, pot habitar turonets estèpics a Lleida, evita els pendents laterals i es troba en la zona culminar. La seva distribució climàtica correspon estrictament a la regió mediterrània caracteritzada per un clima força càlid i amb una certa aridesa (Fig. 10).

Figura 9. Hàbitat dunar de sargantana cendrosa. En aquest cas, es tracta de la rereduna de la costa de València, on l'hàbitat és molt semblant al que apareix a les dunes de Pals.

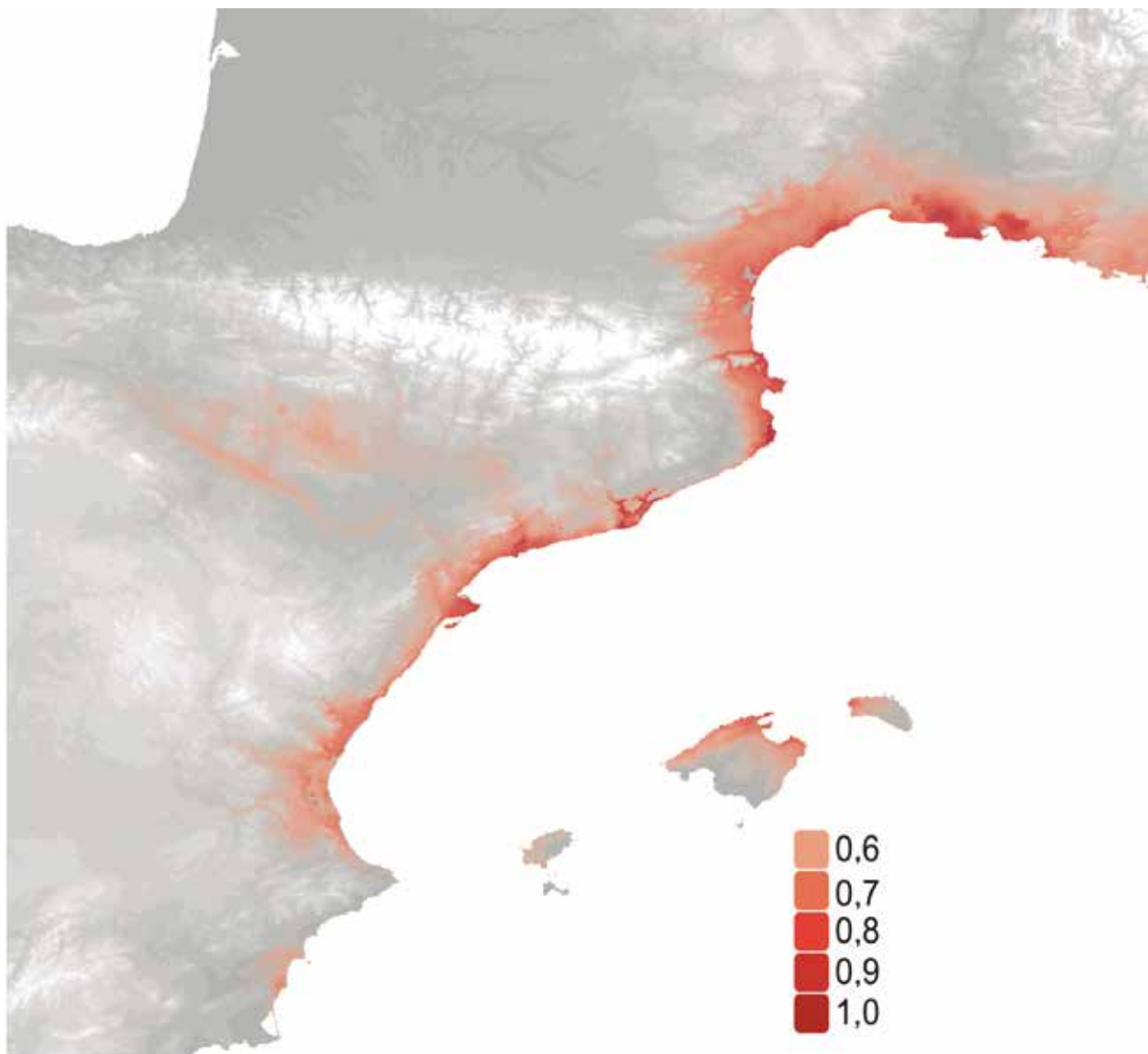

Figura 10. Mapa de la localització d'hàbitat climàticament favorable per a la sargantana cendrosa. Projecció logística mitjana obtinguda mitjançant l'algorisme MaxEnt, on s'han utilitzat 62 observacions de *Psammodromus edwardsianus* (20 rèpliques i 10 % de les localitats com a entrenament) sobre cartografia del vessant mediterrani de la península Ibèrica. Els colors més intensos indiquen una probabilitat d'hàbitat més elevada a partir d'un valor mínim del 0,5 segons l'escala adjunta. L'ajust del model és suficient (AUC mitjana = 0,909) i indica que la variable bioclimàtica que explica de forma menys redundant les condicions climàtiques de l'hàbitat de l'espècie és principalment la precipitació durant el mes més sec, per la qual cosa es tracta una espècie fortament adaptada a l'aridesa.

1.4. Cicle biològic, ecologia, comportament i demografia

El període reproductor de la sargantana cendrosa és primaveral i abasta de març a juliol en funció de les característiques climàtiques de la zona on es troben les poblacions, de forma que s'inicia abans en les localitats més càlides (Fig. 11).

Figura 11. Activitat anual de *Psammmodromus edwardsianus*. Nombre d'observacions de sargantana cendrosa al llarg de l'any segons les dades obtingudes d'INATURALIST.

La posta està formada per 2 - 6 ous (dunes del delta del Llobregat, Carretero i Llorente, 1991b), que desclouen als 48 - 65 dies d'incubació. A Catalunya, l'única població estudiada pel que fa a la seva reproducció és la del delta del Llobregat (Fig. 12) i que, en ocupar també una duna costanera, permet assumir que la de Pals funcioni d'una manera bastant semblant. En aquesta població estudiada, els mascles i les femelles maduren sexualment durant el primer any de vida amb una longitud del musell a la cloaca de 37 i 38 mm (Carretero, 1994). Les femelles de mida gran poden efectuar dues postes anuals, la primera a l'abril i la segona al juny, que consten de 2 a 4 ous (Carretero i Llorente, 1991b). Al contrari del que succeeix amb d'altres espècies de lacèrtids, la baixa fecunditat i l'escassa variació de la mida corporal al llarg de la seva curta vida (els adults mesuren entre 38 i 51 mm de longitud del musell a la cloaca) fa que, en aquesta espècie, no hi hagi cap correlació entre la mida corporal de les femelles i el nombre d'ous que ponen.

La sargantana cendrosa és una espècie amb un cicle vital molt ràpid, que li permet assolir ràpidament la maduració sexual per tal de contrarestar una mortalitat elevada. Degut a que la mida corporal depèn bàsicament del període de temps de creixement com a immadur mentre que el creixement en fase adulta és molt escàs, en resulta una espècie de petita mida corporal. Aquest fet li permet colonitzar noves àrees ràpidament de forma que els juvenils, que actuen com a dispersors fundant noves poblacions, esdevenen adults al cap de pocs mesos de vida. L'esperança de vida d'aquesta espècie és molt curta i, de fet, la majoria dels adults no superen l'any de vida. Així, fins al naixement dels juvenils al voltant de juliol, les poblacions estan formades només per adults, a partir d'aquí van morint els adults nascuts l'any anterior i, a finals d'any, gairebé només resten juvenils que esdevindran adults l'any següent. Aquesta dinàmica fa que les poblacions siguin molt volàtils i presenten alhora riscos d'extinció elevats, però també elevada capacitat de recolonització si hi ha corredors viables des de les poblacions properes.

Figura 12. *Psammodromus edwardsianus* de la població dunar del Prat de Llobregat. En l'actualitat, ben poques poblacions de sargantana cendrosa resten a Catalunya i, entre aquestes, la més ben estudiada és la que es troba a les dunes del delta del Llobregat.

Una conseqüència d'això, és que les densitats poblacionals poden variar força en un any degut a canvis en l'hàbitat, però també dins del mateix any a causa del reemplaçament generacional (Carretero, 1992; Carretero 1997-1998).

La petita mida d'aquesta espècie li permet escalfar-se més ràpidament que en el cas dels lacèrtids de mida més gran i, per tant, poden sortir abans dels seus refugis hivernals. De fet, en el cas de les poblacions costaneres, és possible observar individus actius durant els dies assolellats d'hivern, al contrari de les situades a l'interior, on es produeix brumació, que acaba en funció de l'altitud a que es troben. *Psammodromus edwardsianus* és una espècie força termòfila que s'assolella en espais oberts entre la vegetació i s'hi refugia quan la seva temperatura corporal (que varia entre 18 i 38 °C, Carretero i Llorente, 1993) és excessivament alta. Si es trasllada aquesta informació als patrons d'activitat anual, s'observa el màxim nombre d'individus durant el matí i el migdia, a la primavera i a la tardor. A l'hivern, l'activitat es concentra en uns poques hores pel migdia mentre que a l'estiu les elevades temperatures fan que hi hagi dos màxims, un a primera hora del matí i un segon a última hora de la tarda. Es tracta d'una espècie que s'alimenta d'artròpodes (Carretero i Llorente, 1991a, Escarré i Vericad, 1981), com ara insectes i aràcnids. En capturen més aquelles espècies que són més abundants, amb la única limitació de la seva mida, perquè pugin ser engolides.

La sargantana cendrosa és una espècie extremadament ràpida que es troba sempre en alerta, corre la distància més curta possible fins a la vegetació refugi (Fig. 13) més propera i té poca capacitat per enfilar-s'hi. La cripsi, combinada amb immobilitat dins la vegetació refugi, és la seva principal estratègia de defensa i, de fet, hi esdevé gairebé invisible dins, si bé, com altres *Psammodromus*, és capaç d'efectuar sons aguts quan es troba en perill.

Figura 13. Estratègia defensiva de la sargantana cuallarga. Es força difícil fotografiar bé la sargantana cendrosa sense haver-la de capturar perquè sol cercar ràpidament refugi entre la vegetació herbàcia.

1.5. Amenaces i conservació

Per tal d'entendre l'estat de conservació de la sargantana cendrosa i els impactes negatius sobre les seves poblacions, és necessari considerar com les conseqüències de la seva biologia tan particular li generen vulnerabilitat davant dels canvis ambientals. En condicions ideals i dins hàbitats mediterranis, *Psammodromus edwardsianus* tindria una distribució espacial formada per una xarxa de petites poblacions que habitarien els primers estatges de la successió vegetal, excepte en aquells indrets on, atesa la pobresa del sòl o el moviment de les masses de sorra, aquesta successió s'hagués aturat. Els incendis, que en la regió mediterrània són un dels principals factors de canvi, obririen zones descobertes de vegetació que, en ambients forestals madurs, tindrien potencialment una elevada freqüència, però afectarien poca superfície degut a la dificultat de cremar els arbres grans i l'escàs sotabosc. Aquesta situació crearia així una xarxa d'hàbitats de característiques dinàmiques on la capacitat d'establir-se en els nous seria facilitada per la ràpida maduració sexual de l'espècie. Amb l'avanç de la successió vegetal i l'augment de la coberta de vegetació pel creixement de matolls i arbusts, l'avantatge de la petita mida corporal de la sargantana cendrosa en ambients molt oberts desapareixeria davant la competència d'altres lacèrtids, com *Timon lepidus* i molt especialment *Psammodromus algirus* (Carrascal et al, 1989).

La seva especialització ecològica, particularment quan se la compara amb la sargantana cuallarga, que és una espècie competidora i de preferències ecològiques més generalistes, ha fet que *Psammodromus edwardsianus* sigui molt sensible als canvis dels ecosistemes causats per l'activitat humana. Així, la costa catalana ha estat objecte d'una forta pressió urbanística que ha provocat la desaparició de gran part de la vegetació dunar i la seva reducció a una estreta franja litoral, força fragmentada i sovint amb insuficient extensió per a l'establiment de poblacions de l'espècie. A banda d'això, els temporals de mar també l'han

afectat negativament, tant per la reducció de les dunes com per la seva inundació, com és el cas del delta de l'Ebre, on l'espècie ha desaparegut.

Un altre cas documentat és l'extinció de la població que hi havia a les dunes dels aiguamolls de l'Alt Empordà i que va desaparèixer a començaments del segle XX. En aquest cas, es va dur a terme una actuació de conservació consistent en la creació d'una nova població. El 1990, es van reintroduir exemplars procedents del delta de l'Ebre i, si bé al començament va ser un èxit (Carretero et al, 1992), a llarg termini la població es va extingir per causes desconegudes. No obstant, recentment s'ha localitzat un individu de *Psammodromus edwardsianus* en una zona erma dels aiguamolls de l'Alt Empordà. Aquest fet evidencia que l'espècie pot sobreviure amb unes densitats molt baixes, però que, alhora, la fan molt difícil de detectar.

En el cas del delta del Llobregat, l'espècie va experimentar una forta davallada durant la dècada dels anys 90 del segle passat, que en feia perillar la seva continuïtat per causes desconegudes, però finalment es va recuperar (Carretero, 1997-98). A més d'aïllades i amb escàs hàbitat disponible, les poblacions de duna litoral es troben separades de les de l'interior per l'existència de barreres produïdes per l'activitat humana i per la pèrdua d'espais oberts. En el cas concret de les dunes de Pals, on es troba la població que s'ha estudiat, s'han observat canvis de vegetació consistents en l'expansió de la pineda, dels arbusts i del matolls, que haurien de tenir un efecte negatiu sobre les poblacions de sargantana cendrosa, si bé l'espècie encara conserva una població notable (Guinart i Fuentes, 2022).

A la Catalunya interior, l'abandonament dels conreus de secà i concretament dels seus marges herbacis, en combinació amb l'expansió dels boscs de vegades promoguts per la reforestació, ha jugat en contra de les escasses i aïllades poblacions. A les planes de Lleida, nombrosos erms potencialment habitables per l'espècie han estat transformats en zones de regadiu, que són completament incompatibles amb la persistència de les poblacions.

El resultat de tot plegat és que la sargantana cendrosa es troba en regressió a gran part de Catalunya, com es posa de manifest en un estudi realitzat el 2023 (Baena-Crespo et al., 2023), que compara dades històriques de distribució geogràfica amb les actuals. El reconeixement aquesta malaurada realitat ha estat la catalogació de l'espècie com a vulnerable en el darrer catàleg d'espècies protegides de la Generalitat de Catalunya.

1.6. El sargantaner gros

Tot i que la sargantana cendrosa o sargantaner petit (*Psammodromus edwardsianus*) és la protagonista d'aquest estudi, una part d'aquest també analitza la seva interacció ecològica amb altres espècies de lacèrtids. En aquest cas, l'espècie clau és la sargantana cuallarga o sargantaner gros (*Psammodromus algirus*) i aquí rau l'interès per presentar-la breument. Es tracta d'una espècie que pot assolir excepcionalment 9 cm de longitud des de la punta del musell a l'obertura cloacal; si s'hi suma la seva llarga cua, la seva longitud total pot arribar als 22 cm. La seva morfologia és, en general, molt similar a la de la sargantana cendrosa, amb l'excepció de la mida corporal i llur patró de coloració, marronós amb dues línies dorso-laterals de color blanquinós o groc, que delimiten els flancs per la seva part superior i inferior (Fig. 14). En ocasions, apareix una tènue línia fosca que transcorre pel centre del dors. De vegades el cap té, en la seva

part mandibular i a la gola, tons groguencs o ataronjats que, en el cas de les poblacions de l'est peninsular, rarament s'estenen per la resta del cap. També poden aparèixer ocelles de color blavós en els costats.

Sens dubte, *Psammodromus algirus* és un dels rèptils més representatius de la Mediterrània occidental i es troba àmpliament distribuït en tota mena d'hàbitats oberts, com brolles, màquies, fenassars, pradells i matollars diversos situats en el marge de les masses forestals. També se la pot trobar dins de boscs d'alzinar, pinada o roureda, sempre i quan siguin prou oberts com per deixar passar la llum i permetre així el creixement del sotabosc (Escoriza i Amat, 2024). Habita tan zones de planura com de muntanya (assolint els 2600 m d'altitud) en tota mena de substrats, com els sorrencs de les dunes o aquells lleugerament pedregosos. Es tracta d'una espècie que s'alimenta de forma generalista d'artròpodes i que es capaç d'efectuar una posta de 2 a 11 ous, en ocasions dos cops a l'any. Presenta un comportament similar al del sargantaner petit, però té molta més capacitat per enfilarse (Fig. 15). A diferència de *Psammodromus edwardsianus*, que fa carreres curtes i molt ràpides en línia recta fins a la vegetació més propera, *P. algirus* corre més a poc a poc i no sempre realitzant trajectòries rectilínies. De fet, sovint no acaba de amagar-se del tot mentre observa, des de molt a prop del seu refugi vegetal, el seu perseguidor.

Figura 14. Sargantana cuallarga (*Psammodromus algirus*). Sens dubte, un dels rèptils més característics de la Mediterrània occidental és el principal competidor de la sargantana cendrosa a les dunes de Pals.

Figura 15. Comportament enfiladís de la sargantana cuallarga. *Psammodromus algirus* observat a la rereduna de Pals enfilant-se pel tronc d'un petit arbre, comportament que, si bé és estrany en aquesta espècie, és completament inexistent en la sargantana cendrosa (*Psammodromus edwardsianus*).

2. El projecte de recerca

2.1. L'àrea d'estudi

Les dunes costaneres són un hàbitat determinat per un substrat molt particular, la sorra, que condiciona la vegetació i la fauna que les habita. Les sorres que conformen les dunes procedeixen, primer, de la transformació dels sediments fluvials i, segon, de l'erosió de la costa que, finalment gràcies als corrents marins, s'acaba acumulant a les platges. La duna funciona com un ecosistema dinàmic que intercanvia materials amb la platja, de forma que les onades, els temporals i els vents de terra endins l'erosionen, mentre que els vents marins aporten sediments (Gallego-Fernández et al., 2003). El desenvolupament dunar és bàsicament dependent de l'aportació de material sedimentari, del règim dels vents i l'onatge, de la humitat (la qual compacta el sediment i condiciona la vegetació) i, secundàriament, de la salinitat i del nivell freàtic, que ha d'estar a prou fondària com per evitar la seva inundació, en combinació amb l'amplada i pendent de la platja (Bird, 2008; Maun, 2009).

A primera línia de dunes, la salinitat i la porositat del sediment és elevada, com també ho és la temperatura i la radiació solar. A mesura que es progressa cap a l'interior, aquestes dures condicions es van atenuant i augmenta la humitat i la disponibilitat de matèria orgànica, permetent així el desenvolupament d'una vegetació especialitzada en aquestes condicions. A banda de que aquests ecosistemes són força dinàmics *per se*, també han estat suficientment alterats per l'home degut a que les costes són punts importants per a l'assentament de poblacions. De forma gradual, la vegetació d'aquests ecosistemes passa per una sèrie d'etapes al llarg del temps que, al final, han de portar a la consolidació de les dunes, procés que s'esdevé des de la costa a l'interior.

En el cas de Catalunya, les dunes que resten en el territori tenen el seu origen en els canvis de nivell del mar ocorreguts amb posterioritat al darrer màxim glacial que va tenir lloc fa 21.000 anys. Posteriorment van experimentar certs canvis durant la petita edat del gel (segles XIV -XIX), degut a la baixada del nivell del mar que va comportar l'augment del gel en els pols (Montaner, 2010). En el cas de les dunes de Pals, que són de les millors conservades de Catalunya, la vegetació experimenta una gradació des de la platja a l'interior d'acord amb el canvi en les condicions ambientals abans esmentades.

En les dunes de Catalunya, es poden reconèixer les següents comunitats vegetals: la platja interior, molt pobre en gramínies (*Agropyretum mediterraneum*); la primera línia de dunes o dunes incipients en les quals la gramínia *Ammophila arenaria* comença a fixar la duna (Fig. 16, *Ammophiletum arundinaceae*); les dunes internes fixades (*Crucianelletum maritimae*) per *Crucianella maritima* i on apareix com a arbust *Thymelaea hirsuta*; la post-duna sense *Ammophila* (Fig. 17) i, finalment, la depressió salina (*Eriantho-Holoschoenetum australis*) on el substrat arenós dona pas a sòls arenosos amb joncades (*Juncus*).

Les dunes costaneres són un hàbitat extremadament fràgil i, en el cas de Catalunya, es troben fortament amenaçades. Per exemple, s'estima que han desaparegut el 60 % de les que hi havien i s'ha reduït en extensió el 10 % de les existents fa unes dècades (Montaner et al., 2010). La pressió humana sobre el litoral degut als nuclis de població fomentats pel turisme, a més de la contaminació, la presència d'espècie al·lòctones, l'alteració de la dinàmica sedimentària per la construcció de ports, el creixement de les masses forestals i la reducció de cabal dels rius, així com la construcció de repeses i el canvi climàtic, el qual dona lloc a l'augment del nivell del mar i de la freqüència dels temporals, són les causes d'aquesta regressió (Nordstrom, 2000; Valiela, 2006).

L'escenari d'aquest estudi, les dunes de Pals, són una formació originada per la desembocadura del riu Ter que s'estén de forma més o menys contínua en una mica més de 2 km de costa. La gran extensió d'aquest sistema dunar s'explica per l'existència de forts vents (molt especialment de la Tramuntana), la desviació de la desembocadura del Ter més al sud de l'Escala durant el segle XIV (que va produir un clar increment en l'aportació de sediments que va donar lloc a una expansió de les dunes) i l'existència de dos massissos muntanyosos que actuen com a barreres transversals al moviment de les sorres. A l'esquena dels massissos del Montgrí i de Begur, aquest efecte barrera va provocar l'aparició de dunes interiors, la més important va ser la del Montgrí, que antigament ocupava tota la costa des de l'Escala fins a Torroella de Montgrí. El creixement d'aquesta duna interior va generar problemes a l'agricultura i, com a resultat, a finals de segle XIX i començaments del XX es va iniciar un procés per aturar-la mitjançant la plantació de pins (Fig. 18). En l'actualitat una part de les dunes costaneres originals han desaparegut a causa de la urbanització del territori, mentre que les interiors es troben completament cobertes de pineda.

Figura 16. Primera línia de duna. En general, és inusual trobar sargantanes degut a l'escassa cobertura vegetal i la salinitat. (Imatge de l'esquerra).

Figura 17. Rereduna de la platja de Pals. Aquest és l'hàbitat ideal per a la sargantana cendrosa; en canvi, la sargantana cuallarga no s'hi troba degut a la cobertura vegetal. (Imatge de la dreta).

Figura 18. Duna consolidada. Les masses de pins alteren la depressió dunar perquè eliminen la vegetació de baixa cobertura i impulsen el creixement de grans matolls, arbusts i arbrets. Com a resultat, s'hi estableix la sargantana cuallarga, la qual entra en competència amb la sargantana cendrosa.

2.2. Finalitat i objectius

El projecte de recerca de la sargantana cendrosa a les dunes de Pals té com a finalitat principal obtenir informació sobre la biologia de l'espècie en aquest singular hàbitat, molt particularment sobre la seva ecologia, i en el context de la interacció amb la seva competidora, la sargantana cuallarga. A banda d'aquest interès estrictament científic, els resultats assolits pel projecte han de servir per dissenyar una política de gestió de l'espècie proposant actuacions específiques per l'hàbitat de les dunes de Pals, situades en el parc natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter, i on es troba la millor població dunar de Catalunya.

Pel coneixement general de la biologia de l'espècie i particularment per la conservació de la població de les dunes de Pals, s'han proposat el següents objectius:

- 1.- Estimar els següents paràmetres demogràfics: proporció de sexes i d'immadurs respecte dels adults, la densitat de la població de sargantana cendrosa i la seva relació amb les característiques de l'hàbitat dunar.
- 2.- Caracteritzar els següents aspectes de l'ecologia de l'espècie: patrons d'activitat diària de la població, microdistribució geogràfica i si les passereres per al públic tenen un impacte en la mobilitat dels individus.
- 3.- Determinar els patrons de selecció d'hàbitat i en relació amb les categories poblacionals d'adult i immadur.

De manera més teòrica i amb un caràcter més inferencial, el projecte té com a objectiu testar la següent hipòtesi:

Les sargantanes cendrosa i cuallarga pertanyen al mateix gènere com a testimoni d'un origen evolutiu compartit i la coevolució que han experimentat degut a la seva coexistència en els ecosistemes mediterranis (Arnold, 1987) peninsulars des de fa milions d'anys. La teoria ecològica indica que, quan les espècies coexisteixen, l'impacte de la competència entre els individus de la mateixa espècie ha de ser menor que el que esdevé entre els individus de diferents espècies (Gotelli, 2008). Pel tal de fer possible aquesta coexistència interespecífica amb relació a la disponibilitat de recursos de l'ecosistema, les espècies han d'evitar tant com puguin el solapament en l'ús d'aquests recursos, com ara el temps en què els individus estan actius i poden entrar en conflicte amb els de les altres espècies o les característiques estructurals dels hàbitats, anomenats microhàbitats. Això s'aconsegueix mitjançant la segregació ecològica entre les espècies. Si això no és possible, degut per exemple a la pobresa de recursos o la incapacitat de fer evolucionar el nínxol ecològic, la coexistència temporal i espacial o sintopia esdevé impossible (Tilman, 1982; Violle et al., 2011).

D'acord amb aquesta hipòtesi, s'ha utilitzat l'estudi ecològic d'aquestes dues sargantanes per avaluar si es produeix solapament ecològic i, en conseqüència, evitació espacial o segregació ecològica, per tal d'eludir la competència i coexistència a petita escala i, per tant, la sintopia.

2.3. Metodologia

Per tal d'assolir els objectius fixats pel projecte, s'han establert metodologies de treball de camp específiques, que s'han implementat durant el període comprès entre juny i agost, i posteriorment s'ha dut a terme l'anàlisi de dades.

2.3.1. Microdistribució espacial

Per tal d'obtenir una imatge el més precisa possible de la microdistribució espacial de la sargantana cendrosa a les dunes de Pals, s'ha procedit a geolocalitzar l'albirament d'individus i, sempre que fos possible, distingir entre adults i immadurs. El criteri diferenciador entre aquestes dues classes poblacionals ha estat la mida corporal, així es consideren com a adults aquells que superessin aproximadament els 35 mm de longitud des de la punta del musell a la base de la cua. En principi, això pot induir a un cert error donat que els juvenils van creixent fins a convertir-se en adults. No obstant, el mostreig s'ha efectuat durant un període de tres mesos en què els juvenils acaben d'aparèixer i no assoliran una mida propera a l'etapa adulta fins a finals de tardor. Com a resultat, hi ha un clar contrast de mida corporal entre els individus de petita mida corporal, per tant juvenils, i els adults.

Per tal d'investigar la possible coexistència amb la sargantana cuallarga, també s'han georeferenciat els albiraments d'aquesta espècie on es consideren com a adults els individus que superin els 52 mm de longitud del musell a la base de la cua, segons les dades bibliogràfiques disponibles (Carretero i Llorente, 1997). La major part d'aquestes geolocalitzacions s'han efectuat dins de les parcel·les dissenyades per a l'estudi de l'hàbitat i l'estimació de densitats poblacionals (vegeu a continuació), però també s'han aprofitat les localitzacions durant els mostreigs d'activitat, quan s'han identificat i georeferenciat els individus trobats fora d'aquestes parcel·les. Degut a les característiques del terreny, la precisió mínima del dispositiu GPS ha estat de quatre metres, per la qual cosa ha estat satisfactòria per l'estudi. Les geolocalitzacions obtingudes han estat mapades sobre els ortofotomapes mitjançant el programa QGIS i els resultats s'han comparat amb els corresponents als obtinguts en un estudi previ (Guinart i Fuentes, 2022) sobre la distribució de la sargantana cendrosa a la mateixa zona.

Tanmateix, en aquest apartat també s'ha testat si hi ha segregació espacial entre els adults i immadurs de sargantana cendrosa, i entre aquests i els de sargantana cuallarga. Per aconseguir-ho, s'han utilitzat les distàncies lineals més curtes entre les localitzacions més properes entre els grup que es comparen. Per tal d'avaluar si la microdistribució obtinguda és concordant amb un patró real i no aleatori, s'han comparat aquestes distàncies amb les obtingudes en generar 1000 punts al atzar. També s'ha realitzat una anàlisi per testar si hi ha evitació espacial entre les dues espècies de *Psammodromus* en funció de les classes poblacionals, computant les distàncies recíproques més properes entre cada parella dels grups.

2.3.2. Patrons d'activitat diària

Les sargantanes, com tots els organismes ectotèrmes, depenen de la temperatura per tal de fer fisiològicament possible la seva activitat, si bé en part això està condicionat per factors endògens, com per exemple dur a terme el seu cicle biològic. A l'hora de quantificar els nivells d'activitat diària durant el

període de realització de l'estudi, la variable registrada ha estat el nombre d'observacions de cadascuna de les dues espècies (*Psammodromus algirus* i *P. edwardsianus*) i les classes poblacionals (adults i immadurs) per a cada franja horària. Aquesta quantificació s'ha dut a terme separatament emprant les dades obtingudes durant l'estudi de les densitats poblacionals i les totals assolides al final de l'estudi, degut a que l'esforç de mostreig al llarg del dia ha estat diferent. Tal i com s'ha esmentat anteriorment, la temperatura exerceix presumiblement un efecte sobre els nivells d'activitat dels individus i, per aquesta raó, també s'ha registrat la temperatura ambiental de forma automatitzada mitjançant un sensor Elitech RC-5 cada 10 minuts.

Per tal d'avaluar si hi ha diferències en els patrons d'activitat diàries entre les sargantanes cendrosa i cuallarga i, amb relació als adults i immadurs de cadascun d'aquests grups, s'han realitzat diversos tests. Mitjançant el test de la Chi-quadrat, s'ha analitzat si aquests grups difereixen pel que fa al nombre d'individus immòbils o no, així com si es trobaven en condicions de plena insolació, sol filtrat pels núvols o completa nuvolositat. Els patrons d'activitat diària per a cadascun d'aquests grups s'han examinat mitjançant gràfics del nombre d'individus de cadascun d'ells observats en intervals de temps d'una hora. Tanmateix, s'han avaluat diversos models per tal de representar la relació entre la temperatura i el nombre d'individus observats de cada grup mitjançant el programa Past 3, amb el qual s'han examinat els models lineal, quadràtic, potencial, exponencial, logístic, gompertz i gaussià. Per tal de seleccionar el model que s'ajusta millor a les dades, s'ha utilitzat el valor de l'estadístic d'Akaike per a cada model analitzat i el seu pes relatiu sobre el total.

2.3.3. Microhàbitat i microhàbitat

Els rèptils com la sargantana cendrosa desenvolupen poblacions en determinades zones en funció de la disponibilitat d'hàbitat que es pot analitzar a una escala macrogeogràfica que comprèn variables com la temperatura, la precipitació, el substrat geològic o la comunitat vegetal dominant. No obstant, degut a la seva petita mida, és també important identificar i quantificar els components de l'hàbitat o microhàbitats. La base per a realitzar l'estudi de l'hàbitat ha estat les geolocalitzacions obtingudes en dies de mostreig, efectuat en quatre parcel·les específiques: dues situades a la zona de duna i dues a la de reraduna (Fig. 19). Aquestes parcel·les han estat dissenyades generant polígons sobre imatges de satèl·lit mitjançant QGIS 3.2 i, posteriorment, s'ha comprovat sobre el terreny que són representatives dels diferents tipus de vegetació que es troba a les dunes de Pals.

Pel que fa al macrohàbitat, s'ha utilitzat l'ortofotomapa d'imatge de satèl·lit a escala 1:5000 procedent de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, s'han realitzat les anàlisis per separat dels adults i els immadurs de sargantana cendrosa, i a més s'han comparat amb la sargantana cuallarga. Les següents variables seleccionades per caracteritzar el macrohàbitat han estat registrades utilitzant QGIS: distància mínima als arbres més propers, a les pistes asfaltades, a les passeres pel públic i a la línia de mar, així com els percentatges dels diferents tipus generals de cobertura (sorra, arbres, matolls i arbustos, i substrat artificial) observats en un radi de 20 m.

Quant al microhàbitat, s'ha treballat en dues escales espacials per generar cercles de 2 i 5 m de radi amb la geolocalització dels individus com a centre. Mitjançant l'app Epicollect, s'han registrat les següents variables: data, hora, localització GPS, espècie (incloent si l'individu és adult o no), distància de l'observació

a la primera planta que ha servit de refugi (categoritzada en distància <20 cm o >20 cm) i la seva identificació. També s'han quantificat els percentatges de cobertures i el nombre aproximat de plantes pels dos radis (incloent matolls i arbustos), diàmetres màxim i mínim, i alçada de la planta refugi i de 10 plantes a l'atzar per l'àrea generada per cada radi, nombre d'arbres, la seva alçada aproximada i el seu perímetre a un metre del terra. Les categories de cobertura prèviament definides han estat les següents: sorra, terra, pedres, substrat artificial (asfalt), arbusts, plantes i matolls (agrupats en la categoria general de vegetació) i vegetació morta. Els percentatges de cobertura s'han establert visualment utilitzant cintes mètriques com a referència, les quals han estat també utilitzades per mesurar perímetres, diàmetres i alçades. Degut a les seves característiques especials s'ha establert una categoria específica per la pinassa caiguda. La gran majoria de les dades corresponents a microhàbitat s'han recollit dins les quatre parcel·les dissenyades per estimar també la mida de la població. Per tal d'avaluar la hipòtesi de competència o segregació entre les dues espècies de *Psammodromus* presents a les dunes de Pals, l'estudi d'hàbitat també s'ha replicat per a la sargantana cuallarga.

A l'hora d'analitzar el macrohàbitat segons les diferències entre les dues espècies de sargantanes i les seves classes poblacionals amb relació a les variables que el defineixen, s'han utilitzat el test d'anàlisi de la variança (ANOVA) implementat en PAST 3 (Hammer et., 2001), i com a test posterior, el de Dunn. Prèviament, s'ha realitzat la transformació logarítmica natural de totes les variables estandarditzades excepte en el cas dels percentatges, en els quals, posteriorment a l'estandardització, s'ha utilitzat la transformació arcsin de l'arrel quadrada. La transformació ln permet linealitzar les variables i la seva estandardització les situa, a totes elles, a una mateixa escala, operació que permet comparar-les amb independència del seva escala dimensional prèvia de variació. Posteriorment, s'ha realitzat una anàlisi de components principals (PCA) la qual permet explorar preliminarment les característiques del macrohàbitat i si el patró de covariació de les variables difereix entre els grups que es comparen.

En l'estudi del microhàbitat, s'han analitzat les dades obtingudes mitjançant radis de 2 i 5 m al voltant de cada observació per tal d'avaluar si l'escala de mostreig té algun efecte sobre els resultats. A partir d'aquí, s'ha testat si hi ha diferències pel que fa a la freqüència d'utilització de les diferents plantes refugis mitjançant el test de la Chi-quadrat. Alhora, s'han computat els índex de diversitat de Shannon i d'equitativitat. Aquest darrer índex és la mesura de fins a quin punt la planta refugi està més o menys repartida entre les que s'han utilitzat o si hi ha alguna espècie que destaquí, concretament amb l'estadístic de Pielou. Per quantificar el nivell de segregació en el nínxol ecològic pel que fa a la preferència de planta refugi, s'ha calculat l'índex de solapament de Schoener entre espècies i classes poblacionals, que pren valors que van des d'1, que representa coincidència total, fins a 0, que representa absència total de solapament. També s'ha emprat el test de Chi-quadrat per testar si hi ha diferències entre aquests grups pel que fa a la distància fins a la vegetació que ha servit de refugi.

En el cas de l'estudi del microhàbitat, les variables analitzades han estat les quantificades pels cercles de 2 m de radi, excepte les corresponents als nombre d'arbres i els seus perímetres, que s'han quantificat amb les àrees generades pels radis de 5 m. Si bé hi ha alguns casos en els quals s'ha trobat més d'un individu del mateix grup (adults i juvenils de sargantana cendrosa i adults de sargantana cuallarga), aquesta circumstància ha estat més aviat rara i, per tant, en aquest cas, en comptes d'utilitzar com a variable resposta el nombre d'individus, s'ha treballat amb una matriu d'absència i presència.

Com en el cas del macrohàbitat, per tal de detectar diferències significatives entre les variables definidores de microhàbitat entre les dues espècies de sargantaner en funció de les classes poblacionals, s'han realitzat l'estadística i els corresponents tests d'ANOVA per a cadascuna d'elles. A l'hora d'analitzar el microhàbitat a escala multidimensional, pot aparèixer el problema de la multicolinearitat entre les variables, que genera redundància en el model. Per tal d'evitar-ho, s'han descartat les variables més colineals emprant R usdm 2,1-7 i s'han eliminat les que presenten valors d'inflació de la varianza superiors a 10.

D'altra banda, les anàlisis espacials, com les emprades aquí, es basen en dades que no haurien d'estar especialment autocorrelacionades. No obstant, si es té en compte la petita escala geogràfica a la qual s'ha treballat, aquesta situació en aquest cas és difícil de resoldre i cal assumir aquesta limitació inherent a l'estudi.

Per tal d'analitzar la posició de cada espècie de *Psammmodromus*, separatament per adults i immadurs, sobre el gradient ambiental generat per l'estructura dels microhàbitats s'ha emprat l'índex mitjà perifèric (*outlying mean index*, OMI, Dolédec et al., 2000). Concretament s'ha utilitzat la seva combinació amb la selecció K per tal d'analitzar diferències entre grups, Within Outlying Mean Index (WitOMI, Karasiewicz et al., 2017), implementades en els programes de l'entorn R, ade4 i subniche. Degut a que aquests mètodes són extensions del PCA, permeten visualitzar patrons d'ús de microhàbitat a partir de la covariació de les variables mesurades, però també permeten dur a terme inferències per tal de detectar si el valor OMI es desvia significativament de l'atzar mitjançant 1000 permutacions.

L'anàlisi OMI dona per a cada espècie i classe poblacional una mesura d'on es troba cadascuna dins del gradient ambiental generat per les variables que defineixen el microhàbitat, que es pot interpretar com a tolerància ambiental. També dona per a cadascun dels grups una mesura de fins a quin punt aquests tendeixen a utilitzar les condicions ambientals més abundants o a ocupar una part més marginal en el gradient ambiental, la qual cosa representa una mesura d'amplitud del nínxol ecològic, en aquest cas en el microhàbitat. Com és lògic, les variables escollides per a analitzar el microhàbitat no expliquen en cap cas totalment les preferències de cada una de les espècies i classes poblacionals que s'han volgut comparar i, per aquesta raó, l'anàlisi OMI també quantifica el percentatge de tolerància residual i, per tant, no explicada. Si bé la representació gràfica dels albiraments sobre els eixos generats per l'anàlisi OMI aporta una idea del solapament en l'ús del nínxol dins l'hàbitat entre les dues espècies de sargantanes aquí estudiades i les corresponents classes poblacionals, és millor quantificar-ho. Així doncs, s'ha quantificat el nivell de solapament emprant una aproximació bayesiana per tal d'incorporar la incertesa utilitzant el mètode probabilístic implementat en R nicheRover a partir de 1000 punts aleatoris per cada grup a comparar.

2.3.4. Demografia poblacional

Durant la realització del treball de camp en tots els àmbits com ara l'estudi dels patrons d'activitat o l'ús de l'hàbitat, sempre i quan s'ha realitzat una observació, s'ha registrat l'espècie i si es tractava d'un adult o no, en combinació amb altres dades com la geolocalització, la data i la hora. Això ha permès analitzar l'estructura poblacional de la sargantana cendrosa i la seva competidora, i com ha variat al llarg del període d'estudi. Aquestes dades també han estat pressos durant el mostreig de densitat poblacional, l'estimació de la qual s'ha obtingut emprant el mètode de transsectes per a cadascuna de les quatre parcel·les. Concretament, s'han realitzat dos transsectes diaris a primera hora del matí (de 8:30 a 12:00

hores, aproximadament) durant tres dies per cada parcel·la, on es registrava, mitjançant un *track* amb l'app OruxMap, la distància recorreguda i el temps emprat. Així, cada parcel·la ha estat mostrejada 6 vegades, realitzant-se 24 transsectes en total. El trajecte dels transsectes no ha estat rectilini amb la finalitat d'evitar les zones densament forestades, les quals versemblantment no estan habitades per aquesta espècie (Escoriza i Amat, 2024), evitant així una estimació poc realista de les densitats poblacionals. Les dades han estat registrades, mitjançant l'app Epicollect, per geolocalitzar els individus, anotar l'espècie i si era adult o immadur, així com l'hora i la distància mínima en línia recta des del punt d'observació a l'observador.

Les densitats poblacionals de la població de sargantanes han estat estimades separatament per a la sargantana cendrosa i la seva competidora, *Psammodromus algirus*. S'espera que les densitats poblacionals estiguin relacionades amb la mida corporal, per tant, és lògic que els juvenils presentin valors més elevats que el sector adult, el qual alhora va disminuint al llarg de l'any com a conseqüència de la curta esperança de vida d'aquesta espècie. Per aquesta raó, les estimacions de densitat poblacional s'han efectuat dins de cada espècie separatament pels immadurs i els adults, i mitjançant el mètode dels transsectes. Les assumpcions d'aquest mètode són: que la probabilitat de detecció en la línia del transsecte és 1, que els animals detectats són tan sols comptabilitzats una única vegada, que les deteccions dels individus són independents unes de les altres i que les distàncies són registrades sense error.

Així, s'han emprat les distàncies en línia recta al punt d'observació i l'estimador de Haynes implementat en el programa Distance 7.5 (Thomas et al., 2010) per tal de computar les corresponents estimacions de densitat poblacional. La detectabilitat dels individus disminueix a mesura que augmenta la distància d'observació respecte del transsecte i, alhora, aquesta pot estar condicionada per les característiques ecològiques de cada espècie. Per a corregir aquest efecte, s'han examinat histogrames per cada espècie i classe poblacional, que representen la freqüència d'observacions en funció de la distància. Això ha permès decidir quina és la distància llindar a partir de la qual la detectabilitat cau abruptament per a cadascun dels tres grups. Tanmateix, s'ha emprat el test ANOVA per tal d'avaluar si existeixen diferències pel que fa a la distància de detecció entre les dues sargantanes del gènere *Psammodromus* i els seus grups poblacionals, utilitzant el test de Dunn *a posteriori*.

Figura 19. Situació de les parcel·les d'estudi a les dunes de Pals. L'àrea de mostreig inclou dues parcel·les de duna/rereduna i dues de rereduna consolidada.

2.3.5. Aspectes relacionats amb la conservació de l'espècie

Durant la realització dels treballs de camp s'han registrat tots aquells impactes negatius que potencialment afecten la conservació de les poblacions de sargantana cendrosa i els seus hàbitats. Concretament, s'ha posat especial interès en examinar l'efecte de les passeres pel públic que intercepten la duna sobre la mobilitat dels individus mitjançant la realització d'observacions de camp puntuals i l'anàlisi de les geolocalitzacions. Tanmateix, aspectes del projecte de recerca, com ara l'estimació de densitats i l'estudi de l'ús de l'hàbitat, han aportat informació i, per aquesta raó, també han estat presos en consideració a l'hora d'efectuar una diagnosi de l'estat de conservació de la població de les dunes de Pals.

3. Resultats

3.1. Microdistribució espacial

S'ha recollit un total 348 observacions de petits lacèrtids en el conjunt dels diferents tipus de mostreigs efectuats, de les qual 277 corresponen a sargantana cendrosa (*Psammodromus edwardsianus*), concretament 137 d'adults i 140 de juvenils, i 71 a sargantana cuallarga (*P. algirus*). La quantitat de geolocalitzacions (mapades en la Fig. 20) no es pot correlacionar amb l'abundància de cada espècie i classe poblacional (adults i juvenils) donat que l'esforç de mostreig en termes de dies invertits en el mostreig ha estat diferent en diferents zones de l'àrea d'estudi. Per tant, el mapatge de les observacions informa sobre l'extensió de la distribució espacial de cada espècie i grup poblacional, però no sobre les seves abundàncies reals.

El mapatge de les observacions sobre imatge de satèl·lit revela clarament que tan els adults com els juvenils de sargantana cendrosa presenten una distribució microespacial més àmplia en comparació amb la sargantana cuallarga, que està molt més restringida. En el cas de la sargantana cuallarga, el patró observat consisteix en una rarificació progressiva, des de les zones de contacte entre la pineda i la duna consolidada fins la primera línia de duna. Tan sols a la zona central d'aquesta duna primerenca, hi ha algunes localitzacions agrupades de *Psammodromus algirus*. En el cas de *Psammodromus edwardsianus*, en general, allà on s'han observat adults també ho han estat juvenils. D'altra banda, les distàncies en línia recta entre els punts més propers per a cada grup poblacional mostren que les observacions de sargantana cuallarga es troben força més agrupades (distància mitjana, $d=22,4$ m), seguides de les dels adults de sargantana cendrosa ($d=771,5$ m) i dels juvenils d'aquesta mateixa espècie ($d=905,3$ m).

Figura 20. Distribució microespacial de les dues sargantanes a les dunes de Pals. Adults de sargantana cendrosa (punts vermells), juvenils de sargantana cendrosa (punts taronja) i adults de sargantana cuallarga (punts blaus).

Aquestes distàncies són força diferents de les que s'obtenen analitzant 1000 localitzacions aleatòriament generades ($d=10,5$ m), la qual cosa indica que el patró espacial que es detecta no és producte de l'atzar. Pel que fa a les distàncies entre grups, de *Psammodromus algirus* respecte dels adults de *P. edwardsianus*, aquesta ha estat $12,6 \text{ m} \pm 1,4$ (mitjana $\pm$ error estàndard) oscil·lant entre 0 i 50 m. En canvi, la distància recíproca, és a dir, la que hi ha entre els adults de *Psammodromus edwardsianus* i *P. algirus* ha estat de $775,9 \text{ m} \pm 1,4$ oscil·lant entre 0 i 103745 m. *Psammodromus algirus* presenta una distància amb relació als juvenils de *P. edwardsianus* de $16,5 \text{ m} \pm 1,7$ oscil·lant entre 67 i 0,1 m, per tant, molt curta en comparació amb els adults de sargantana cendrosa. Per altra banda, la distància entre els juvenils de *Psammodromus edwardsianus* i els adults de *P. algirus* ha estat de $913,4 \text{ m} \pm 888,1$ oscil·lant entre 124362 i 1 m. Finalment, la distància dels adults de *Psammodromus edwardsianus* respecte dels juvenils de la mateixa espècie ha estat de $424,4 \text{ m} \pm 409,0$ oscil·lant entre 56058 i 1 m i la recíproca, de $415,8 \text{ m} \pm 400,3$ oscil·lant entre 56058 i 1 m.

3.2. Patrons d'activitat diària

El comportament dels individus observats durant els mostreigs difereix entre espècies i, en el cas de la sargantana cendrosa, entre adults i juvenils ($\chi^2_2 = 32,819$, $P < 0,0001$). En el cas de la sargantana cuallarga, el 51 % dels albiraments corresponen a individus detectats immòbils, la majoria dels quals assolint-se i la resta en moviment. En canvi, les sargantanes cendroses han estat observades molt més freqüentment en moviment, com és el cas dels adults (85 %), fet que encara es fa més palès en el cas dels juvenils, on tan sols el 3 % de les observacions correspon a individus immòbils. També hi ha diferències en la detecció dels individus en funció de les condicions d'insolació ($\chi^2_2 = 16,111$, $P = 0,0049$).

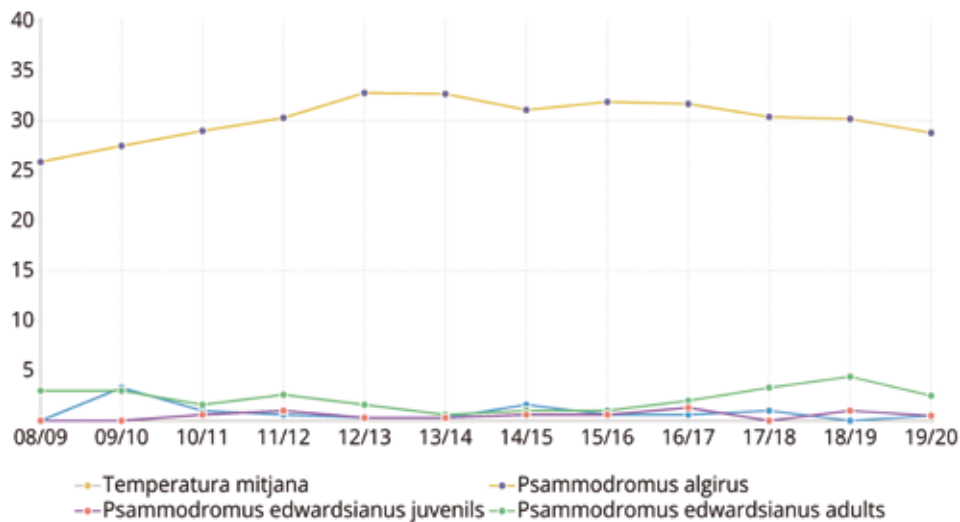

Figura 21. Activitat versus temperatura. Variació horària de les temperatures mitjanes (EC°) a l'estiu amb relació al nombre d'individus observats de *Psammmodromus algerius* i *P. edwardsianus* (adults i juvenils).

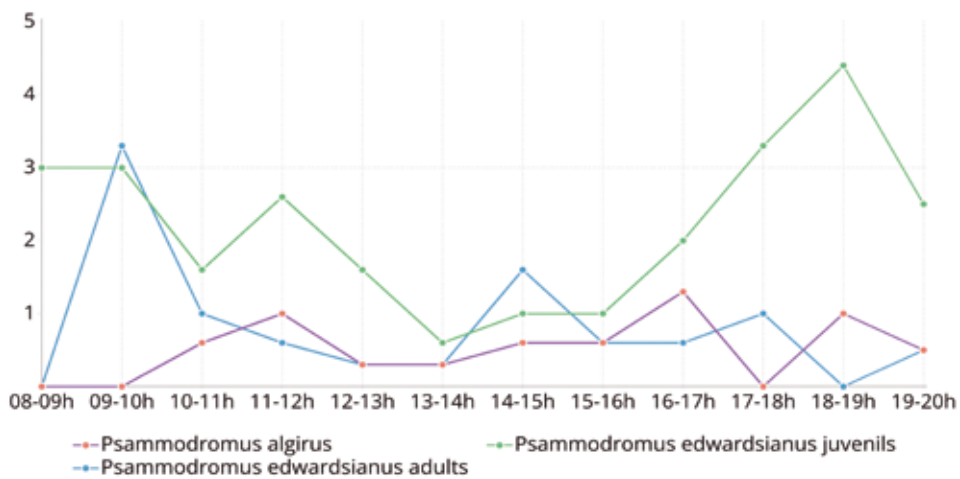

Figura 22. Patrons d'activitat diària estivals. Nombre mitjà d'individus per franges horàries de la sargantana cendrosa (adults i juvenils) i la sargantana cuallarga.

Així, tot i que la meitat de les observacions de *Psammmodromus algerius* ha estat en condicions de sol (53 %), la resta ho ha estat en condicions d'ombra o sol filtrat pels núvols. En canvi, l'observació tan dels adults com dels juvenils de *Psammmodromus edwardsianus* en zones d'ombra ha estat escassíssima: 0,8 % i 10 %, respectivament. El patró d'activitat durant l'estiu de les dues espècies de *Psammmodromus* està condicionat per les temperatures ambientals. El cicle diari d'oscil·lació tèrmica presenta un màxim al migdia (Fig. 21), amb una mitjana durant el període d'estudi de 32,8 °C i oscil·lant entre 25,9 i 28,8 °C. Aquesta variació temporal és asimètrica, de forma que fa més calor per la tarda que pel matí.

Els adults i juvenils de la sargantana cendrosa comencen la seva activitat diària un parell d'hores abans que la sargantana cuallarga (Fig. 22). En el cas dels adults de *Psammmodromus edwardsianus* el primer màxim es situa a voltant de les 9-10 h i el segon, de menor importància, a les 14-15 h. En canvi, els juvenils ja es troben ben actius a partir de les 8 h i mantenen nivells d'activitat comparativament més alts que els

adults de la mateixa espècie i que *Psammodromus algirus*. Una altra diferència pel que fa als juvenils de sargantana cendrosa és que el seu màxim nivell d'activitat té lloc cap el vespre, vora les 18-19 h. En canvi, la sargantana cuallarga presenta certa activitat diària de caràcter bimodal amb un primer màxim al voltant de les 12 h i un segon lleugerament més important a les 16 h.

El nombre d'individus observats presenta una relació lineal en relació amb la temperatura (Taula 1) en el cas dels juvenils de *Psammodromus edwardsianus* i *Psammodromus algirus*, però en el primer cas el pendent és negatiu, mentre que en el segon és positiu. La interpretació d'aquest patró és que els joves de sargantana cendrosa disminueixen la seva activitat amb l'augment de la temperatura, mentre que el contrari succeeix en el cas de la sargantana cuallarga.

Pel que fa a la comparació de models que relacionen les temperatures ambientals amb el nombre d'individus observats, en el cas dels adults de sargantana cendrosa, el que presenta el valor d'Akaiké més baix és el logístic, fet que suggereix que les temperatures màximes restringeixen l'activitat d'aquests individus. No obstant, el segon millor model és el lineal amb pendent negatiu que, en el cas dels juvenils de la mateixa espècie, és el millor. De fet, la diferència de valors d'Akaiké entre aquests dos models no és gaire gran. Això podria indicar que els adults de sargantana cendrosa funcionen a nivell d'activitat de forma més o menys similar als juvenils, però estan comparativament menys actius durant les hores centrals del dia. Per tal d'examinar amb més detall com es desenvolupa l'activitat durant el matí, s'han analitzat conjuntament tots els albiraments realitzats durant l'estudi, independentment del tipus de mostreig. Així, combinant totes les observacions obtingudes, el patró que apareix (Fig. 23) mostra que, a primera hora del matí, els juvenils de *Psammodromus edwardsianus* i *P. algirus*, ja estan actius mentre que els adults de la primera espècie apareixen més tard. En aquest cas, els juvenils de sargantana cendrosa mantenen més temps la seva activitat matinal i encara més en el cas de les sargantanes cuallargues, en comparació amb els adults de *P. edwardsianus*.

Taula. 1. Valors d'Akaiké de l'avaluació dels models de relació de la temperatura, com a variable predictora, i el nombre d'individus, com a variable resposta. Els models han estat construïts pels adults i juvenils de *Psammodromus edwardsianus* i els adults de *P. algirus*. El millor model és aquell que ha presentat el valor més baix de l'estadística d'Akaiké, corregit per la mida mostral i marcat en negreta. Es mostra l'estimació dels paràmetres del millor model, on N és el nombre d'individus i T és la temperatura.

Models	Sargantana cendrosa adults	Sargantana cendrosa juvenils	Sargantana cuallarga
Lineal	13,644	14,677	7,034
Quadràtic	17,199	17,961	10,739
Potencial	17,187	18,727	10,997
Exponencial	17,149	18,361	10,997
Logístic	10,925	16,877	10,344
Gompertz	17,045	16,875	10,359
Gaussià	16,426	17,434	10,195
	N= 0,560 / 1 -0,001 e ^{-0,824T})	N= -0,280 T+ 10,703	N=0,071 T- 1,846

3.3. Macrohàbitat

Per a l'anàlisi del macrohàbitat, s'ha partit d'un total de 294 geolocalitzacions, que corresponen a 51 de *Psammmodromus algirus*, 101 d'adults de *Psammmodromus edwardsianus* i 142 de juvenils d'aquesta mateixa espècie. Comparant aquests tres grups s'han trobat diferències significatives pel que fa a la distància a l'arbre més proper fins a la localització, concretament entre la sargantana cuallarga i els adults o juvenils de sargantana cendrosa (Taula 2, test *a posteriori* significatiu a $P < 0,05$). La distància mitjana és més gran en el cas dels juvenils de *Psammmodromus edwardsianus*, intermèdia pel que fa a *P. algirus* i més curta pels adults de la primera espècie. No obstant, aquest resultat és degut a que hi ha quatre observacions de sargantana cuallarga (el 7,8 % del total corresponent a aquesta espècie) que es trobaven en la duna costanera, força lluny de la pineda. Quan es descarten aquestes geolocalitzacions i es repeteixen les anàlisis, es mantenen les diferències significatives entre grups, però aquest cop el patró que s'observa és que les sargantanes cuallarga han estat trobades més a prop dels arbres (distància mitjana de 5,9 m amb un màxim de 46 m), seguides dels adults de sargantana cendrosa (11,5 m i 85 m) i dels juvenils d'aquesta mateixa espècie (26,3 m i 393 m). En tot cas, en els tres grups objecte de comparació s'han trobat individus a distància de 0 m i, per tant, molt propers als pins.

En canvi, la distància mínima a la pista asfaltada més propera no ha estat diferent entre els grups comparats (Taula 2), si bé en el cas de la sargantana cuallarga els individus tenen tendència a estar més a prop, igual que en el cas de la distància a les passerres. No obstant, pel que fa a aquesta darrera variable, hi ha hagut individus de sargantana cendrosa, tan adults com juvenils, que han estat trobats al costat de la passera. Així, tan els adults com els juvenils de *Psammmodromus edwardsianus* es poden trobar més lluny de la passera que els de *P. algirus*. La distància de les observacions a la línia de la costa presenta diferències significatives sense que els tests *a posteriori* pugin identificar entre quins grups, però hi ha una tendència dels juvenils de sargantana cendrosa a estar més a prop del mar, mentre que la sargantana cuallarga a trobar-se més lluny. Quant a l'estructura del macrohàbitat, no s'han detectat diferències significatives degut al solapament dels valors de les variables en relació amb la precisió de quantificació, però s'observen algunes tendències. Per exemple, pel que fa a la cobertura de sorra, els valors màxims observats són més baixos en la sargantana cuallarga, intermedis en els adults de sargantana cendrosa i majors en els juvenils de *P. edwardsianus*.

Tot i que els individus de totes les categories han estat trobats en localitzacions que poden ser força forestals, en realitat aquest tipus de situació és rara, especialment en els juvenils de *Psammmodromus edwardsianus*, tot i que no tant en el cas de *Psammmodromus algirus* (Fig. 23). En el cas de la cobertura de vegetació, s'observa un patró similar de major cobertura en el cas de la sargantana cuallarga i menor en el de la cendrosa, especialment pel que fa als juvenils (Fig. 24).

Taula 2. Test ANOVA respecte al macrohàbitat. Valors de l'estadístic F, P-valor i, mitjana $\pm$ error estàndard, mínim – màxim, pels adults i juvenils de *Psammmodromus edwardsianus* i els adults de *P. algirus*.

Variable	F _{2 291}	P	Sargantana cuallarga	Sargantana cendrosa adults	Sargantana cendrosa juvenils
Distància a l'arbre	6,494	<0,001	12,1 $\pm$ 3,7 (0-110)	11,1 $\pm$ 1,5 (0-85)	26,3 $\pm$ 5,2 (0-393)
Distància a la pista asfaltada	0,241	0,785	49,5 $\pm$ 5,1 (1-133)	65,5 $\pm$ 7,7 (0-562)	66,3 $\pm$ 5,9 (0-563)
Distància a la passera	1,154	0,316	55,4 $\pm$ 5,4 (5,1-128)	60,6 $\pm$ 3,8 (0-158)	53,6 $\pm$ 4,3 (0-405)
Distància a la costa	3,088	0,047	154,1 $\pm$ 7,2 (66-305)	156,4 $\pm$ 5,6 (43-405)	142,1 $\pm$ 5,2 (16-455)
Percentatge d'àrea sorrenca	0,788	0,456	32 $\pm$ 27 (0-70)	35 $\pm$ 18 (0-75)	35 $\pm$ 15 (0-80)
Percentatge de cobertura arbòria	1,906	0,150	19 $\pm$ 2 (0-75)	16 $\pm$ 1 (0-70)	15 $\pm$ 1 (0-85)
Percentatge de cobertura de vegetació	0,133	0,874	43 $\pm$ 2 (10-80)	16 $\pm$ 1 (0-70)	15 $\pm$ 1 (0-75)
Percentatge de cobertura d'arbusts	1,190	0,305	17 $\pm$ 9 (0-20)	26 $\pm$ 0,5 (0-20)	30 $\pm$ 0,7 (0-65)
Percentatge d'àrea ocupada per la passera	0,017	0,982	11 $\pm$ 5 (0-20)	14 $\pm$ 4 (0-20)	12 $\pm$ 3 (0-25)
Percentatge d'àrea ocupada per l'asfalt	1,439	0,238	17 $\pm$ 7 (0-30)	11 $\pm$ 4 (0-20)	25 $\pm$ 4 (0-35)

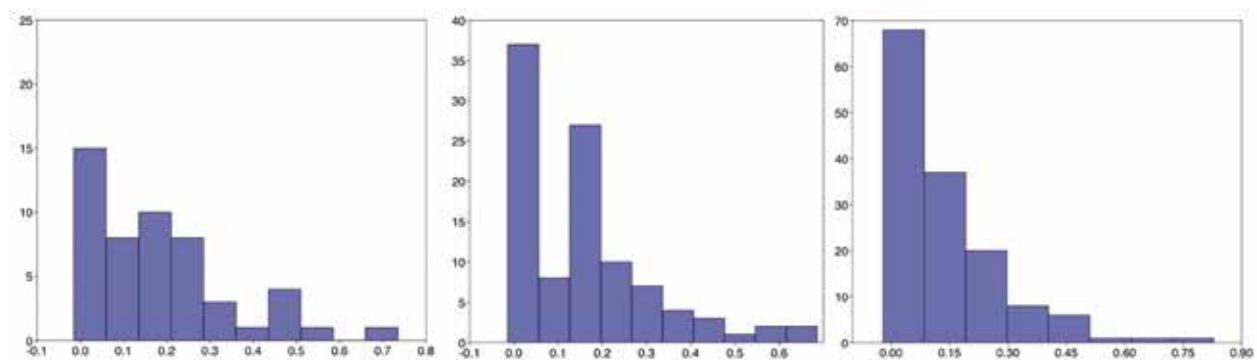

Figura 23. Patrons d'utilització de la cobertura arbòria. Histogrames de distribució de les freqüències d'ús de la cobertura dels arbres per part de la sargantana cuallarga (a l'esquerra), els adults de sargantana cendrosa (en el centre) i els juvenils d'aquesta darrera espècie (a la dreta).

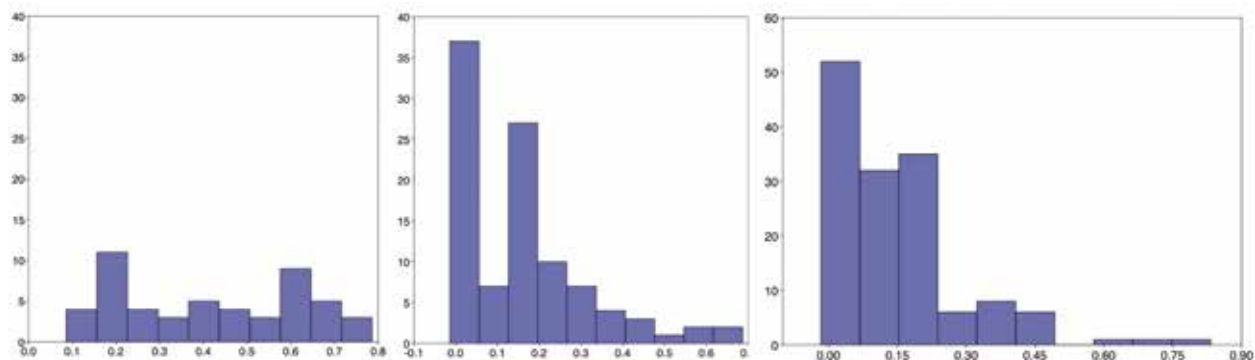

Figura 24. Patrons d'utilització de la cobertura de vegetació (arbusts i matolls). Histogrames de distribució de les freqüències d'ús de la cobertura ni arbòria ni herbàcia per part de la sargantana cuallarga (a l'esquerra), els adults de sargantana cendrosa (en el centre) i els juvenils d'aquesta darrera espècie (a la dreta).

3.4. Microhàbitat

L'anàlisi del microhàbitat s'ha efectuat analitzant 68 observacions de *Psammmodromus*, de les quals 15 corresponen a la sargantana cuallarga, 43 a adults de sargantana cendrosa i 10 a juvenils d'aquesta darrera espècie. Com a resultat, s'hi han trobat diferències significatives entre aquests tres grups pel que fa a algunes variables, fet que suggereix que difereixen en l'ús de les característiques estructurals del microhàbitat.

Aquestes tres grups divergeixen significativament pel que fa a la planta que ha estat utilitzada com a refugi ($\chi^2_{16}=26,631$, $P=0,045$). En el cas de *Psammmodromus algerius* hi ha un clar predomini de plantes de mida gran, com són *Rosmarinus officinalis* (46 %) i *Thymelaea hirsuta* (26 %), mentre que els adults de *Psammmodromus edwardsianus* utilitzen una combinació de plantes grans, *Rosmarinus officinalis* (20 %) i *Thymelaea hirsuta* (9 %), i de petites, *Cistus albidus* (18 %) o *Helichrysum stoechas* (25 %). En el cas dels juvenils de *Psammmodromus edwardsianus*, clarament utilitzen plantes de petites dimensions, preferentment *Helichrysum stoechas* (80 %). Aquestes diferències es tradueixen en una molt baixa diversitat de Shannon ($H=1,27$ (95 % interval de confiança, 1,5-0,9)) i una baixa equitativitat en l'índex de Pielou ($I=0,653$ (0,469-0,765)) per a *Psammmodromus algerius*.

Aquests valors, però, no presenten tanta variació en el cas dels juvenils de *P. edwardsianus*: $H=0,638$ (0,639-1,030) i $I=0,340$ (0,340-0,620). En canvi, els adults de sargantana cuallarga presenten valors majors de diversitats $H=1,840$ (1,497-1,981) i equitativitat de plantes refugi: $I=0,807$ (0,725-0,841) en comparació amb les altres dues classes poblacionals. També s'han detectat clares diferències entre els tres grups pel que fa a la distància de l'observació a la planta refugi ($\chi^2_{16}=9,396$, $P=0,047$). Concretament, els adults i els juvenils de sargantana cendrosa han estat comparativament molt més observats a menys de 20 cm, mentre que el patró oposat s'ha constatat en el cas de la sargantana cuallarga. El solapament en l'ús de planta refugi més baix és el que s'ha calculat per *Psammmodromus algerius* i els juvenils de *Psammmodromus edwardsianus* (índex Schoener = 0,234) i ha estat moderat entre la primera espècie i els adults de la segona (0,558), com també entre els adults i els juvenils de la sargantana cendrosa (0,495).

A escala de 2 m de radi, les anàlisis indiquen que pel fa a l'ús del microhàbitat hi ha certes variables que mostren que hi ha segregació entre els tres grups poblacionals analitzats. Per exemple, *Psammodromus algirus* requereix microhàbitats amb un nombre menor de plantes en relació amb *P. edwardsianus*, sense que hi hagi diferències entre els adults i els juvenils d'aquesta darrera espècie (Taula 3, posthoc test $P < 0,01$). De forma concordant, la sargantana cuallarga prefereix zones amb menor cobertura de vegetació baixa però major pel que fa als matolls en relació amb la sargantana cendrosa, sense que en el cas d'aquesta espècie hi hagin diferències entre adults i juvenils (post hoc test $P < 0,01$).

En canvi, respecte a la cobertura de sorra, hi ha diferències entre els tres grups comparats, de forma que la sargantana cuallarga és la que requereix menys superfície de sorra descoberta de vegetació, seguida dels juvenils de sargantana cendrosa i els adults d'aquesta espècie, si bé en aquest darrer cas la diferència és més aviat petita. Quant a la presència d'asfalt, no s'ha donat cap cas entre els juvenils de *Psammodromus edwardsianus* que s'hagi trobat en aquest tipus d'asfalt, mentre que les diferències són clares entre els adults d'aquesta espècie i *P. algirus*. Concretament aquests darrers no semblen tenir problemes amb aquest tipus de substrat, mentre que les sargantanes cendroses l'eviten clarament.

Pel que fa a les característiques de les plantes utilitzades, es troben diferències significatives (post hoc test $P < 0,01$). Així, tan per l'altura com pel volum, la sargantana cuallarga, els adults de sargantana cendrosa i els juvenils d'aquesta espècie mostren un patró d'ús de plantes de dimensions decreixents. No obstant, les diferències entre els adults i juvenils de *Psammodromus edwardsianus* no són significatives en el cas del volum. D'altra banda, l'altura i el volum de la planta refugi en comparació amb les trobades al voltant és menor, excepte en el cas dels juvenils de *Psammodromus edwardsianus*, com també succeeix quan es comparen els corresponents volums.

Volumètricament, els adults de *Psammodromus edwardsianus* han estat trobat en àrees on, en el seu conjunt, els volums de les plantes són més heterogenis (coeficient de variació = 630,3), seguit de *Psammodromus algirus* (62,1) i dels juvenils de *P. edwardsianus* (29,4). Pel que fa a l'altura, la màxima heterogeneïtat es dona pel *Psammodromus algirus* (coeficient de variació = 57,8), seguit dels juvenils de *Psammodromus edwardsianus* (48,2) i els adults d'aquesta espècie (37,9).

Quan es repeteix l'anàlisi de microhàbitat amb radis de 5 m, les diferències detectades en l'anàlisi de 2 m es mantenen en la majoria de les variables. Les úniques variables que no són comunes als dos tipus de mostreig són el nombre d'arbres i el perímetre del tronc a 1 m d'altura, que han estat mostrejats tan sols en el radi de 5 m, perquè sovint estan absents en el de 2 m i, per tant, són interessants de comentar. Pel que fa al nombre d'arbres, si bé el test ANOVA mostra diferències entre els tres grups ($F_{2,65}=6,334$, $P=0,003$), el test de Levene assenyala que les variàncies no són iguals ($P < 0,0001$), cosa que invalida aquests resultats.

El test de Welch, dissenyat per a aquest tipus de situació, indica que no hi ha diferències ($F_{14,66}=2,676$, $P=0,102$). Aquest resultat ve provocat perquè la sargantana cuallarga ha estat trobada en una àmplia varietat d'indrets independentment del nombre d'arbres, des de zones sense arbres fins on hi ha 13 peus d'arbre en 78 m². Per contra, el màxim nombre d'arbres dins l'àrea de mostreig en el cas de la sargantana cendrosa ha estat de 4 i 8 pels adults i els juvenils.

Així, la mitjana d'arbres per radi de 5 m en *Psammodromus algirus* (2 arbres) és clarament més elevada que en el cas dels dos grups de *Psammodromus edwardsianus* (0,5 i 0, pels adults i els juvenils). Una evidència de la importància dels arbres en la selecció d'hàbitat dels grups comparats és que tan sols el 12,5 % de les observacions de juvenils de sargantana cendrosa s'han efectuat en zones amb arbres dins del radi de 5 m, mentre que, en el cas de la sargantana cuallarga, aquest percentatge ha estat del 46 %.

Taula 3. Resultats dels tests ANOVA de diferències en microhàbitat (radi de 2 m). Les anàlisis s'han efectuat per comparar adults i juvenils de sargantana cendrosa, i els adults de sargantana cuallarga.

Variable	$F_{2\ 67}$	P
Número de plantes individualitzades	6,183	0,0034
Percentatge de cobertura de vegetació viva	6,656	0,0023
Percentatge de cobertura de vegetació morta	0,774	0,465
Percentatge de cobertura de matolls	3,965	0,023
Percentatge de cobertura d'arbres	1,265	0,287
Percentatge de cobertura de pinassa	1,887	0,159
Percentatge de cobertura de sorra	131,4	<0,0001
Percentatge de cobertura de paviment	6,718	0,0121
Altura de la planta refugi	6,238	0,0033
Volum de la planta refugi	7,864	0,0008
Altura de la vegetació	0,803	0,452
Volum mitjà de les plantes	3,889	0,0253
Volum total de vegetació	1,078	0,3463

El perímetre mitjà dels troncs és una mesura de l'edat dels arbres i és rellevant perquè a les zones de duna costanera es poden trobar arbres però d'altura i perímetre troncal baixos, per tant, arbres petits. Si bé en aquest cas el test ANOVA no mostra diferències grupals significatives ($F_{2\ 65}=2,410$, $P=0,098$), degut a l'existència d'una variabilitat de perímetres molt més gran en el cas dels adults de *Psammodromus edwardsianus* en relació amb els juvenils d'aquesta espècie i a *Psammodromus algirus* (test d'homogeneïtat de variàncies de Levene, $P=0,006$). En aquest cas, però, el test de Welch sí que detecta clares diferències ($F_{30\ 72}=12,6$, $P<0,0001$), de forma que els juvenils de sargantana cendrosa tan sols poden habitar zones amb arbres petits (perímetre mitjà $\pm$ error estàndard = $1,5\text{ cm} \pm 1,5$) en comparació als adults d'aquesta mateixa espècie ($19,4\text{ cm} \pm 4,2$) i a la sargantana cuallarga ($17,9\text{ cm} \pm 4,1$).

Pel que fa a l'estudi multidimensional del microhàbitat, l'anàlisi d'inflació de la variància indica que totes les variables presenten una baixa col·linealitat i, per tant, la inclusió de totes elles en l'anàlisi OMI no genera problemes de redundància. Els dos primers eixos representen en total el 98,8 % de l'inercial acumulada (valors propis 5,433 i 0,738) indicant que contenen una part força gran de la variabilitat de les variables caracteritzadores del microhàbitat.

Els resultats de l'anàlisi WitOMI (Taula 4) mostren que les variables de microhàbitat representen molt més la variabilitat del gradient ambiental en el cas de la sargantana cuallarga que en el cas dels adults de sargantana cendrosa i encara més en el cas dels juvenils d'aquesta espècie. Els adults i els juvenils de *Psammmodromus edwardsianus* presenten menor marginalitat que *P. algirus*, suggerint així que aquesta darrera espècie divergeix força més que els altres grups respecte de les condicions predominants del gradient ambiental generat per les variables de microhàbitat.

Així, el valor OMI per a *Psammmodromus algirus* és significativament diferent de l'atzar ($P = 0,0009$), però no en el cas dels adults ($P=0,853$) i els juvenils ($P=0,879$) de *P. edwardsianus*. Alhora les toleràncies, i per tant les seves amplituds del nínxol ecològic en els microhàbitats, dels dos grups de sargantana cendrosa són menors que els de la sargantana cuallarga. Això indica que *Psammmodromus algirus* ocupa combinacions de microhàbitats que són més escassos en el conjunt de l'àrea d'estudi però alhora força diversos, revelant que es tracta d'una espècie generalista. En contrast, la sargantana cendrosa presenta una menor amplitud de nínxol ecològic i, doncs, especialitzat en uns microhàbitats molt concrets, si bé aquests són predominants en la zona d'estudi. Aquest patró és encara més marcat en el cas dels juvenils de *Psammmodromus edwardsianus* que pel que fa als adults.

Taula 4. Resultats de l'anàlisi WitOMI sobre les variables de microhàbitat per cada un dels grups. La inèrcia és una mesura de la variabilitat explicada pels dos primers eixos, el valor de l'índex OMI mesura la marginalitat entesa com a desviació de les condicions mitjanes del gradient ambiental generat per la variació conjunta de les variables del microhàbitat, la tolerància és una mesura de l'amplitud del nínxol ecològic (espècies generalistes o especialistes) i la tolerància residual correspon a la variabilitat no representada pels eixos.

Grup	Inèrcia	OMI	Tolerància	Tolerància residual
<i>Psammmodromus algirus</i>	22,685	10,711	1,715	10,258
Adults <i>Psammmodromus edwardsianus</i>	11,815	4,993	0,497	6,323
Juvenils <i>Psammmodromus edwardsianus</i>	9,719	4,625	0,420	4,674

El primer eix de l'anàlisi OMI està polaritzat per la cobertura de la vegetació herbàcia viva, el percentatge de cobertura de sorra, el número d'espècies de plantes i l'alçada de la planta refugi (Taula 5), en contrast amb el percentatge de cobertura d'asfalt i l'alçada de la vegetació arbustiva i de matolls. En el cas del segon eix OMI, aquesta polarització succeeix entre el nombre d'arbres, la cobertura d'asfalt i la dels matolls i els arbusts d'una banda i, per l'altra, el número de plantes i el percentatge de cobertura de sorra. Això permet definir un gradient ambiental (Fig. 25) que varia des de zones amb gran cobertura de sorra i plantes herbàcies, en les quals hi ha una elevada riquesa d'espècies a zones amb elevada cobertura de pins, la fullaraca de la qual, en combinació amb l'elevada cobertura de matolls i arbusts, dona lloc a un major volum de la vegetació i a alçades superiors, que són utilitzades com a refugi.

Taula 5. Anàlisi WitOMI de les variables de microhàbitat. Coeficients de les variables de l'anàlisi del microhàbitat en els dos primers eixos.

Variable	1er eix	2on eix
Cobertura de vegetació viva	-0,856	-0,298
Cobertura de vegetació morta	-0,439	0,040
Cobertura de matolls	-0,575	0,344
Cobertura de pins	-0,518	-0,013
Cobertura de pinassa	-0,533	0,155
Cobertura de sorra	-0,896	-0,310
Cobertura d'asfalt	-0,278	0,241
Nombre de plantes	-0,824	-0,368
Alçada de la planta refugi	-0,851	0,150
Volum de la planta refugi	-0,578	0,309
Volum mitjà de la vegetació	-0,521	0,073
Alçada mitjana de la vegetació	-0,182	-0,180
Nombre d'arbres	-0,579	0,236
Perímetre dels arbres	-0,598	0,050

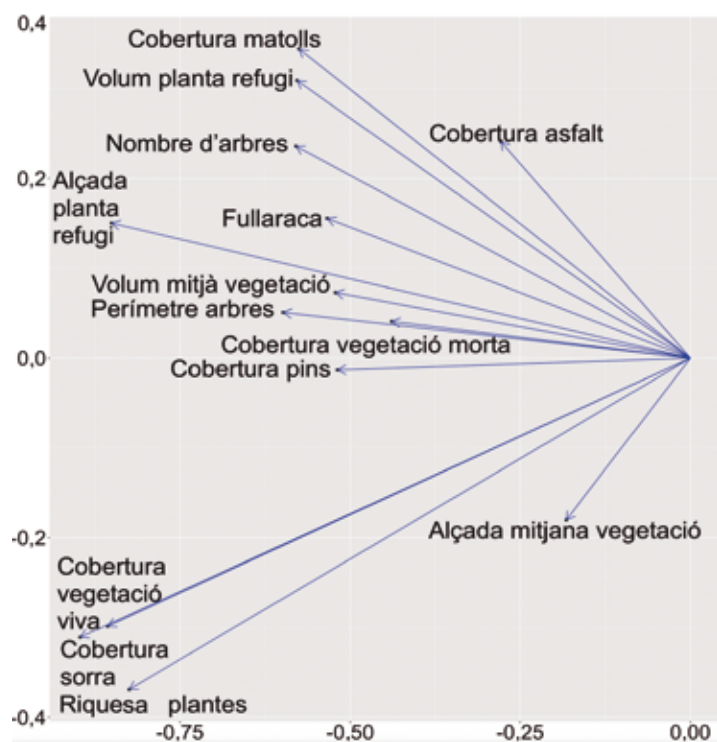

Figura 25. Característiques del gradient ambiental. Representació de les variables de microhàbitat en els dos primers eixos de l'anàlisi OMI.

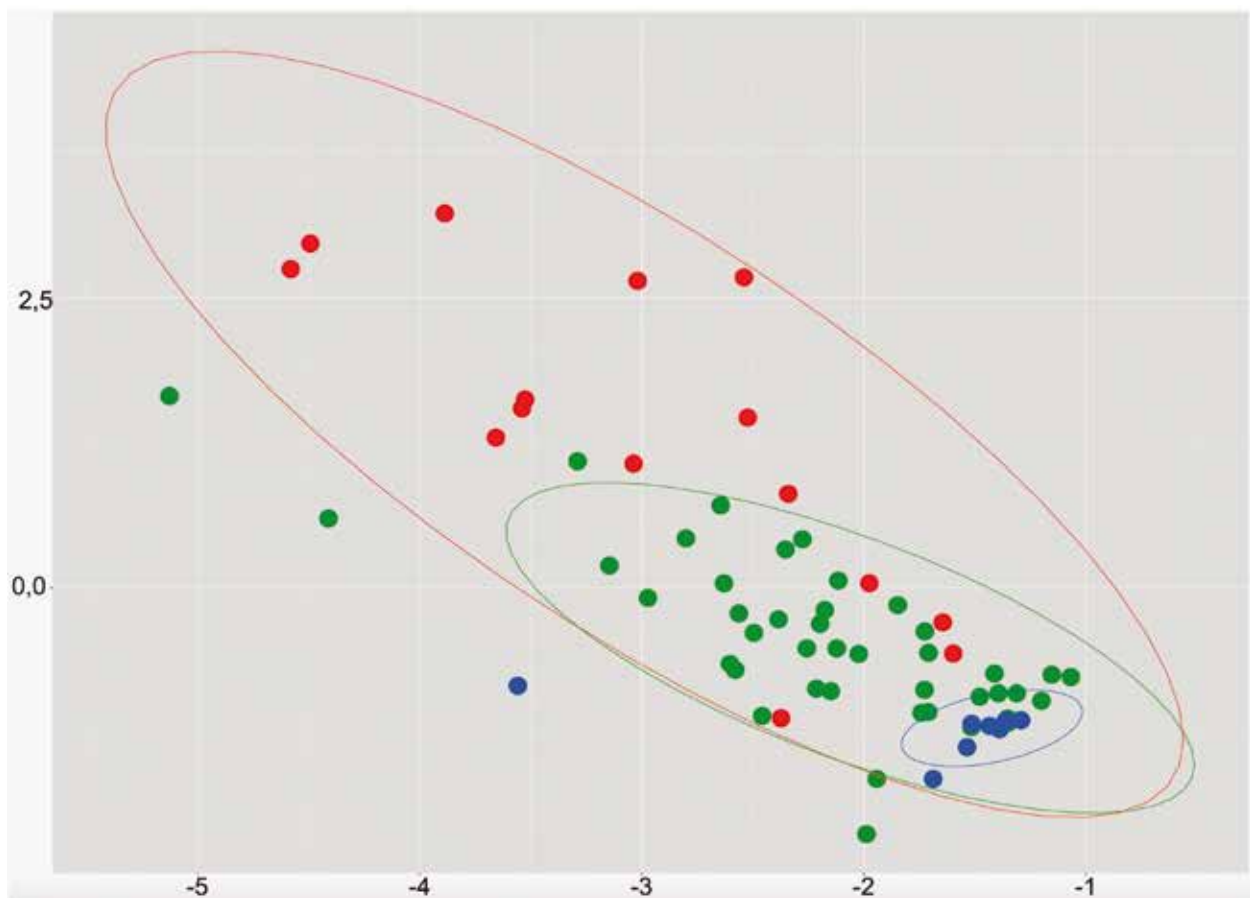

Figura 26. Diferències dels grups en el gradient ambiental. Representació de les observacions i el·lipses generades pels intervals de confiança del 95 % dels adults de sargantana cendrosa (en verd), els immadurs (en blau) i els adults de sargantana cuallarga (en vermell) en els dos primers eixos de l'anàlisi OMI.

L'examen de la posició de les el·lipses generades pels intervals de confiança mostren un elevat encavalcament entre els adults i els juvenils de sargantana cendrosa (Fig. 26), mentre que, en el cas de la sargantana cuallarga, aquesta s'encavalca completament amb aquests dos grups. No obstant, la quantificació dels encavalcaments mitjançant nicheRover mostra una imatge més complexa. Les probabilitats d'encavalcament de sargantana cuallarga amb els altres dos grups (Taula 6), és a dir, la probabilitat de trobar-la amb els adults de sargantana cendrosa, són baixes i encara més de trobar-la en el cas dels juvenils. La probabilitat d'encavalcament dels adults de *Psammotrochus edwardsianus* respecte de *P. algirus* és força elevada però, en canvi, baixa respecte als juvenils de sargantana cendrosa. En canvi, aquests darrers s'encavalquen força tant amb els adults de la seva espècie com en el cas dels adults de sargantana cuallarga.

Taula 6. Encavalcaments dels nínxols ecològics a nivell de microhàbitat. Valors de les mitjanes $\pm$ errors estàndard generals per 1000 simulacions mitjançant el mètode bayesià implementat en rangeRover entre els adults i juvenils de sargantana cendrosa i els adults de sargantana cuallarga.

	<i>Psammodromus algerus</i>	Adults <i>Psammodromus edwardsianus</i>	Juvenils <i>Psammodromus edwardsianus</i>
<i>Psammodromus algerus</i>		0,722 $\pm$ 0,007	0,541 $\pm$ 0,011
Adults <i>Psammodromus edwardsianus</i>	0,930 $\pm$ 0,004		0,765 $\pm$ 0,009
Juvenils <i>Psammodromus edwardsianus</i>	0,897 $\pm$ 0,007	0,867 $\pm$ 0,007	

3.5. Demografia poblacional

Segons les observacions de camp realitzades, és evident que la sargantana cendrosa és força més abundant que la sargantana cuallarga, gairebé quadruplicant la seva abundància respecte a aquesta darrera. En el cas de *Psammodromus algerus*, absolutament tots els individus que s'han trobat han estat adults i sense cap mena d'error. Tots ells van poder ser perfectament observats i cap d'ells va presentar una mida corporal prou baixa com per a dificultar la seva assignació com a adults. En el cas de *Psammodromus edwardsianus*, hi pot haver hagut a finals d'agost algun cas ambigu, sense que això pugui influir en la quantificació de la proporció d'adults respecte al total pel conjunt del mostreig, que ha estat de 1:1. Aquestes proporcions no han estat estables al llarg del temps. Així, per exemple, durant el mes de juny no es va trobar cap juvenil de sargantana cendrosa i no és fins el 6 de juliol que van començar a aparèixer com a resultat de l'eclosió de les primeres postes de l'any. El percentatge adult respecte dels juvenils es manté favorable als primers durant la primera part de l'estiu, però a partir del 27 de juliol es constata una clara disminució dels adults que comencen a ser menys freqüents que els juvenils. En el cas de les proporcions d'observacions diàries de les dues espècies de *Psammodromus*, aquestes sempre han estat favorables a la sargantana cendrosa amb un màxim de 22 *P. edwardsianus* versus 1 *P. algerus* i, en aquesta darrera espècie, fins i tot en certs dies ni tan sols ha estat observada.

Les mides poblacionals han estat calculades sobre dos polígons situats a la rereduna fixada per la pineda i que tenen superfícies de 4,4 i 3,6 ha i dos situats prop del mar i molt més petits, de 1,0 i 1,3 ha (Fig. 27). En el conjunt del mostreig s'han invertint 19,2 hores i recorrent un total de 35,4 km amb una durada mitjana $\pm$ error estàndard de 48 $\pm$ 4 minuts i distàncies recorregudes de 1,4 $\pm$ 0,1 km, per transsecte. En el cas de *Psammodromus algerus*, l'espècie no ha estat observat en una de les dues parcel·les de costa, mentre que en dues d'elles tan sols es disposa de l'observació d'un únic individu. En total, durant la realització dels transsectes, s'han observat 12 sargantanes cuallargues, 32 juvenils de sargantana cendrosa i 28 adults d'aquesta darrera espècie (Fig. 28), amb mitjanes $\pm$ error estàndard del nombre d'observacions per transsecte de 0,5 $\pm$ 0,1 (adults de sargantana cuallarga), 1,1 $\pm$ 0,2 (juvenils de sargantana cendrosa) i 1,2 $\pm$ 0,3 (adults de sargantana cendrosa).

Figura 27. Tipologia dels hàbitats on s'ha dut a terme l'estudi de la mida poblacional. A l'esquerra, àrea de rereduna on es pot observar el creixement i expansió de la pineda litoral i a la dreta, típic hàbitat de duna litoral.

Les distàncies de les observacions de sargantanes a la línia del transecte han estat marcadament diferents entre els tres grups que es comparen (ANOVA $F_{2,87}=9,537$, $P<0,0001$) i, concretament, en el cas de la sargantana cuallarga comparada amb els adults i juvenils de sargantana cendrosa (tots els tests a posteriori significatius a $P<0,01$). L'espècie de mida més gran, *Psammmodromus algirus*, ha estat detectada a una distància major $207 \text{ cm} \pm 37$ (mitjana $\pm$ error estàndard) en comparació amb els adults de *Psammmodromus edwardsianus* ($89 \text{ cm} \pm 11$) o els juvenils d'aquesta mateixa espècie ($71 \text{ cm} \pm 8$). L'examen dels histogrames de distribució d'aquestes distàncies (Fig. 29) revela que, per la sargantana cuallarga, les observacions decauen a partir dels 2,5 m, pels adults de sargantana cendrosa ho fan a partir dels 1,2 m i pels juvenils d'aquesta mateixa espècie, als 1,4 m. Així, aquestes distàncies han servit per delimitar l'amplada útil dels transectes per a l'estimació de les mides poblacionals. En determinats casos, però, no ha estat possible estimar la densitat poblacional perquè no hi ha hagut observacions, fet que ha succeït amb molta freqüència en el cas de *Psammmodromus algirus* en les parcel·les costaneres, on és força rar (Taula 7). En altres casos, tan sols s'ha pogut observar un únic individu i, per tant, únicament es disposa de l'estimació puntual del estimador de Haynes i, en d'altres, el baix nombre d'observacions produeix un ampli error en l'estimació. Si es té en compte tot això, les densitats per hectàrea de sargantana cuallarga (oscil·lant entre 0,737 – 0,001) són més baixes que les trobades per la sargantana cendrosa, i dins d'aquesta espècie, la població de juvenils ha estat estimada més densa ($19,5 - 0,002$) que pels adults ($14,8 - 0,002$) en el conjunt del període de mostreig. D'altra banda, s'observa l'impacte del bosc sobre les densitats quan es comparen les parcel·les de la costa amb l'interior, però de forma diferent segons l'espècie. Així, en el cas de la sargantana cuallarga, l'única densitat en la duna costanera és notablement més baixa ($0,001$ individus/ha) que a la duna fixada i envaïda per la pineda, que oscil·la entre 0,737 i 0,003 individus/ha.

Figura 28. Observacions utilitzades per a l'estimació de la densitat poblacional. La localització de les parcel·les delimitades està marcada en color salmó i les localitzacions marcades en punts taronja corresponen als juvenils de sargantana cendrosa, en vermell als adults de sargantana cendrosa i en blau a la sargantana cuallarga.

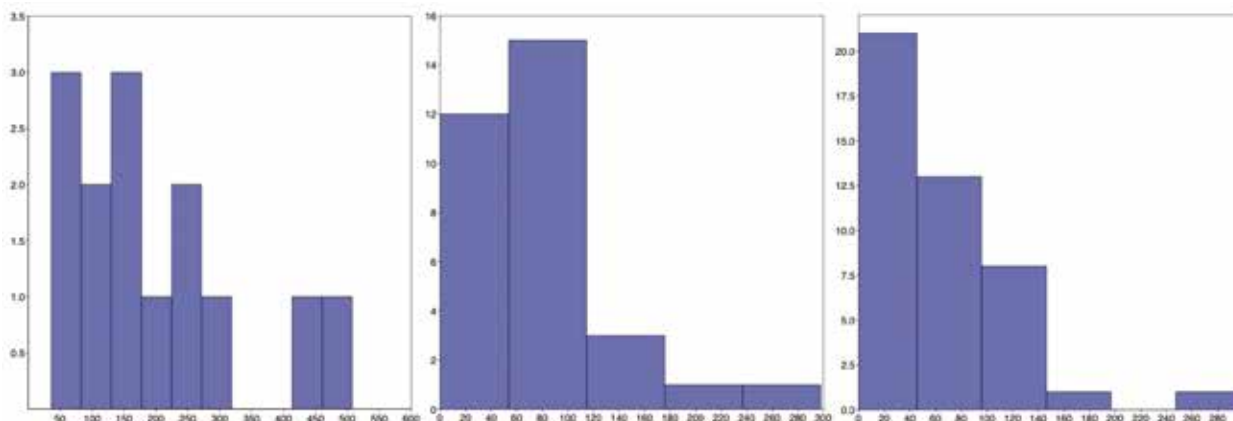

Figura 29. Detectabilitat en relació amb la distància. Freqüències de les distàncies a les que s'han realitzat les observacions de sargantanes respecte de la línia del transsecte: a l'esquerra *Psammodromus algirus*, en el centre els adults de *Psammodromus edwardsianus* i a la dreta els juvenils d'aquesta darrera espècie.

En canvi, en el cas de la sargantana cendrosa, les densitats a la duna interior són més baixes que a la costanera. Per exemple, els adults presenten, a la duna costanera, densitats compreses entre 14,8 – 0,002 adults/ha, mentre que, a la duna fixada, aquesta s'ha estimat en 5,3 – 0,003 adults/ha, si bé aquesta darrera és també variable al llarg de l'estiu degut a la progressiva mort de la població d'adults. El mateix patró espacial s'observa pel que fa als juvenils de sargantana cuallarga: duna costanera, 19,5-0,005 juvenils/ha i duna fixada, 1,4-0,002 juvenils/ha. Aquest fet queda palès quan es compara la densitat estimada com a nombre d'individus respecte a l'àrea de les parcel·les (Taula 7). Quan s'estima l'àrea escassament aforestada que hi ha dins de les parcel·les interiors i es recalcula la densitat, en el cas de *Psammodromus algirus* les densitats corregides són de 1 individu/ha en la duna costanera però augmenten a 1,5 individus/ha en la duna fixada, mentre que, en el cas dels adults de *P. edwardsianus*, es redueix de 2,3 adults/ha a 0,2 adults/ha.

Taula 7. Resultats d'estimació de les densitats poblacionals. Les estimacions són en individus/ha de sargantana cuallarga, dels adults de sargantana cendrosa i pels juvenils d'aquesta espècie: Estimació, puntual del nombre d'individus obtinguda mitjançant el mètode dels transsectes amb l'estimador de Hayne; interval de confiança del 95 % de l'estimació puntual; AIC, valor de l'estadístic d'Akaiké del model de disminució de probabilitat de detecció amb la distància i D, densitat estimada dividint el nombre d'observacions per l'àrea de la parcel·la.

Parcel·la	Grup	Data	N	Estimació	Interval de confiança	AIC	D
1 Costa	<i>Psammodromus algirus</i>	11/07	0				
		23/07	0				
		27/07	0				
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> adults	11/07	2	5,541	0,017-1860,0	20,22	1,538
		23/07	3	14,857	2,325-4,9	23,16	2,307
		27/07	1	6,104			1,300
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> juvenils	11/07	2	6,926	0,019-2513,4	19,32	1,538
		23/07	4	6,610	2,129-20,5	37,67	3,076
		27/07	1	19,531			1,300

1 Interior	<i>Psammodromus algirus</i>	24/07	0				
		29/07	3	0,642	0,099-4,149	32,18	0,681
		13/08	1	0,737			0,227
		08/07	1	0,004			0,277
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> adults	24/07	1	5,365			0,227
		29/07	3	1,034	0,147-7,290	29,32	0,681
		13/08	2	1,359	0,000-0,000	20,98	0,227
		08/07	3	0,014	0,003-0,059	30,82	0,681
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> juvenils	24/07	5	0,750	0,246-2,289	51,63	1,136
		29/07	8	1,489	0,744-2,978	65,99	1,818
		13/08	4	1,385	0,410-4,684	40,29	0,681
		08/07	0				
2 Costa	<i>Psammodromus algirus</i>	09/07	1	0,001			1,000
		25/07	0				
		30/07	0				
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> adults	09/07	2	0,002		21,05	2,000
		25/07	0				
		30/07	1	0,003			
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> juvenils	09/07	0				
		25/07	4	0,005	0,001-0,016	37,25	4,000
2 Interior	<i>Psammodromus algirus</i>	30/07	7	0,011	0,005-0,024	68,80	7,000
		08/07	2	0,005	0,000-0,000	22,77	0,555
		10/07	1	0,003			0,277
		26/07	0				
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> adults	13/08	0				
		08/07	3	0,012	0,002-0,086	30,73	0,833
		10/07	3	0,003	0,000-0,022	30,73	0,833
		26/07	4	0,006	0,002-0,020	38,92	1,111
	<i>Psammodromus edwardsianus</i> juvenils	13/08	0				
		08/07	0				
		10/07	2	0,002	0,000-0,233	30,46	0,555
		26/07	2	0,003	0,000-0,732	21,22	0,555
		13/08	1	0,002			0,277

4. Discussió i conclusions

L'estudi de la comunitat de sargantanes de les dunes de Pals i molt especialment l'espècie més significativa en termes de conservació, la sargantana cendrosa, dona una imatge de la seva relació amb l'hàbitat dunar de la qual es poden derivar conclusions útils per a la conservació d'aquesta espècie. Concretament, l'aspecte clau de la comunitat és l'estructura de la vegetació, donat que els resultats obtinguts rebutgen la coexistència de les espècies en sintopia a favor d'una segregació espacial. En una situació d'excel·lent estat de conservació de l'ecosistema dunar, la sargantana cendrosa seria àmpliament dominant, mentre que la presència de la sargantana cuallarga seria pràcticament anecdòtica. A continuació, es discuteixen els resultats obtinguts en cadascun dels àmbits de treball.

4.1. Faunística

Les dunes de Pals són un hàbitat amb una baixa riquesa d'espècies de lacèrtids. En aquest sentit, cal destacar que tot i els dies invertits en mostrejar la zona d'estudi, no s'hi ha trobat cap individu de sargantana iberoprovençal (*Podarcis liolepis*), tot i que hi ha estat prèviament detectada (Guinart i Fuentes, 2022). D'altra banda, sí hi va aparèixer un subadult de llangardaix ocel·lat (*Timon lepidus*), però cap adult. Les característiques tan particulars de la vegetació i potser una menor disponibilitat de recursos no permet que les dunes costaneres pugin allotjar una comunitat de lacèrtids molt rica en espècies, mentre que en altres ecosistemes mediterranis, s'hi poden arribar fins a quatre espècies (Arnold, 1987).

Per entendre l'estructura poblacional de la comunitat, un aspecte significatiu dels resultats assolits és que no s'ha trobat cap individu juvenil de sargantana cuallarga a la zona d'estudi. En principi, es descarta que això sigui producte de la manca de reproducció de l'espècie. Si bé això podria passar a la zona de duna costanera on, degut a la baixa disponibilitat de microhàbitats adients, hi ha pocs individus de *Psammotromus algerus* i estan bastant aïllats, les densitats d'aquesta espècie a la duna fixada fan possible la seva reproducció. L'explicació més versemblant d'aquest fet és que la supervivència dels juvenils de sargantana cuallarga és molt baixa degut a la forta competència per l'aliment i les plantes refugi per part dels juvenils de sargantana cendrosa, però també per part dels adults de *P. edwardsianus*, quan la sargantana cuallarga assoleix major mida corporal. En aquest context, cal entendre que la mida corporal és, en aquest cas, el factor clau, perquè limita la mida de les preses que depredadors generalistes poden consumir (Carretero, 1993) i les dimensions dels espais generats per la vegetació on encabir-se quan es refugien.

4.2. Microdistribució

En el transcurs dels mostreigs, un sol investigador ha observat 137 adults de sargantana cendrosa durant 30 dies, la qual cosa representa 4,5 adults/dia per mostrejador. L'estudi d'aquesta mateixa espècie realitzat per Guinart i Fuentes (2022) va abastar gairebé la mateixa àrea d'estudi però amb un esforç de mostreig especialment més homogeni en contrast amb el present estudi, el qual es va focalitzar –tot i que no exclusivament– en quatre parcel·les. Aquest citat estudi es va dur a terme durant dos dies per part de 6 i 8 persones, encara que no de forma completament homogènia pel que fa al nombre de mostrejadors per parcel·la. De forma molt aproximada, correspon a un esforç a 14 dies on es detecten 80 individus de sar-

gantana cendrosa (5,7 adults/dia per mostrejador) sobre una superfície de 25 ha i durant el mes de juny. Durant un cens previ efectuat el 2014 sobre una àrea de 21 ha, es van observar 170 adults, però no es disposa d'informació sobre l'esforç de mostreig en termes de dies i nombre de mostrejadors involucrats. Per tant, en comparació amb l'any 2022, el nombre d'adults observat el 2024 sembla haver estat inferior. No obstant, cal tenir en compte que l'any 2022 els mostreigs es van efectuar durant el juny, mentre que en 2024 es van efectuar des de finals de juny fins a finals d'agost. Durant l'estiu la població d'adults davalla per la seva mortalitat i, per aquesta raó, seria altament qüestionable interpretar els resultats assolits com una evidència de declivi poblacional.

Això no succeeix en el cas de la sargantana cuallarga, de la qual es van observar 20 individus el 2022 (1,4 individus/ dia per mostrejador) menys respecte al 2024 (2,3 individus / dia per mostrejador). Aquest resultat suggereix, amb les precaucions necessàries fruit de les diferències pel que fa als mostreigs, que la sargantana cuallarga pot haver experimentat un increment pel que fa a les seves poblacions. En tot cas, la sargantana cendrosa continua sent l'espècie clarament dominant en part perquè els individus de les espècies de petita mida corporal requereixen menys recursos tròfics i, per tant, poden generar poblacions amb major densitats de sargantanes (Buckley i Jetz, 2007). No obstant, això només és possible quan les característiques dels hàbitats permeten prou disponibilitat de recursos tròfics i refugis, com és el cas de les dunes de Pals, sens dubte la millor població de la costa catalana actualment (Baena Crespo et al., 2023).

Els resultats confirmen la presència de la sargantana cendrosa en tots els sectors de les dunes de Pals on havia estat prèviament trobada (Guinart i Fuentes, 2022), excepte en les zones 1 i 2 d'aquest estudi, les quals no han estat mostrejades el 2024. No obstant, aquest estudi ha detectat molts més individus adults en la zona 5 de l'estudi previ, si bé això pot ser degut a un esforç de mostreig inferior. El que és significatiu comparativament parlant és l'expansió microgeogràfica de la sargantana cuallarga. Aquesta espècie s'ha expandit a la zona de duna consolidada que correspon a la zona 5 de l'estudi de Guinart i Fuentes (2022) i també, de forma remarcable, a la duna costanera. Partint de la base que l'estudi previ va dedicar un important esforç de mostreig a aquesta zona, l'augment de la distribució de *Psammmodromus algirus* és versemblantment real. Si es tenen en compte només les àrees obertes dunars, l'anàlisi de les distàncies entre geolocalitzacions veïnes mostra que *Psammmodromus algirus* presenta una distribució més agrupada en general. Es a dir, tendeix a presentar petits grups on els individus han estat trobats propers entre ells, mentre que els grups estan força separats uns en relació amb els altres. Aquesta situació pot ser degut a la dependència de l'espècie de la presència de grups de grans matolls o masses de vegetació herbàcia densa, els quals apareixen de forma aïllada en la zona dunar. Tot i l'augment microdistribucional detectat en relació amb el 2022, la sargantana cuallarga és rara a la duna costanera i la seva presència és producte de dispersions procedents de la duna consolidada, que és la que realment conté el gruix de la població d'aquesta espècie.

El patró microdistribucional mostra que *Psammmodromus edwardsianus* evita les zones forestals, com ja s'ha vist en estudis previs (Guinart i Fuentes, 2022), si bé en presència de prou cobertura de matolls i plantes pot arribar a ocupar el llindar entre les zones obertes i el bosc o zones obertes on hi hagi arbres aïllats. En contrast, la sargantana cuallarga té major tolerància envers les zones forestals i és possible trobar-la també en el llindar del bosc, però, a diferència de la seva congènere, utilitza també la pineda. Quan les temperatures són molt altes, pot estar activa en les àrees ombrívols del bosc proper a les zones obertes, però també es dona la circumstància que, quan les temperatures no són tan elevades i són molestades,

fugen des de les zones obertes al bosc. En aquest sentit, és remarcable que un dels llocs que trien com a refugi contra els depredadors són els munts de pinassa que s'acumulen a la base dels pins o fins i tot poden enfilars'hi, cosa que la sargantana cendrosa no sol fer. A l'interior de la pineda, no s'ha observat cap sargantana quan la densitat de peus de pi és molt elevada, perquè això evita l'entrada de la llum solar i el desenvolupament del sotabosc, que podria servir com a refugi.

4.3. Patrons d'activitat diària

Els patrons d'activitat de les dues espècies de petits lacèrtids que conformen la comunitat de les dunes de Pals es troben primàriament determinats per les condicions climàtiques i les propietats tèrmiques de l'habitat. L'estudi ha tingut lloc a finals de primavera i a l'estiu, quan les temperatures són comparativament elevades, fet que hauria de donar lloc a un patró bimodal d'activitat de les sargantanes, que s'hauria de manifestar en màxims en l'observació d'individus pel matí i per la tarda. Aquest patró té per objectiu evitar les temperatures excessivament elevades durant el migdia i que poden produir mortalitat per xoc tèrmic. A la pràctica, però, les coses no són tan simples.

Per començar, a les zones de costa hi ha un efecte de tamponament de les temperatures per efecte del mar i no és estrany que apareguin bandes de núvols primers a primera hora del matí que retarden l'augment de les temperatures. Un altre factor que cal tenir en compte és la sorra, que en les zones sense gaire o gens de cobertura arbòria queda exposada directament al sol, escalfant-se. Aquest tipus de substrat és un excel·lent acumulador de calor, que va alliberant durant la tarda. Com a conseqüència fins i tot quan la temperatura de l'aire comença a davallar, les sargantanes continuen la seva activitat perquè s'escalfen amb el contacte amb la sorra. Aquest fet es especialment aprofitat pel juvenils de *Psammodromus edwardsianus*, molt més que no pas pels adults d'aquesta espècie i de *P. algirus*. Sembla, doncs, que la mida corporal podria jugar un paper en aquest patró. No obstant, els juvenils haurien d'alimentar-se amb major freqüència que els adults per tal de créixer i això podria motivar que perllonguin la seva activitat.

La propietat d'acumulació de calor de la sorra és una particularitat dels hàbitats dunars, que condiciona, doncs, els patrons d'activitat dels lacèrtids. Pels tres components d'aquesta comunitat, la sargantana cuallarga i els adults i juvenils de sargantana cendrosa, l'anàlisi de les dades d'activitat mostra que hi ha una asincronia temporal. Aquest fet indica una segregació ecològica que té com a objectiu repartir-se el nínxol temporal amb l'objectiu de reduir la competència entre els individus d'aquests tres grups. Observacions de camp efectuades durant l'estiu mostren interaccions negatives entre individus de sargantana cendrosa i entre individus d'aquesta espècie i de sargantana cuallarga. Típicament, la situació que ha estat observada múltiples vegades ha estat que, en perseguir un individu, aquest es refugia en una planta on n'hi ha un altre i, un dels dos o tots dos abandonen la planta corrents. Això evidència que, fora del període reproductor, els individus de la mateixa espècie no es toleren, com també succeeix en el cas de les interaccions entre espècies. Aquesta segregació temporal busca assolir un balanç entre les temperatures a les quals els processos fisiològics funcionen de forma eficaç i les necessitats dels individus.

Concretament, els individus juvenils de sargantana cendrosa tenen un objectiu clar, que és aprofitar totes les oportunitats per alimentar-se, créixer i assolir la maduració sexual, que en aquesta espècie és una de les més ràpides entre les de la península ibèrica. D'altra banda, pel fet de tenir una mida corporal més peti-

ta, i més encara en una espècie que ja és petita per se, els juvenils s'escalfen i es refreden més ràpidament que els adults. Això els permet d'estar actius a temperatures més baixes, que fan impossible l'activitat dels adults, i ocupar microhàbitats de menor cobertura, on aquests darrers tenen menor protecció davant dels depredadors i major risc de sobreescalfament.

Aquesta diferència de patrons d'activitat és especialment marcada en el cas dels juvenils més petits, mentre que, a mesura que aquests van creixent i acostant-se a les mides corporals dels adults, el seu comportament pel que fa als períodes d'activitat diària va assemblant-s'hi. En el cas dels pocs adults que resten a finals d'estiu, el seu objectiu és acumular prou reserves grasses per a la reproducció a inicis de la següent primavera. Tenint en compte que la temporada de postes hauria de finalitzar a inicis de juliol, l'estiu hauria de ser prou llarg com per fer-ho possible. Així com els juvenils es veuen exposats a un alt risc de depredació degut a la seva perllongada activitat, els adults intenten minimitzar-la per tal d'arribar amb vida a la diapausa hivernal. Per aquesta raó, els adults de sargantana cendrosa restringeixen la seva activitat a aquells intervals horaris en els quals, en funció de la disponibilitat de la temperatura, maximitzen els beneficis d'alimentar-se en relació amb el risc de depredació, donat que a aquestes temperatures optimitzen la seva velocitat de resposta i fugida.

En el cas de la sargantana cuallarga, es tracta de l'espècie de major mida corporal i, per aquesta raó, requereix de temperatures més elevades. Com a conseqüència, la seva entrada en l'activitat diària està retardada en el temps respecte de la sargantana cendrosa, alhora que la seva activitat s'acaba abans. Així, quan les temperatures són més elevades, es tendeix a observar menys sargantanes cendroses, perquè les temperatures òptimes es troben a l'interior de les plantes refugi, a l'ombra, i on, degut al seu patró de coloració, resulten gairebé invisibles a l'observador. És dins de la vegetació on hi ha els invertebrats dels quals s'alimenten i, per aquesta raó, l'activitat a l'exterior les exposa a temperatures crítiques i a depredadors aeris, sense que això aportí cap benefici en termes tròfics. La sargantana cuallarga, en canvi, requereix de major temperatura i, durant les hores centrals del dia, tendeix a repartir la seva activitat entre l'ombra i el sol en espais oberts i no tant dins dels matolls.

D'altra banda, les diferències percentuals, pel que fa a la detecció d'individus al sol o a l'ombra i en moviment o immòbils, són un reflex de les diferències de comportament que hi ha entre els dues espècies de *Psammotromus*. La sargantana cendrosa és una espècie de fugida ràpida i en línia recta cap a la vegetació refugi més propera i que troba ombra a l'interior de la vegetació densa. La sargantana cuallarga, en canvi, no fuig d'una forma tant directa, permet a l'observador aproximar-se molt més i es termoregula força més a la perifèria dels matolls o francament lluny d'ells. Per tal d'evitar l'excés de temperatura, però no de perdre'n massa quan aquesta és elevada al migdia, aquesta espècie utilitza les ombres dels matolls o, fins i tot, dels arbres.

4.4. Macrohàbitat

Els resultats de l'anàlisi del macrohàbitat han permès analitzar un major nombre d'observacions d'individus de les dues espècies, però alhora ofereixen una imatge certament simplificada de l'hàbitat, perquè l'ecologia dels petits ectotèrmes com els lacèrtids depèn dels microhàbitats. El més interessant en relació amb la caracterització del macrohàbitat és que, si bé hi ha un efecte negatiu del bosc sobre la presència

de les dues espècies, no és tan negatiu sobre la sargantana cendrosa com suggeria Guinart i Fuentes (2022). També de manera destacable, *Psammodromus edwardsianus* presenta una tolerància a la substitució del substrat natural per l'asfalt gairebé nul·la, degut a la seva adaptació per córrer sobre la sorra i substrats poc compactats. En canvi, la sargantana cuallarga és una espècie mediterrània generalista adaptada a diferents substrats, fins i tot rocallosos, fet que la fa més tolerant enfront la modificació antròpica dels hàbitats. Per tant, la pista asfaltada que va paral·lela a la costa per la duna fixada no representa cap problema per aquesta espècie i, de fet, permet l'obertura de clarianes en l'entorn forestal, que l'afavoreixen.

4.5. Microhàbitat

En el marc d'unes dunes on es produeix una successió vegetal, condicionada per un factor antròpic com és la plantació de la pineda per tal d'estabilitzar-la, l'estudi del microhàbitat ofereix una imatge de major detall de les preferències ecològiques de la sargantana cendrosa i de la seva competidora, la sargantana cuallarga. En concret, la comunitat de lacèrtids de les dunes de Pals es fonamenta en la segregació per microhàbitats. En aquest context, *Psammodromus edwardsianus* és especialista en ambients com els de les dunes de Pals, on desenvolupa un estret nínxol ecològic degut al fet que l'hàbitat de rereduna presenta poca diversitat estructural. A causa de que part de la rereduna encara es troba en un bon estat de conservació i la cobertura vegetal no fa possible la presència de *Psammodromus algirus*, aquesta espècie es troba en una situació de marginalitat. Com a resultat, la sargantana cuallarga aprofita la transformació antròpica de la duna i s'ha adaptat als hàbitats de transició, per la qual cosa presenta una amplitud de nínxol major que *P. edwardsianus*.

L'índex OMI mostra que els dos grups poblacionals que hi ha dins de *Psammodromus edwardsianus*, adults i juvenils, no són radicalment diferents pel que fa a nivell d'ús del microhàbitat, sinó que hi ha una gradació. Al naixement, els juvenils actuen com a dispersors de l'espècie i són capaços d'ocupar àrees molt descobertes i que contenen una vegetació molt minsa, però també poden estar presents en hàbitats com els que utilitzen els adults. A l'inrevés però, no succeeix, donat que els adults demanen d'una cobertura de vegetació major. Una particularitat observada és que els juvenils es poden trobar en les masses denses i contínues d'*Ephedra*, mentre que en el cas dels adults això no succeeix. Aquesta formació vegetal es situa al final de la rereduna costanera, on la pineda és absent, i es situa en petites depressions. Segons la seva extensió espacial, és significatiu que aquest tipus de vegetació mai es utilitzada pels adults. A mesura que juvenils creixen i s'aproximen a les mides dels adults, l'encavalcament pel que fa a l'ús del microhàbitat entre aquests dos grups és cada cop major. En canvi, sí que hi ha una clara segregació de nínxol ecològic de *Psammodromus edwardsianus* respecte de la sargantana cuallarga. Aquesta darrera espècie habita una successió vegetal més avançada caracteritzada per menor riquesa de plantes, però de major mida, i disminució dels espais oberts. En contrast, la major riquesa de plantes i l'escàs nombre d'arbres que es troben en els hàbitats de *Psammodromus edwardsianus*, el defineixen com un bon bioindicador de l'estat de conservació de les dunes.

Tot i la segregació ecològica del microhàbitat entre els dos *Psammodromus*, hi ha dues situacions on les dues espècies entren en contacte. La primera es dona en el cas de la zona de monticles de sorra en la banda orientada a l'interior de la duna costanera, on el predomini de masses grans d'*Ammophila arenaria*

ofereix protecció a la sargantana cuallarga davant dels depredadors. Fora d'aquest cas, la presència ocasional de pins també pot oferir hàbitat a aquesta espècie en uns ambients dominats per *Psammodromus edwardsianus*. L'altra situació es dona a la duna consolidada, on habitualment la sargantana cuallarga es troba en la línia dels arbres i la vegetació més propera. Tot i que hi ha excepcions, la sargantana cendrosa té tendència a habitar les àrees més allunyades dels arbres, fins i tot si tenen arbusts o matolls grans.

4.6. Demografia poblacional

Un dels paràmetres clau per valorar l'estat de conservació de qualsevol espècie és el nombre d'individus adults (IUCN, 2024), que es deriva obligatòriament de l'estimació de les densitats poblacionals. Lògicament, les densitats poblacionals de sargantana cuallarga són menors que les de *Psammodromus edwardsianus* i reflecteixen que el nucli de l'espècie es troba a la zona de duna interior consolidada i, doncs, és força més rara a les dunes costaneres. En el cas dels adults de sargantana cendrosa, la seva població va disminuint al llarg de l'estiu i, per aconseguir que els resultats obtinguts en aquest estudi siguin comparables amb d'altres, cal prendre el valor màxim obtingut (14,8 adults/ha), que ha estat inferior al rang de valors estimats per Guinart i Fuentes (2022), el qual varia de 17,4 a 15,9 adults/ha.

No obstant, l'estimació obtinguda cau dins del rang de variació (si bé a la baixa) de les densitats d'un estudi efectuat a llarg termini en la població del delta del Llobregat (Carretero, 1992-1998), on oscil·lava entre 26-9 adults/ha. Si es té en compte que aquests estudis (Guinart i Fuentes, 2022 i Carretero, 1992-1998) han tingut lloc durant els mesos de maig i juny, i que el mostreig d'aquest estudi es va efectuar a l'estiu (quan la població d'adults està disminuint), les estimacions de densitat obtingudes no impliquen d'entrada que s'estigui produint un declivi de la població. La singularitat demogràfica de la sargantana cendrosa i concretament la seva curta longevitat fa que l'evolució temporal de la població adulta sigui tan dinàmica (Carretero, 1993) que les densitats d'adults només són representatives de la realitat quan s'estimen a la primavera. Els juvenils, en ser de menor mida corporal, presenten uns requeriments tròfics i espacials més baixos i, en conseqüència, mostren densitats més elevades que els adults. Així, les densitats de juvenils haurien d'anar disminuint a mesura que van creixent a causa de la mortalitat derivada de la predació i la competència. Si es pren el valor màxim de l'estimació de densitat de la població dels juvenils (19,5 juvenils/ha), tot i tenir en compte la mortalitat que experimenten, l'abundància d'individus sembla suficient com per a garantir el reemplaçament generacional i, conseqüentment, que la futura població d'adults sigui prou gran la primavera següent. Si es té en compte això i l'època quan es va efectuar l'estudi, la densitat màxima estimada pels adults no sembla indicar l'existència d'un declivi poblacional en relació amb 2022. No obstant això, arribats a aquest punt, cal esmentar que la densitat d'adults estimada pel 2014 va ser de 63,2 adults/ha i per aquesta raó la situació podria ser que, posteriorment a la davallada experimentada per la població durant el període 2014-2022, hi hagi actualment una certa estabilització.

A banda de l'evolució temporal de la població, pel que fa a la conservació també té interès avaluar quin tipus d'hàbitat fa possible la màxima densitat per la sargantana cendrosa. Els resultats que s'han obtingut mercès al present estudi en aquest sentit són clars. La rereduna costanera és l'hàbitat ideal per a la sargantana cendrosa degut a que s'ajusta als requeriments ecològics de l'espècie, com ho evidencia l'ele-

vada densitat tant pel que fa als adults com als juvenils. Comparativament, la sargantana cuallarga presenta una població més densa a la duna consolidada degut a que les característiques d'aquest hàbitat encaixen millor en els seus requeriments ecològics. L'únic problema que tenen és que la presència de sargantana cendrosa, fins i tot en baixes densitats, impedeix als juvenils de la sargantana cuallarga prosperar, perquè l'encavalcament de mides corporals fa que la competència sigui molt intensa. Malauradament, la forma com es van analitzar les dades a Guinart i Fuentes (2022) no permet fer una comparativa, donat que la densitat en aquest estudi està estimada per tota l'àrea i no per zones de duna costanera o fixada.

Les dues espècies de *Psammodromus* es comporten com a depredadors generalistes d'artròpodes si bé es segreguen tròficament en funció de la mida de les preses, perquè aquesta depèn de la boca i, per tant, del cos, i alhora difereixen en les seves capacitats d'operar en el medi segons les temperatures (Carrascal i Díaz, 1989; Carretero i Llorente, 1993). Però pel que fa a la gestió de les dues espècies presents a les dunes de Pals, el més important és analitzar la segregació ecològica que està causada per l'ús diferencial dels hàbitats.

5. Conclusions

En resum i segons els resultats assolits i la discussió que se'n desprèn, és possible enumerar les següents conclusions destacables:

Aquest estudi permet entendre com la sargantana cendrosa i la cuallarga es segreguen ecològicament pel que fa als hàbitats i als períodes d'activitat diaris, en un equilibri fràgil perquè les dunes són un ecosistema dinàmic. La comprensió de com cada espècie respon a aquest canvi fa possible realitzar propostes de gestió de l'hàbitat focalitzats en l'espècie prioritària per la conservació, la sargantana cendrosa.

En relació amb les dades prèviament disponibles, s'observa un increment en la microdistribució geogràfica de la sargantana cuallarga, especialment a la duna costanera. No obstant, també es constata que, a la zona de duna consolidada, la presència de la sargantana cendrosa és més gran del previst d'acord amb els seus requeriments ecològics. Tot i això, l'escenari que dibuixen els resultats és la possibilitat de reducció de la seva microdistribució i, conseqüentment, del nombre d'individus de la sargantana cendrosa en el futur.

La fixació de la duna mitjançant la plantació de pins va alterar la dinàmica natural de creació i destrucció d'hàbitat per a la sargantana cendrosa en favor d'una situació on la pineda va envaint i alterant l'estructura de la vegetació natural de la duna. D'acord amb els requeriments de microhàbitat que aquest estudi posa versemblantment de relleu, aquest canvi és el responsable de la disminució poblacional de la sargantana cendrosa esdevinguda el 2014 i l'augment de la sargantana cuallarga.

La comunitat de sargantanes presents a les dunes de Pals es basa en una considerable segregació de microhàbitat entre la sargantana cendrosa i la sargantana cuallarga. Dins de *Psammodromus edwardsianus*,

la segregació ecològica entre els adults i els juvenils de l'espècie és més aviat deguda a que presenten patrons d'activitat diària diferents més que no pas als microhàbitats.

6. Apunts per a la conservació de la sargantana cendrosa

La població de sargantana cendrosa a les dunes de Pals és la més important de Catalunya de totes les que es troben en el litoral del país i es troba situada dins del parc natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter. Per aquesta raó i davant de l'evidència de declivi poblacional des del 2014 i d'expansió de la seva competidora, la sargantana cuallarga, evidenciada per aquest estudi, aquesta població requereix de gestió. Els resultats obtinguts en el present estudi mostren quines són les problemàtiques que afecten aquesta espècie a escala local i indiquen accions de gestió que poden tenir una incidència positiva sobre la conservació de l'espècie.

L'anàlisi del microhàbitat i les observacions realitzades indiquen que la pista asfaltada interior i la major part de les passeres no són travessades per la sargantana cendrosa. L'existència d'una zona continua completament descoberta de vegetació esdevé una barrera a la mobilitat dels individus. Malgrat que hi ha localitzacions de sargantana cendrosa ben a la vora d'aquestes vies de pas no, s'ha observat cap d'elles creuant-les durant la realització de l'estudi. De fet, en dues ocasions dos individus juvenils que es trobaven a just a la vora de les passeres en ser perseguits en cap cas les van creuar, fet encara més rellevant tenint en compte que els juvenils són la fase vital dispersiva de l'espècie i poden ocupar zones amb molt baixa cobertura vegetal. Tot i que en el cas de la part final de les passeres en ocasions s'estreny fins a reduir l'extensió de la zona completament descoberta de vegetació que constitueix la barrera al pas d'individus, la sargantana cendrosa prefereix zones planes i el pendent de la part final de les passeres és massa elevat.

En el cas de la sargantana cuallarga, però, s'han observat individus que utilitzaven la pista asfaltada i la passera principal que discorre paral·lela a la costa com a zona d'assolellament (Fig. 30), a més de creuar-la sense cap tipus de problema. Com a mesura de conservació a fi i efecte d'evitar la fragmentació de la població de *Psammotromus edwardsianus*, hi ha l'opció de construir passos subterranis o entre passeres o realitzar translocacions periòdiques de nombrosos individus juvenils. La primera mesura podria ser efectiva si aquests passos subterranis estan dissenyats de forma que permetin el pas de la llum i el creixement d'una mínima vegetació.

Figura 30. Sargantana cuallarga assolant-se enmig d'una passera. Durant la realització de l'estudi mai s'ha observat una sargantana cendrosa en aquesta situació.

La segona mesura és logísticament costosa a llarg termini, perquè, per tal de contrarestar la mortalitat dels juvenils, el nombre d'individus per translocar hauria de ser molt gran. Pel que fa a la pista asfaltada interior que transcorre paral·lelament a la costa, s'hauria de retirar completament i avaluar si és possible una regeneració natural de la vegetació, d'altra banda força versemblant. Els resultats de l'estudi permeten establir quin és el tipus de vegetació que afavoreix la sargantana cendrosa i, alhora, afecta negativament la seva competidora, la sargantana cuallarga. La política correcta és doncs l'eliminació dels pins de forma progressiva i deixar que la vegetació dunar recuperi terreny i repassar les àrees talades per evitar el desenvolupament de nous pins. Per comprovar si els efectes són els esperats, caldria monitoritzar la microdistribució i l'abundància de la sargantana cendrosa en les zones d'actuació.

La sargantana cendrosa és un indicador del funcionament de la successió vegetal en els ecosistemes mediterranis, fet que permet el desenvolupament d'una diversitat de microambients on rèptils especialistes ocupen nínxols ecològics molt específics, com és el cas de *Psammodromus edwardsianus*. Aquesta petita i fràgil sargantana es troba en situació de vulnerabilitat degut a l'abandonament de les pràctiques agro-ramaderes tradicionals i l'expansió forestal i, per tant, cal invertir esforços en la conservació d'aquest habitant de les dunes de Pals, un ecosistema singular i delicat.

Agraïments

El meu especial agraïment a la família Burgas, pel seu suport logístic a la meua recerca a les dunes de Pals. Una part del coneixement previ d'aquesta espècie ha sigut possible gràcies a la realització de l'atles dels amfibis i rèptils del parc natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter, amb el suport dels gestors d'aquest espai natural i la participació d'en Joan Manel Roig, a qui vull agrair també el seu ajut.

Referències

- Amat, F. (2008). Exploring female reproductive tactics: trade-offs between clutch size, egg mass and newborn size in lacertid lizards. *The Herpetological Journal* 18(3):147-153.
- Arnold E.N. (1987). Resource partition among lacertid lizards in southern Europe. *Journal of Zoology* 1(4):739-782.
- Arnold E.N. (1989). Towards a phylogeny and biogeography of the Lacertidae: relationships within an Old-World family of lizards derived from morphology. *Bulletin of the British Museum (Natural History) Zoology* 55:209-257.
- Arnold E.N. (1998). Structural niche, limb morphology and locomotion in lacertid lizards (Squamata, Lacertidae); a preliminary survey. *Bulletin of the Natural History Museum. Zoology series* 64:63-89.
- Baena-Crespo O., Valera-Florensa J., Pujol-Buxó E. (2023) Informe de la distribució i tècniques de seguiment de la sargantana cua-roja (*Acanthodactylus erythrurus*) i cendrosa (*Psammodromus edwardsianus*) a Catalunya. Informe tècnic. Societat Catalana d'Herpetologia i Servei de Fauna-Generalitat de Catalunya.
- Bird E. (2008). *Coastal Geomorphology: an Introduction* (2n ed.). Chichester: John Wiley & Sons.
- Buckley L.B., Jetz W. (2007). Insularity and the determinants of lizard population density. *Ecology Letter* 10(6): 481-489.
- Carranza S., Harris, D.J., Arnold E.M., Batista V., Gonzalez de la Vega J.P. (2006). Phylogeography of the lacertid lizard *Psammodromus algirus*, in Iberia and across the Strait of Gibraltar. *Journal of Biogeography* 33:1279-1288.
- Carrascal L.M., Díaz J.A. (1989). Thermal ecology and spatio-temporal distribution of the Mediterranean lizard *Psammodromus algirus*. *Holarctic Ecology* 12:137-143.
- Carrascal L.M., Díaz J.A., Cano C. (1989). Habitat selection in Iberian *Psammodromus* species along a Mediterranean successional gradient. *Amphibia-Reptilia* 10:231-242.
- Carretero M.A., Llorente G.A. (1991)a. Alimentación de *Psammodromus hispanicus* en un arenal costero del noreste ibérico. *Revista Española de Herpetología* 6:31-44.
- Carretero M.A., Llorente G.A. (1991)b. Reproducción de *Psammodromus hispanicus* en un arenal costero del nordeste ibérico. *Amphibia-Reptilia* 12:395-408.
- Carretero M.A. (1992). Estima de la abundancia de *Psammodromus hispanicus* en un arenal costero de Cataluña. *Boletín de la Asociación Herpetológica Española* 3:12-13.

Carretero M.A., Korsos Z., Kiss I. (1992). Reintroduction of *Psammodromus hispanicus* in a coastal sand area of NE Spain. Pp. 107-113. En: Proceedings of the 6th Ordinary General Meeting of the Societas Europaea Herpetologica, 19-23 August 1991, Budapest, Hungary.

Carretero M.A. (1993). Ecología de los Lacértidos en arenales costeros del noreste ibérico. Tesis doctoral. Universidad de Barcelona, Barcelona.

Carretero M.A., Llorente G.A. (1993). Ecología térmica y actividad en una población costera de *Psammodromus hispanicus*. Revista Española de Herpetología 7:21-32.

Carretero M.A. (1994). Algunes dades morfològiques de *Psammodromus hispanicus* al Prat de Llobregat. Spartina. Butlletí Naturalista del Delta del Llobregat 1:13-19.

Carretero M.A. (1997-98). Comparació de l'abundància de *Psammodromus hispanicus* a la platja del Prat entre 1989 i 1997. Propostes per a la gestió de l'hàbitat. Spartina 3:131-136.

Carretero M.A., Llorente G.A. (1997). Reproduction of *Psammodromus algirus* in coastal sandy areas of NE Spain. Amphibia-Reptilia 18:369-382.

Carretero M.A., Llorente G.A. (1997-1998). Preferències d'hàbitat de *Psammodromus hispanicus* al delta del Llobregat. Spartina. Butlletí Naturalista del Delta del Llobregat 3:119-130.

Carretero M.A., Santos X., Montori A., Llorente G.A. (2002). *Psammodromus hispanicus*. Fitzinger, 1826. Lagartija cenicienta. Pp. 263-265. En: Pleguezuelos, J. M., Márquez, R., Lizana M. (Eds.). Atlas y Libro Rojo de los Anfibios y Reptiles de España. Dirección General de Conservación de la Naturaleza-Asociación Herpetológica Española, Madrid.

Dolédec S., Chessel D., Gimaret-Carpenter C. (2000). Niche separation in community analysis: a new method. Ecology. 2000:81(10):2914. doi: 10.2307/177351.

Dugès A. (1829). Mémoire sur les espèces indigènes du genre *Lacerta*. Annales des Sciences Naturelles. Zoologie et Biologie Animale 16:337-339.

Duméril A.M.C., Bibron G. (1839). Erpétologie Générale ou Histoire Naturelle Complète des Reptiles. Vol. 5. Librairie Encyclopédique de Roret, Paris.

Escarré A., Vericad J.R. (1981). Fauna Alicantina I. Saurios y Ofidios. Cuadernos de la fauna alicantina: Publicaciones del Instituto de Estudios Alicantinos, 5, serie II. Alicante.

Escoriza D., Amat, F. (2024). Forest and Mediterranean squamates: how does crown canopy impact species richness and phylogenetic diversity? Integrative Conservation 3(4):342-352.

Fitze P. S., González Jimena V., San José García L. M., San Mauro D., Aragón P., Suárez T., Zardoya R. (2010). Genetic, ecological, phenotypic and geographic diversity in the *Psammodromus hispanicus*

species group. Pp. 364. En: Andreu A.C., Beltrán J.F., Tejedo M. (Eds.). XI Congresso Luso-Espanhol de Herpetologia.

Fitze P.S., González-Jimena V., San José L.M., San Mauro D., Aragón P., Suárez T., Zardoya R. (2011). Integrative analyses of speciation and divergence in *Psammodromus hispanicus* (Squamata: Lacertidae). BMC Evolutionary Biology 11:347.

Fitze P.S., González-Jimena V., San José L.M., San Mauro D., Zardoya R. (2012). A new species of sand racer, *Psammodromus* (Squamata: Lacertidae), from the Western Iberian Peninsula. Zootaxa 3205:41-52.

Gallego-Fernández J.B., García-Mora M.R., Ley C. (2003). Restauración de ecosistemas dunares costeros. En J. M. Nicolau Ibarra, J. M. Rey Benayas, & T. Espigares Pinilla (Ed.), Restauración de ecosistemas mediterráneos (p. 157-172). Madrid: Universidad de Alcalá de Henares.

Gotelli N.J. (2008). A primer of Ecology. Sinauer Associates, Sunderland, Massachusetts, USA.

Guinart Patiño, E. & Fuentes Rosúa, M.A. (2022). Estimació de la densitat poblacional de la sargantana cendrosa (*Psammodromus edwardsianus*). Parc natural del Montgrí, les Illes Medes i el Baix Ter. Informe tècnic.

Karasiewicz S., Dolédec S., Lefebvre S. (2017). Within outlying mean indexes: refining the OMI analysis for the realized niche decomposition. Peer J. 2017, 5: e3364.

Hammer Ø., Harper D.A.T., Ryan P.D. (2001). PAST: Paleontological Statistics Software Package for Education and Data Analysis. Palaeontologia Electronica, 4, 9 p.

Malo J.E., Martín-Higuera A., Mata C., Azcárate F.M. (2023). Landscape correlates of sand racer species (Lacertidae; *Psammodromus*) segregation in their contact area along the Conquense Drove Road (Cuenca, Iberian Peninsula). Basic and Applied Herpetology 37:63-74.

Masó P., Pijoan M. (2011). Anfibios y Reptiles de la Península Ibérica, Baleares y Canarias. Ediciones Omega, Barcelona. 848 pp.

Maun M.A. (2009). The Biology of Coastal Sand Dunes. New York: Oxford University Press.

Montaner J., Julià R., Marqués M.A., Solà J., Pons, P., López J. (2010). Canvis en la paleomorfologia i dinàmica fluvial del riu Ter des del darrer màxim glacial. Estudis del Baix Empordà, 29:9-24.

Nordstrom, K.F. (2000). Beaches and Dunes of Developed Coasts. Cambridge: Cambridge University Press.

Rivera X., Escoriza, D., Maluquer J., Arribas O., Carranza S. (2011). Amfibis i rèptils de Catalunya, País

Valencià i Balears. Lynx & SCH, Bellaterra (Barcelona). 276 p.

San José García L.M., González Jimena V., Zardoya R., Fitze P.S. (2010). Variación fenotípica y dimorfismo sexual en el complejo de especies de *Psammodromus hispanicus* (Squamata: Lacertidae). Pg. 364. En: Andreu, A. C., Beltrán, J. F., Tejedo, M. (Eds.) XI Congresso Luso-Espanhol de Herpetologia.

Thomas L., Buckland S.T., Rexstad E.A., Laake J.L., Strindberg S., Hedley S., Bishop J.R.B., Marques T.A., Burnham K.P. (2010). Distance software: design and analysis of distance sampling surveys for estimating population size. *Journal of Applied Ecology* 47:5-14. DOI: 10.1111/j.1365-2664.2009.01737.x

Tilman D. (1982). Resource competition and community structure. Princeton University Press.

IUCN Standards and Petitions Committee. (2024). Guidelines for Using the IUCN Red List Categories and Criteria. Version 16.

Violle C., Nemergut D.R., Pu Z., Jiang L. (2011). Phylogenetic limiting similarity and competitive exclusion. *Ecology Letters* 14:782–787.

Valiela I. (2006). Global Coastal Change. Hong Kong: Blackwell Publishing.

